

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDEKİ
ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI**
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ

HAZIRLAYAN
Musa ÖZDEMİR

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**“SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDEKİ
ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ

HAZIRLAYAN
Musa Özdemir

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS
İLİŞKİLERİNDEKİ ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ
ALANLARI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN EKİCİ

HAZIRLAYAN
MUSA ÖZDEMİR

Jürimiz 9.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu **Yüksek Lisans** Tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler** Ana Bilim, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler** Bilim dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı Adı Soyadı

1. Doç. Dr. Ahmet TUNÇ
2. Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TORUN
3. Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ
- 4.
- 5.

İmza

.....
.....
.....
.....

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

.....
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Bu tez çalışması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu yüksek lisans tez çalışmasının;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırlandığını,
- Çalışmada yer alan tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçların bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunulduğunu,
- Tez çalışmasında yararlanılan eserlerin tümüne atıfta bulunularak kaynak gösterildiğini,
- Bu tezde sunulan çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- Aksi bir durum söz konusu olursa aleyhime olabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Musa ÖZDEMİR

ÖNSÖZ

Bu çalışma, son yıllarda uluslararası siyasi gündemin üst sıralarında kendilerine sürekli yer bulan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası boyutlarını ‘çatışma’ ve ‘işbirliği’ temelinde iki dönem halinde ele almaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türk-Rus ilişkileri, çalışmada Soğuk Savaş sonrası erken dönem olarak adlandırılan 1990’lı yıllar boyunca ticari ve ekonomik boyutların ötesine geçememiştir. Bu dönemde iki ülke, politik olarak rekabet ve çatışmaya dayalı bir ilişki biçimini benimsemiştir. Ancak, 2000’li yıllar iki ülke için değişen yönetimlerle beraber çatışmadan ziyade üst düzey diyalog ve işbirliğinin geliştiği ve artan ikili ticaret hacminin tarihi seviyelere ulaştığı bir dönem olmuştur. İkili ilişkilerin karşılıklı liderlikler arasında kurulan güçlü iletişim sayesinde kurumsal bir nitelik kazandığı bu dönem, yaşanan bazı krizlere rağmen iki ülke için de çok önemli gelişmelerin yaşandığı; hatta siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerde kaydedilen ilerlemelerin askeri savunma ve güvenlik alanlarında de görülmeye başlandığı bir dönem olmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli katkılarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ekici’ye; ara verdiğimde beni cesaretlendiren ve çalışmanın her safhasında destek sunan meslektaşlarım ve dostlarım Dr. Öğr. Gör. Fatih Öztürk ve Dr. Öğr. Gör. Sadık Çalışkan’a; çalışmanın dizgi ve mizanpajında çok emeği olan sevgili dostum Öğr. Gör. Ersin Aycan’a; çalışma süresince yeterli zaman ayıramadığım değerli eşim Yasemin Hanım ve çocuklarım Elif, Emir ve Elvin’e gösterdikleri anlayış ve verdikleri desteklerden dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Musa ÖZDEMİR

Aralık, 2019 - Malatya

ÖZET

Osmanlı ve Rus İmparatorlukları gibi dünya tarihine yön vermiş iki kadim imparatorluğun selefleri olarak 20. yy'ın ilk çeyreğinde uluslararası alanda boy gösteren Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu (eski adıyla SSCB) arasındaki ilişkiler tarihçiler ve siyaset bilimciler için her zaman ilgi çekici olmuştur. Jeopolitik ve jeostratejik koşulların bir sonucu olarak çoğunlukla rekabet halinde olan bu iki devletin karşılıklı yaklaşma ve işbirliği sergiledikleri dönemlere nadiren rastlanmaktadır. Aslında tarihsel süreçlere bakıldığında benzer bir coğrafyayı paylaşan bu iki 'zorlu' ve 'zorunlu' komşu ülkenin birbiriyle iyi ilişkiler geliştirememesinin genellikle Batı kaynaklı dış faktörlere dayalı olduğu tarihsel bir gerçektir.

İki ülkenin düşman kamplarda yer aldığı ve ilişkilerinin çok kısıtlı olduğu Soğuk Savaş dönemi, Türkiye ve Rusya için birçok açıdan olumsuz bir deneyim olmuştur. İki ülke için de fayda-maliyet bakımından verimsiz olan statik Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, iki ülke ilişkilerinin dinamizm ve çeşitlilik kazanmasını sağlamıştır. İkili ilişkilerin nispi bir ivme kazandığı bu yeni dönem, Türk ve Rus karar alıcıları tarafından farklı algılamalara maruz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak SSCB'nin dağılmasıyla Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi Türkiye'ye yakın bölgelerde oluşan jeopolitik boşluk alanlarının yarattığı etnik ve bölgesel çatışmalar, iki ülke arasında filizlenen iyi ilişkiler ve yaklaşmayı bir süre daha geciktirmiştir.

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası görece bir dinamizm ve ivme kazanan Türk-Rus ilişkilerine yansıyan tehdit ve fırsatları, 'çatışma' ve 'işbirliği' kavramları bağlamında iki dönem halinde ele almaktadır. Çalışmanın temel bölümlerinden birini oluşturan ikili ilişkilerde Soğuk Savaş'ın yarattığı karşılıklı olumsuz algılamaların henüz bitmediği 90'lı yıllar, Türkiye ve Rusya için jeopolitik risk unsurlarından kaynaklanan rekabet ve çatışmanın ön plana çıktığı bir dönem olarak ele alınmıştır. Buna karşın iki ülke arasındaki sorun alanlarının çözüldüğü ya da ikinci plana atıldığı 2000'li yıllar ise karşılıklı ilişkilere çatışmadan ziyade etkin bir işbirliği sürecinin hâkim olduğu ve özellikle iki ülke liderlikleri arasında kurulan güçlü bir diyalog ve iletişim dönemi olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus İlişkileri, Soğuk Savaş Sonrası, Çatışma Alanları, İşbirliği Alanları

ABSTRACT

The relations between the Republic of Turkey and the Russian Federation (formerly the USSR), both of which emerged in the international arena in the first quarter of the 20th century as the predecessors of two ancient imperials, Ottoman and Russian empires, having dominated the world for a while throughout history, have always been of interest for historians and political scientists. As a result of geopolitical and geostrategic conditions, the periods of mutual rapprochement and cooperation between these two competing states are rarely encountered. In fact, considering the historical backgrounds of Turkey and Russia, some external factors, particularly from the West, are usually noted to have hindered the development of good relations between these two '*difficult*' and '*enforced*' neighbours for sharing a similar geography.

The Cold War era, when both countries were in the enemy camps and bilateral relations were very limited, was an unfavourable experience for both Turkey and Russia in many respects. However, the end of the static Cold War period, which was inefficient in terms of cost-benefit for both countries, enabled the relations of them to gain more dynamism and diversity. Even so, this new era during which bilateral relations gained a relative momentum was subjected to different perceptions by Turkish and Russian decision makers. As a result, some ethnic and regional conflicts, caused by the geopolitical space areas following the collapse of the USSR in the regions close to Turkey such as the Balkans, the Caucasus and Central Asia, have delayed the good relations and rapprochement thriving between the two countries.

This study examines the threats and opportunities reflected in the Turkish-Russian relations which have gained a relative dynamism and acceleration after the Cold War in two periods within the context of the concepts of '*conflict*' and '*cooperation*'. One of the main parts of the study, the 1990s, during which the mutual negative perceptions inherited by the Cold War had yet to end in bilateral relations, have been considered as a period of competition and conflict caused by geopolitical risk factors for both Turkey and Russia. On the other hand, the 2000s, when the problem areas between the two countries were resolved or compartmentalized, have been depicted as a period of prevailing effective cooperation rather than conflict in bilateral relations. And it is especially noted that a powerful dialogue and communication network have been established on the leadership levels of the two countries.

Key Words: Turkish-Russian Relations, Post-Cold War, Conflict Topics, Cooperation Topics

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GRAFİKLER & TABLOLAR LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1.Araştırmanın Konusu	4
1.2.Araştırmanın Önemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları	4
1.3.Araştırmanın Hipotezleri	5
1.4.Araştırmanın Amacı	5
1.5.Araştırmanın Yöntemi	6
1.6.Literatür Taraması	7

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKAPLANI	12
2.1.Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri: <i>İmparatorluklar Dönemi</i>	16
2.2.Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Rus İlişkileri: <i>Tarihsel Rekabetten İşbirliğine Geçiş Dönemi</i>	21
2.3.İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-Rus İlişkileri	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1946-1991)	37
3.1.Soğuk Savaş: <i>Kavram, Kapsam ve Etkileri</i>	37
3.2.İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye-SSCB İlişkileri	39
3.3.Molotov-Sarper Görüşmesi: <i>Sovyet Talepleriyle Gelen ‘Komünizm’ Tehdidi</i>	42
3.4.Soğuk Savaş Dönemi Türk-Rus İlişkilerini Etkileyen Gelişmeler.....	45
3.4.1. Türkiye’nin NATO’ya Üyeliği	46
3.4.2. Stalin’in Ölümü	49
3.4.3. NATO’ya Karşı Varşova Paketi’nin Kurulması.....	51
3.4.4. ABD ve SSCB’nin Ortadoğu’daki Güç Mücadelesi ve Türkiye	53
3.4.4.1. Bağdat Paketi	54
3.4.4.2. Jüpiter Füzelere ve U-2 Casus Uçak Krizi	55
3.4.5. Soğuk Savaşın Yumuşama Döneminde Türk-Rus İlişkileri.....	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN TEMEL PARAMETRELER (1991-2019): ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI	64
4.2. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Genel Görünümü	64
4.2. Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkilerini Belirleyen Temel Parametreler	66
4.2.1. 90'lı Yıllar Türk-Rus İlişkileri: Soğuk Barış ya da Rekabet Dönemi	67
4.2.1.1. Boğazların Yeni Dönemdeki Statüsüne Dair Anlaşmazlık	70
4.2.1.2. Rusya'nın AKKA İhlalleri	73
4.2.1.3. Türk-Rus İlişkilerinde Bir Mütakabiliyet Konusu Olarak Çeçen Sorunu ve PKK Sorunu	74
4.2.1.4. Kafkasya ve Orta Asya'da Jeopolitik Rekabet	80
4.2.1.5. Rusya'nın Güney Kıbrıs'a S-300 Füze Satışı	84
4.2.2. 2000'li Yıllarda Türk-Rus İlişkileri: <i>Soğuk Barıştan Sıcak İşbirliğine Geçiş Dönemi</i>	86
4.2.2.1. Diplomatik İşbirliği Süreci	92
4.2.2.2. Ticari ve Ekonomik İşbirliği Süreci	100
4.2.2.3. Enerji Alanında İşbirliği Süreci	108
4.2.2.4. Kültür ve Turizm Alanında İşbirliği Süreci	117
4.2.2.5. Askeri, Teknik ve Güvenlik Alanında İşbirliği Süreci	121
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	127
KAYNAKÇA	133

GRAFİKLER & TABLOLAR LİSTESİ

Grafik 1 Türkiye ve Rusya'nın 90'lı Yıllardaki Ekonomik Büyüklükleri (milyar \$)	104
Grafik 2 Türkiye ve Rusya'nın 2000'li Yıllardaki Ekonomik Büyüklükleri (milyar \$)	105
Grafik 3 Türkiye Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası	115
Grafik 4 2018 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğal Gaz ve Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı	116
Tablo 1. Yıllara Göre Türkiye -Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi (milyar \$)	107
Tablo 2. Türkiye'nin Doğalgaz İthalatında Ülkelerin Payları	109
Tablo 3. Rusya'dan Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları 2000-2018. (milyon).....	121

KISALTMALAR

AA	Anadolu Ajansı
AB	Avrupa Birliği – European Union
ABD	Amerika Birleşik Devletleri – United States of America
AET	Avrasya Ekonomik Topluluğu - Eurasian Economic Community
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı - Organization For Security and Cooperation in Europe
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması - Conventional Armed Forces in Europe Treaty
AP	Adalet Partisi
ATAŞ	Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi
BAB	Batı Avrupa Birliği Savunma Örgütü - Western European Union
BBC	British Broadcasting Corporation
BLACKSEAFOR	Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu
BM	Birleşmiş Milletler – United Nations
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CENTO	Central Treaty Organization – Merkezi Antlaşma Teşkilatı / Bağdat Paktı
CPMIEC	China Precison Machinery Import-Export Corporation – Çin Merkezli Makina Şirketi
DAEŞ/İŞİD	Irak-Şam İslam Devleti Terör Örgütü - Islamic State of Iraq and the Levant
DEPA	Yunanistan Devlet Doğal Gaz Şirketi - Public Gas Corporation of Greece
DP	Demokrat Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü – World Trade Organization
DYP	Doğruyol Partisi
EIA	Energy Information Administration – ABD Enerji Bilgi Yönetim İdaresi

ENİ	Ente Nazionale Idrocarburi - İtalya Merkezli Doğalgaz ve Petrol Şirketi
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
G-20	Group of 20 – Dünyanın En Gelişmiş 20 Ülkesi
GAZPROM	Gazovaya Promışlennost – Public Joint Stock Company of Russia
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus
IMO	International Marine Organization - Uluslararası Denizcilik Örgütü
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe – Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı
ITG	Interconnector Turkey-Greece Project - Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Bağlantı Hattı
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü - Islamic Conference Organization
İPRAŞ	İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi
KEİB	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi - Black Sea Economic Cooperation
KEK	Türkiye-Rusya Karma Ekonomik Komisyonu
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti - Turkish Republic of Northern Cyprus
KOMİNFÖRM	Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu - The Information Bureau of the Communist and Workers' Parties
MC	Milletler Cemiyeti –League of Nations
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MW	Mega Watt
NATO	North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGS	Nükleer Güç Santrali
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development - İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OSPG	Türkiye-Rusya Ortak Stratejik Planlama Grubu
PKK	Partiya Karkeren Kurdistan – Kürdistan İşçi Partisi
PYD-YPG	Partiya Yekitiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi) / Yekineyen Parastina Gel (Halk Savunma Birlikleri)
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SALT I-II	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşmaları - Strategic Arms Limitation Talks
SAM	Stratejik Araştırmalar Merkezi
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute - Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic – Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TANAP	Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TASAM	Türk Asya Stratejik araştırmalar Merkezi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
THY	Türk Hava Yolları
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TL	Türk Lirası
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TRTF	Türk-Rus Toplumsal Forumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
ÜDİK	Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

500 yılı aşkın bir geçmişe sahip olan Türk-Rus ilişkileri, jeopolitik ve jeostratejik sebeplerden dolayı çoğunlukla rekabet ve çatışmaya dayalı bir seyir izlemiştir. İki devletin selefleri olan Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının ilk olarak 15.yy'ın son çeyreğinde başlayan ilişkileri, 1917 yılında Rusya'da yaşanan Ekim Devrimiyle işbaşına gelen Bolşevik yönetimin birinci Dünya Savaşından çekilmesine kadar geçen süreçte büyük savaşlar ve güç mücadelelerine sahne olmuştur. Bu güç mücadelesinin ana sebepleri, Rusya'nın kuruluşundan itibaren bir devlet politikası haline getirdiği 'sıcak denizlere inme' ve Osmanlı egemenliğindeki Slav ve Ortodoks milletler üzerindeki 'hamilik rolü' isteği olmuştur. 10. yy'da Hristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimseyerek kuvvetli bir devlet yönetimi tanzim eden Rus idareciler, aslında dini siyasi hegemonyalarına hizmet edecek şekilde araçsallaştırmışlardı. Bunun neticesinde de merkezi İstanbul'da bulunan Ortodoks Patrikliğine himayeleri altına almak istiyorlardı (Kurat, 1987, s. 30-33). Diğer taraftan, sert karasal bir iklimin hâkim olduğu bir coğrafyada bulunan Rus Çarlığı, iktisadi anlamda gelişimini sürdürmek ve sömürgecilik yarışında Avrupa güçleriyle rekabet edebilmek için İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kullanarak Akdeniz'e açılmayı hedefliyordu. Sıcak denizlere inmenin tek çıkış yolunun Boğazlar olması, tarihsel süreçte Osmanlı İmparatorluğunu Rusya için bu hedefine ulaşmada alt edilmesi gereken en önemli rakip haline getirmiştir.

İki devleti birçok savaşta karşı karşıya getiren bu rekabet, 20. yy'ın ilk çeyreğinde itilaf devletleri safında yer alan Rusya'nın Birinci Dünya Savaşından çekilmesine kadar devam etmiştir. Galip devletler tarafında yer alan Rusların savaştan çekilmesi, sonuçları itibarıyla Türk Milli Mücadelesini olumlu yönde etkilemiştir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma sayesinde hem Sovyet Rusya hem de genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı emperyalizmine karşı verdiği mücadele başarıya ulaşmış ve her iki ülkede imparatorlukların yerini yeni siyasal yönetimler almıştır. Bu süreçte, iki ülke liderleri Atatürk ve Lenin'in sergiledikleri dostluk ve iyi komşuluk politikaları, çatışma ve rekabete dayalı tarihsel geçmişin yerine işbirliği ve dayanışmanın ön plana çıktığı bir sürecin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu iki liderin karizmatik liderliklerinin etkisiyle başlayan iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve işbirliği dönemi, İkinci Dünya

Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı sergilediği düşmanca tutum ve toprak talepleri nedeniyle sona ermiştir. Savaş sonrası uluslararası alanda oluşan çift bloklu yapı ve Soğuk Savaş süreci, Türkiye ve Sovyet Rusya'yı iki ayrı kampta düşman taraflar olarak karşı karşıya getirmiştir. İkili ilişkilerin son derece kısıtlı ve gergin olduğu Soğuk Savaş boyunca Türkiye kendini Batı kampında, ABD ve NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında konumlandırırken; Sovyetler Birliği ise Doğu blokunun lideri olarak Türkiye'ye tehdit oluşturma potansiyelini sürdürmüştür. İki ülke arasında rekabet ve çatışmayı önceleyen bloklar arası politik yaklaşımların belirlediği gergin ve mesafeli ilişkiler, SSCB'nin dağıldığı ve Soğuk Savaşın resmen bittiği 90'lı yılların başlarına kadar devam etmiştir.

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber ortaya çıkan yeni uluslararası jeopolitik durum ve koşullar, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında Soğuk savaş dönemi boyunca süregelen 'gerginlik' ve 'rekabeti' hemen sonlandırmamış; aksine Boğazların hukuki statüsü, Çeçenistan savaşı, iki ülkenin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerinde nüfuz oluşturma çabaları, enerji nakil hatları anlaşmazlıkları ve Rusya'nın Kürt sorunu ve PKK terörüne yönelik yaklaşımları gibi yeni sorun alanlarını tetiklemiştir. Bir diğer ifadeyle, bu dönemde SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu ile bir dizi diplomatik anlaşma imzalanmış olsa da Soğuk Savaşın bitişi Türkiye ve Rusya arasındaki uzun yıllara dayanan politik gerginlik ve soğukluğu hemen gidermemiştir. 90'lı yılların sonuna kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni dönemin doğurduğu jeopolitik boşluk alanlarından kaynaklanan sorunlardan dolayı bir anlamda '*soğuk barış*' iklimi hâkim olmuştur. İkili ilişkilerde temkinli ve sınırlı bir yakınlaşmanın söz konusu olduğu Soğuk Savaşın bitişinin bu ilk evresinde, iki ülke arasında 'bavul ticaretine' dayalı büyük ölçüde kayıt dışı bir ekonomik ilişki modeli gelişmiştir. Ancak gerek Türk politika yapıcılarının yeni kurulan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik Pan-Türkist söylemleri (Yılmaz M. E., 2010, s. 29) ve gerekse de Rus karar alıcıların ülkenin nüfuz alanını ve ulusal güvenlik sınırlarını genişleten 'Yakın Çevre Doktrinini' benimsemeleri iki ülke arasında Kafkaslar ve Orta Asya'ya dönük bir siyasi nüfuz mücadelesini doğurmuştur (Özbay, 2011, s. 46). Bundan dolayı bu dönemde iki ülke arasında karşılıklı siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkilerin gerisinde kalmıştır.

Karşılıklı yaklaşım ve politikalardan kaynaklanan siyasi gerginlikler, 90'lı yılların sonlarından itibaren azalmaya başlamış ve 2000'li yıllarda uluslararası alanda yaşanan 11

Eylül terör saldırıları ve 2003 Irak krizi gibi bazı konjonktürel gelişmelerin de etkisiyle Türkiye ve Rusya arasında politik düzlemde de yakınlaşma ve işbirliğine dönük adımlar atılmıştır. İkili ilişkilere 90'lı yıllarda egemen olan geleneksel '*rekabetçi*' yaklaşımların yerini 2000'lerde '*işbirliğini*' önceleyen politikaların almasında bu dönemde iki ülkede yaşanan iktidar değişiklikleri de önemli rol oynamıştır (Çelikpala, 2015, s. 117). Karizmatik liderliklerin ikili ilişkilere damgasını vurduğu bu yeni dönemde, Rusya'da Vladimir Putin'in ve Türkiye'de R. Tayyip Erdoğan'ın güçlü halk desteğiyle iktidara gelmeleri, Türkiye ve Rusya arasında 90'ların sonunda başlayan yakınlaşma ve iyi komşuluk ilişkilerini daha ileri bir seviyeye taşımıştır. İlişkileri çok boyutlu ortaklık düzeyine taşıyarak Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) gibi kurumsal mekanizmalarla güçlendiren bu güçlü liderlikler sayesinde iki ülke arasındaki karşılıklı olumsuz tarihsel algılamalar azalmış ve enerji başta olmak üzere ticaret, ekonomi, turizm, kültür, siyasi ve askeri alanlarda karşılıklı dayanışma ve işbirliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Yakın geçmişe kadar düşman kamplarda bulunan bu iki ülkenin ilişkilerini stratejik müttefiklik hedefiyle çok boyutlu ortaklık seviyesine ulaştırmalarında Batılı ülkelerin her iki ülkeye karşı uyguladığı ikircikli ve olumsuz tutum, tavır ve politikalar da etkili olmuştur. Türk-Rus ilişkilerin tarihsel seyrini etkilemesi açısından 'Batı faktörü' bu çalışmanın ikinci bölümünde de ele alınmıştır.

Esas itibarıyla, Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki '*çatışma*' ve '*işbirliği*' alanlarına odaklanan bu çalışmanın Birinci Bölümünde, çalışılan konunun kısa bir özetinin yanı sıra çalışmanın amacı, önemi, metodu, kapsam ve sınırlılıkları ve hipotezleri açık ve anlaşılır bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar ve bu alanda yazılmış makale ve kitaplarla ilgili bir literatür taraması yapılarak Türk-Rus ilişkilerinin bu kaynaklarda nasıl ele alındıkları ortaya konmuştur. İkinci Bölümde ise İmparatorluklar döneminden itibaren İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süredeki Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel seyri ve geçirdiği evreler alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır. Çalışmanın Üçüncü Bölümünde, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında iki ülke ilişkileri üzerindeki hayati etkileri değerlendirilmekle beraber yaklaşık yarım asır süren Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin birbirlerine karşı izledikleri politikalar örnek olaylar üzerinden ele alınmıştır. Dördüncü Bölümde, bu çalışmanın temel konusunu oluşturan Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerini belirleyen ana parametreler, '*çatışma*' ve '*işbirliği*' alanları tespit edilerek iki dönem halinde

değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası iki ülke ilişkilerin iki dönem halinde ele alındığı bu bölüm, Türk ve Rus politika yapıcılarının ikili ilişkilerde rekabeti ve / veya işbirliğini öncelikledikleri, bölgesel ve küresel olaylarla şekillenen siyasi, diplomatik ve stratejik yaklaşımları üzerine inşa edilmiştir. Beşinci Bölümde, çalışmanın genel bir özeti çıkarılarak iki ülke arasındaki ilişkilerin hâlihazırdaki ve geleceğe dönük boyutları hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşının hemen akabinde başlayan ve 20. Yüzyılın sonlarına doğru Varşova Paktının dağılması, Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin parçalanması gibi çarpıcı gelişmelerle sona eren Soğuk Savaş dönemi sonrası dinamizm kazanan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin '*çatışma*' ve '*işbirliği*' alanlarına odaklanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Avrupa ve Asya gibi iki büyük ana karayı birbirine bağlayan bir noktada bulunması itibarıyla Türkiye, tarih boyunca uluslararası alanda jeostratejik bir öneme sahip olmuştur. Aynı şekilde, iki büyük kıta arasında bulunan ve Türkiye'den daha büyük bir yüzölçümüne sahip olan Rusya da dünya siyasetinde hep önemli bir yer tutmuştur. Bu iki ülkenin birbiriyle olan münasebetleri, bulundukları coğrafi ve stratejik konumlarının etkisi altında şekillenmiştir.

İlişkileri asırlar öncesine dayanan Türkiye ve Rusya, Soğuk Savaş süreci boyunca iki ayrı blokta yer almışlardır. Bu dönemde iki ülke ilişkileri, çift kutuplu bir dünya düzeninin yansıması olarak bölgesel dengelerden ziyade daha çok küresel dengelerden etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak, ikili ilişkiler bu dönem boyunca çoğunlukla gergin ve mesafeli olmuştur. Ancak, 20. yüzyılın sonlarına doğru Soğuk Savaşın etkisini gittikçe yitirmesi ve uluslararası ilişkilerde değişen parametrelerin etkisiyle iki ülke arasındaki statik ve mesafeli ilişkiler gitgide dinamizm ve çok boyutluluk kazanmaya başlamıştır. 90'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde oluşmaya başlayan yeni dengeler, Türkiye ile Rusya'yı Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlarda ortaya çıkan yeni bölgesel sorunlar

nedeniyle bir yandan karşı karşıya getirirken diğer yandan iki ülkenin ekonomik kalkınması için hayati öneme sahip olan enerji, turizm ve ticaret gibi alanlarda işbirliğine odaklanmaya sevk etmiştir.

Bu çalışma, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni ve dinamik sürecin yarattığı tehdit ve fırsatların bölgesel ve küresel güç olma iddiası taşıyan Türkiye ve Rusya gibi iki önemli aktörün münasebetlerindeki yansımalarına yoğunlaşmaktadır. Nitel verilere ve analizlere dayalı bu çalışmada, iki ülke ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrasındaki değişim ve dönüşümüne yönelik betimleyici tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. 500 yıllık bir arka plana sahip olan ilişkilerin tarihsel boyutu genel bir değerlendirmeye ele alınmış olup çalışmanın temelini oluşturmadığı için kısa bir özetle sınırlandırılmıştır.

1.3. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Türkiye ile Rusya'nın Soğuk Savaş dönemi ilişkileri farklı iki kutupta olmaları nedeniyle gergin ve mesafelidir.

H2: Türkiye ile Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası ilişkileri daha sıcak ve dinamiktir.

H3: Soğuk Savaş sonrası ilk dönemde (90'lı yıllar) Türkiye ile Rusya arasında siyasi, askeri ve kültürel alanlarda *rekabet* ön plandadır.

H4: Soğuk Savaş sonrası ikinci dönemde (2000'li yıllar) Türkiye ile Rusya arasında ticaret, turizm ve enerji başta olmak üzere siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri alanlarda *işbirliği* ön plana çıkmıştır.

H5: 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile Rusya arasında çatışma alanlarını devre dışı bırakan ve işbirliği alanlarına yoğunlaşmayı önceleyen '*kompartmentalizasyon*' politikası izlenmektedir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ortak bir coğrafyada genellikle rekabetçi bir tarihsel arka plana sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerde Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası düzlemde ortaya çıkan çatışma ve işbirliği alanlarını

saptayarak bu alanların ikili ilişkilere yönelik olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirmek ve ilişkilerin geleceğine dair bir perspektif sunmaktır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Sosyal Bilimlerle ilgili yapılan çalışmalarda genellikle Nitel Araştırma Yöntemleri tercih edilmektedir. Nitel araştırma, genellikle disiplinler arası bütüncül ve öznel bir bakış açısına dayanarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla değerlendirmeyi önceleyen bir yöntemdir. Nitel çalışmalarda genellikle üç tür veri toplama metodu kullanılır: *görüşme* (soru sorma), *gözlem* (gözlemleme) ve *doküman analizi* (okuma). Araştırmacı, ihtiyacı olan verileri bazen gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan ulaşabildiği yazılı kaynakları okuyarak, inceleyerek ve yorumlayarak okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırabilir; zira dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Nitel araştırmalarda, doğrudan gözlem ve görüşmenin olanaklı olmadığı durumlarda çalışılan araştırma problemiyle ilişkili yazılı ve görsel malzemeler araştırmaya dâhil edilebilir. Bu demektir ki, doküman incelemesi veya analizi tek başına bir araştırma yöntemi olarak da kullanılabilir (Şimşek & Yıldırım, 2008, s. 221).

En genel anlamıyla, araştırılan konuya dair olgu ve olaylarla ilgili bilgi içeren yazılı belgelerin incelenmesi ve yorumlanması yoluyla veri toplanmasına *doküman analizi* denilmektedir (Karataş, 2017, s. 77). Doküman analizi, araştırmacının çalıştığı konuyla ilgili kişi veya kurumlara doğrudan ulaşamayacağı ya da araştırma için ayrılan zamanın kısıtlı olduğu durumlarda ve konuya doğrudan yoğunlaşmayı sağladığı için tercih edilen önemli bir bilgi toplama yöntemi olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada da konunun niteliği gereği konuyla ilgili yazılı kaynakların okunması ve incelenmesi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu amaçla, konuyla ilgili birçok yazılı yayın ve doküman incelenmiş ve bunlar konunun insicamına uygun bir şekilde ele alınarak yeniden yorumlanmıştır.

İlk bakışta doküman analizi, incelenen bir belgeden verilerin doğrudan alıntılar yapılarak, çoğunlukla öznel bir şekilde ortaya konulması gibi görünse de durum aslında bundan daha karmaşık ve sistematik bir süreçtir (Ekiz, 2009, s. 73). Araştırma problemine ilişkin olarak yazılı ve görsel dokümanların incelenmesi, daha zengin ve kapsamlı bir çıkarım sağlamak açısından oldukça önemlidir. Yazılı kaynaklar, çoğunlukla kayıtlar,

tablolar, istatistikler, fotoğraflar veya metinler gibi materyaller içermesinden dolayı araştırmacının yorumlamasını gerektirir. Bir anlamda, araştırmacı dokümanları sadece okuyup analiz etmekle kalmayıp ayrıca onları yorumlayarak yeniden yaratmaktadır (Akturan, 2008, s. 119).

Bu çalışmada da uluslararası sistemde Soğuk Savaşın sona ermesinden itibaren ivme kazanan Türk-Rus ilişkilerinde iki ülkeyi çoğu zaman karşı karşıya getiren problemli ve çatışmacı alanlar ile karşılıklı çıkara dayanan enerji, ticaret ve turizm gibi alanlardaki işbirliği noktaları analiz edilmiştir. Sağlıklı bir analiz ve değerlendirme yapabilmek için konuyla ilgili yayınlanmış yabancı ve yerli kitap, tez, makale, rapor, haber, yorum gibi yazılı kaynaklar ve görsel yayınlar incelenip yorumlanarak konuya dair okuyucuya sağlıklı bir perspektif kazandırılması hedeflenmektedir.

1.6. Literatür Taraması

Türk-Rus ilişkilerine dair literatürde yazılmış çok sayıda kitap, dergi ve süreli yayın makalesi ile yüksek lisans ve doktora tezi mevcuttur. Bu kaynakların birçoğu iki ülkenin tarihsel ilişkilerine yönelik yazılmış ve ilişkilerin rekabet ve çatışmacı yönüne odaklanmıştır. Özellikle Oral Sander, Şener Aktürk, Fahir Armaoğlu ve Suat Bilge, Türk-Rus ilişkilerinde çatışma alanlarını önceleyen ve ikili ilişkilerin ‘eşitler arası’ olmaktan ziyade Rusya’nın güçlü aktör rolüyle Türkiye’ye üstenci bir bakış açısıyla yaklaştığını vurgulayan değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Örneğin, Şener Aktürk, *Türkiye’nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi 1992-2015: Neorealist Bir Değerlendirme* adlı makalesinde Rusya’nın askeri ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin Türkiye ile olan ilişkilerinde belirleyici bir unsur olduğunu öne sürmektedir. Aktürk’e göre Rusya’nın zayıf olduğu dönemlerde Türkiye ile dostluğa; güçlü olduğu dönemlerde ise rekabete dayalı bir ilişki biçimi geliştirdiğini savunmaktadır. Bu ilişki şeklini kavramsallaştırmak için ‘*zayıfsan dostuz, güçlüysen düşman*’ argümanını kullanmaktadır (Aktürk, 2017, s. 129-145).

Türk-Rus ilişkilerine dair kapsamlı çalışmaları olan Fahir Armaoğlu ise *Siyasi Tarih 1789-1960* isimli kitabında Rusya’nın Türkiye için ezeli bir tehdit kaynağı olduğunu ve özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu ülkenin Türkiye’ye karşı izlediği düşmanca politikaların iki ülke ilişkilerini şekillendirdiğini iddia etmektedir.

Armaoğlu'na göre Rusya, Boğazlarda üs ve Türkiye'nin doğusunda toprak talep ederek Türkiye ile ilgili tarihten gelen gizli emellerini bir anlamda açığa vurmuştur. Armaoğlu, ikili ilişkilerde dostluk ve iyi komşuluğun ön planda olduğu 1920'lerden itibaren Rusya'nın Türkiye'yi komünizm propagandasını yaymak istediği bir alan olarak gördüğünü ve ekonomik ilişkilerinde de bu amacın gizli bir faktör olarak Rus politika yapımcılarının gündemlerinde her zaman durduğunu iddia etmektedir (Armaoğlu, 1964, s. 756).

Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) için kaleme aldığı *An Analysis of Turkish-Russian Relations* isimli makalesinde ve *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964* adlı kitabında, Türk-Rus ilişkilerini güvenlik ekseninde ele alan Suat Bilge ise iki ülke ilişkilerini 'zorlu komşuluk' kavramıyla değerlendirmiştir (Bilge, 1991, s. 355). İki ülkeyi coğrafi, askeri, ekonomik ve nüfus dâhil birçok parametre yönünden karşılaştıran ve ikili ilişkileri AB, ABD ve NATO ekseninde değerlendiren Bilge'ye göre Rusya'nın Türkiye'ye karşı Soğuk Savaş döneminden beri sürdürdüğü soğuk ve mesafeli tutumunda çok fazla değişiklik olmamıştır. Rusya'nın birincil amacının SSCB dönemindeki eski gücüne tekrar kavuşmak ve küresel bir güç olma iddiasını gerçekleştirmek olduğunu savunan Bilge, Türkiye'nin bu ülkeyle geliştireceği komşuluk ve dostluk ilişkilerinde sürekli ihtiyatlı olması gerektiğini belirtmiştir (Bilge, 1997).

Türkiye'nin Dış Politikası adlı eserinde, Türk-Rus ilişkilerini Soğuk Savaş dönemi gelişmeleriyle değerlendiren Oral Sander de ikili ilişkilerde baskın olan bölgesel güvenlik ve rekabet unsurlarını ön plana çıkaran değerlendirmeler yapmıştır. İki ülke ilişkilerini AB ve NATO çerçevesinde ele alan Sander, Türkiye'nin nihai hedefinin bulunduğu coğrafyanın stratejik unsurlarını kullanarak AB üyeliğini sonuna kadar zorlamak olması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, Sander, Avrasya'da barış ve istikrarın tesisi için Rusya'nın Batılı değerler sistemine entegre edilmesinde ve Doğu-Batı bağlantısında Türkiye'nin bir 'atlama taşı' vazifesi görebileceğini vurgulamıştır (Sander, 2013, s. 275).

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri, 'süregelen rekabetler' ve 'karşılıklı bağımlılık' kavramlarıyla değerlendiren Erhan Büyükakıncı, *Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri* adlı çalışmasında ilişkilerin beş yüz yıllık geçmişine dikkat çekerek Soğuk Savaş sonrası değişen dünya konjonktüründe ihmal edilmiş işbirliği

olanaklarının jeo-ekonomik koşullar bağlamında geliştirilebileceğini ifade etmektedir. Ekonomik ilişkilerin belirleyici rol oynadığı günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerinde, Türkiye'nin tek taraflı bir bağımlılık ve asimetrik ilişki riskiyle karşı karşıya kalabileceğini iddia eden Büyükkakıncı, bu durumun karşılıklı güvene dayalı politikaların geliştirilmesi ve uzun vadeli kurumsal işbirliği platformlarının arttırılmasıyla aşılabileceğini düşünmektedir (Büyükkakıncı, 2004, s. 38).

İkili ilişkileri enerji bağlamında ele alan Mitat Çelikpala ise, iki ülke arasında yaşanan 'uçak düşürme krizi' nedeniyle gerilen ilişkilerin tekrar canlandırılması için iki ülke liderlikleri arasında '*bardağın dolu tarafına bakmak*' yaklaşımının artık arzu edilen sonuçları veremeyebileceğine işaret etmektedir. Özellikle doğal gaz konusunda Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olan Türkiye için yaşanacak olası krizlerin daha kötü sonuçlar doğurabileceği belirtilen *Rusya Gazı Keser mi? Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerine Bakmak* isimli makalede ikili ilişkilerde enerji güvenliği konusunun giderek önem kazandığı dile getirilmiştir (Çelikpala, 2017, s. 222).

Türk-Rus ilişkilerinde rekabeti ve çatışmayı ön plana çıkaran ve ikili ilişkileri güvenlik perspektifleriyle ele alan çalışmaların yanı sıra literatürde iki ülke arasında karşılıklı ortaklık ve işbirliği alanlarına yoğunlaşan çalışmalara da rastlanmaktadır. Genellikle benzer coğrafyaları ve tarihsel dönüşümleri paylaşımları bakımından iki ülke arasındaki benzerliklerin ele alındığı *Türkiye ve Rusya: Tarihsel Benzerlikler* adlı çalışmada Ayşe Zarakol, hem Türkiye hem de Rusya'nın kendilerini 'Batı' üzerinden tanımladıkları ve nihai hedeflerinin '*Batı medeniyet seviyesini yakalamak*' olduğunu öne sürmektedir. Batı tarafından '*damgalanmış devletler*' kategorisinde yer alan bu iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkilerinin de Batılı bakış açısından bağımsız olmadığı belirtilen bu makalede, tarihi süreçte iki ülke yönetimlerinin her zaman Batılılaşmayı önceleyen politikalara yöneldikleri dönemseller örneklerle ele alınmıştır (Zarakol, 2017, s. 25-37).

Editörlüğünü Baskın Oran'ın yaptığı ve 3 cilt halinde yayımlanan *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* adlı kitap da hacmi, kapsamı ve ele aldığı dönemler bakımından uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalara kaynak teşkil eden başlıca eserlerden biridir. Türk dış politikasının geçmişten günümüze genel hatlarıyla ortaya konulduğu bu kitapta Türk-Rus ilişkilerindeki temel parametreler

ve ilişkilerin tarihsel seyri dönemsel olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Türk-Rus ilişkilerindeki Soğuk Savaş sonrası dönem, kitabın 3. cildinde tüm yönleriyle ele alınmış olup iki ülke arasındaki başlıca çatışma ve işbirliği alanları ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır.

William Hale'in *Türk Dış Politikası 1774-2000* ve Nimet Akdes Kurat'ın *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* isimli kitapları da Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel boyutlarını kavramak açısından kapsamlı ve derinlikli eserlerdir. Özellikle Türk dış politikası ve siyasi tarihi üzerine kaleme aldığı eserleriyle tanınan Türkiye uzmanı William Hale'in bu eseri, Türkiye'nin ABD, Batı, Rusya ve diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini yabancı bir uzmanın tarafsız bir bakış açısıyla ele alması bakımından son derece yararlı bir kaynaktır. Türk dış politikasının tarihsel seyrini Osmanlı döneminden itibaren ele alan Hale'in eseri, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında kurulan yeni cumhuriyetin uluslararası sisteme entegrasyon çabalarını ve Sovyet Rusya ile kurulan dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin Soğuk savaş dönemi ve sonrasında evrildiği süreci olaylar ve olgular üzerinden anlatan ve akademik alanda yapılmış birçok çalışmaya kaynaklık etmiş bir kitaptır.

YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi sitesi incelendiğinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri çeşitli yönleriyle ele alan 40'a yakın yüksek lisans ve doktora tezi çalışması yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların birçoğunda iki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası dönemine ve bu dönemde ön plana çıkan enerji, ticaret, Karadeniz sorunu, Yukarı Karabağ sorunu, Ermeni sorunu, terörizm gibi başlıca konuların çalışıldığı anlaşılmaktadır. İki ülke ilişkilerini uluslararası ilişkilerdeki 'realizm', 'liberalizm' ve 'inşacılık' gibi kuramsal teoriler bağlamında ele alan bazı önemli tez çalışmalarına da rastlanmaktadır. Özellikle Saltuk Buğra Karahan tarafından yazılarak Türk Harp Akademisi'ne teslim edilen *Energy As A Factor For Turkish-Russian Rapprochement (Türk-Rus Yakınlaşmasında Enerji Faktörü)* isimli doktora tezi, ilişkilerin enerji boyutunu realizm ve liberalizm teorileri bağlamında ele alan önemli bir çalışmadır. Ayrıca Anıl Gürtuna tarafından hazırlanarak ODTÜ'ye sunulan *Turkish-Russian Relations In The Post Soviet Era: From Conflict To Cooperation? (Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri: Çatışmadan İşbirliğine)* adlı yüksek lisans tezi de Türkiye ile Rusya arasında Soğuk Savaş sonrası gelişen politik ilişkilerin ekonomi odaklı olduğunu ve karşılıklı ekonomik çıkarların ilişkilerin yönünü belirlediğini savunmaktadır. İki ülke

ilişkilerini son dönemdeki AK Parti dönemi, Suriye, uçak krizi bağlamında ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmaların kapsamı sadece belirlenen konularla sınırlı tutulmuş olup ilişkilerin seyrini belirleyen temel konu başlıklarına yeterince değinilmemiştir. Bu çalışmada ise Soğuk Savaş sonrası iki ülke ilişkilerine yön veren sorun alanları ve işbirliği fırsatları bir arada incelenmiş ve ikili ilişkilerin üzerine kurulduğu altyapı olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınarak ilişkilerin genel görünümüne yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu sayede iki ülke ilişkilerinin mevcut yapısının temel yapı taşları ayrıntılı bir şekilde ele alınarak ilişkilerin geleceğine yönelik bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKAPLANI

Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel seyri, ünlü Alman filozof Arthur Schopenhauer'ın '*Kirpi İkilemi*' teorisiyle açıklanabilir. Schopenhauer, kirpilerin soğuk kış günlerinde karşılaştıkları ikilemi şöyle anlatır:

“Soğuk bir kış sabahı, çok sayıda oklu kirpi, donmamak için birbirine bir hayli yaklaştı. Az sonra, oklarının farkına vardılar ve ayrıldılar. Üşüyünce, birbirlerine tekrar yaklaştılar. Oklar rahatsız edince yine uzaklaştılar. Soğuktan donmakla, batan okların acısı arasında gidip gelerek yaşadıkları ikilemi, aralarındaki uzaklık, her iki acıya da tahammül edebilecekleri bir noktaya ulaşınca kadar sürdü. İnsanları bir araya getiren, iç dünyalarının boşluk ve tekdüzeliğidir. Ters gelen özellikler ve tahammül edemedikleri hatalar onları birbirinden uzaklaştırır. Sonunda, bir arada var olabilecekleri, nezaket ve görgünün belirlediği ortak noktada buluşurlar... (De Vries, 2011).”

Bu ikilem, sadece günümüzün değil aynı zamanda 500 yılı aşkın tarihsel bir sürece sahip olan Türkiye ile Rusya arasında cereyan eden rekabet-işbirliği, dostluk-düşmanlık, savaş-barış ya da daha genel bir ifadeyle yakınlaşma ve uzaklaşma politikalarını çok iyi ifade etmektedir. Tıpkı kirpilerin soğuk günlerde yaşadığı bu ikilem gibi Türkiye ve Rusya da geçmişten günümüze hep gelgitli, inişli çıkışlı, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda birbirlerine yaklaşan ancak sahip oldukları farklı jeopolitik ve jeostratejik hedeflerden dolayı uzun süreli bir birliktelik ve uyum gösteremeyen bir tutum sergilemişlerdir. Ancak, Türkiye ve Rusya'nın bölgesel anlamda kurdukları ticari ve ekonomik ilişkiler, bazı dönemlerde ortaya çıkan siyasi çıkar çatışmalarına rağmen iki ülkenin bu zorlu ve dikenli ilişkiyi sürdürmelerinde motive edici bir güç sağladığı görülmektedir.

Beş yüz yıllık bir dönemi kapsayan Türk-Rus ilişkilerini uluslararası ilişkiler disiplininin '*çatışma*' odaklı kavramsallaştırmalarından biri olan '*süregelen rekabetler*' yaklaşımıyla da ele almak mümkündür. İki ülke arasında uzun bir zaman diliminde tekrar eden çatışmaların bilimsel veriler ışığında incelenmesine dayanan bu yaklaşıma göre, iki ülkenin coğrafi yakınlık, iç dinamikler ve uluslararası yapıdan kaynaklanan değişimlerden dolayı sık sık karşı karşıya gelmesi aralarındaki çatışmanın ya da rekabetin sürekli ve öngörülebilir olduğunu gösterir (Small & Singer, 1970, s. 154-155). Tarih boyunca Avrasya'nın iki önemli gücü olan Türkiye ve Rusya'nın tarihleri de kısa süreli

barış ve işbirliği dönemleri hariç çoğunlukla rekabete dayalı güç ve nüfuz çatışmalarıyla doludur. Nitekim 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arası imparatorluklar döneminde Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu 16 büyük savaş yapmıştır. Yaklaşık her 30 yılda bir bu iki devleti karşı karşıya getiren ana etmenler, çoğunlukla bulundukları coğrafyaya dayalı stratejik çıkar çatışmaları olmuştur. Rusların Çarlık döneminden beri güneydeki ‘sıcak denizlere inme’ politikaları ve Türklerin Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya’ya olan ilgileri iki ülke arasındaki tarihsel rekabeti motive eden temel dinamikler olarak göze çarpmaktadır (Büyükakıncı, 2004, s. 692). Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemde yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında kısa süreli bir işbirliği ve diyalog sürecinin geliştiği gözlemlenmiştir. Bu kısa süreli yakınlaşma ve diyalogun Atatürk ve Lenin gibi iki karizmatik liderin kişisel çabaları ve dış politika becerileri sayesinde mümkün olabildiği görülmüştür. Nitekim bu iki liderden sonra her iki ülkede işbaşına gelen yönetimler ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Stalin tarafından Türkiye üzerinde kurulan baskı ve tehditler sonucu iki ülke yaklaşık 50 yıllık Soğuk Savaş süreci boyunca iki ayrı ittifakta birbirlerine düşman olarak kalmışlardır.

Diğer taraftan, Türk-Rus ilişkilerini Batı faktörü üzerinden değerlendirmek de ilişkilerin kapsamı ve boyutunu anlama açısından yararlı olabilir. İki kadim imparatorluğun halefleri olan Türkiye ve Rusya’nın en temel ortak paydaları, Batı üzerinden kendilerini yeniden tanzim etme hedefi ve ‘Batı’yı yakalama’ ya da bir diğer deyişle ‘muasır medeniyetler seviyesine çıkma’ dürtüsüdür. Bu durum, her iki ülke için de Batı’nın öncülük ettiği siyasal, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümü yakalamak ve buna ayak uydurmakta ontolojik bir motivasyon kaynağı olagelmıştır (Zarakol, 2017, s. 26).

Türkiye ve Rusya, halefleri oldukları imparatorlukların yıkılmasıyla beraber, kendilerini yeni oluşan modern uluslararası dünya sistemine adapte etmekte zorluk yaşamışlardır. Sosyokültürel ve siyasal ilişkilerin hızla değişip dönüştüğü, ekonomi ve ticaretin küreselleşmenin etkisiyle coğrafi sınırları önemsiz hale getirdiği 21. yüzyılın uluslararası sisteminde, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu artık geçmişin imparatorlukları olmayıp düşman da değillerdir. Ancak bu yeni durum aynı coğrafyayı paylaşan iki ülke olan Türkiye ve Rusya’nın bir arada var olmaları ve birbirleriyle dengeli bir ilişki içinde olmaları için yeterli olmadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır (Lebedev, 2002, s. 5).

Kendilerini daima Batı üzerinden tanımlama ve tarif etme gereği duyan bu iki ülke, aslında Batı tarafından bir nevi '*damgalanmış devletler*' olarak algılanmışlardır. Sosyolog yazar Erving Goffman'a göre (2014) kendisinden bekleneni karşılamayan bir özelliğe sahip olan kişi, kendisini, aslında mevcut olabileceği kategorideki diğer kişilerden farklı ve daha az makbul olan bir konuma alçaltan bir niteliği, bir damgayı ya da lekeyi de üzerinde taşır. Özgün olan temel üzerinde çeşitli kusurlar, damgalanan bireye yüklenmekte ve sonuç olarak birey, karşı karşıya kaldığı ayrımcılık ve ötekileştirme ile yaşam alanlarının azaltıldığını hissetmektedir. Goffman'ın kitabında anlattığı sosyal hayatta damgalanan bireyler gibi ülkeler de uluslararası sistemde damgalanabilir. Nitekim Türkiye ve Rusya modern uluslararası dünya düzeninde Batı tarafından damgalanarak bu durumdan mustarip olan devletler için birer örnek teşkil etmektedirler (Zarakol, 2017, s. 26). Bu durum, her iki ülkenin Batı ile ilişkilerinde kararsızlık yaratmasının yanı sıra Batı karşısında da zaman zaman ortak payda ve duruş geliştirilmesi yönüyle de bir fırsat sunabilmektedir. Kısacası, Batı'nın yaklaşımları Batı'nın 'iki ötekisini' zaman zaman birbirine yakınlştırabilmektedir (Erol, 2015).

Otuz Yıl Savaşları sonunda 1648 Westfalya Antlaşması ile 'ulus devlet' düzeninin hukuki altyapısını oluşturan ve 1789 Fransız İhtilali'yle ön plana çıkan özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarının içselleştirilmesiyle ulus-devlet modeline felsefi bir altyapı sağlayan ve bu sayede güç ve değerler açısından hızla yükselen Batı'ya karşı, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları bir süre varlıklarını sürdürebilmişlerse de 19. Yüzyıldan itibaren gelişmişlik ve güç dengesi Batı lehine değişmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Batı'nın bu hızlı değişim ve dönüşümü karşısına yeni bir medeniyet tasavvuru koyamayan bu iki büyük imparatorluk, her ne kadar I. Dünya Savaşı sırasında karşıt bloklarda olsalar da benzer bir kaderi yaşamış ve tarih sahnesinden silinmişlerdir.

19. yüzyılda benzer bir sonla tarih sahnesinden inen Türkiye ve Rusya'da yeni oluşan kurucu ideolojiler, içerik yönünden bazı farklılıklar taşısalar da, birçok unsurun benzer ve ortak olduğu bir resmi tarih yazımı inşa etmişlerdir. Kendilerini son büyük imparatorlukların bakiyesi olarak görmek ve göstermek istemeyen bu iki yeni devlet, resmi tarih yazımlarında, şanlı bir kuruluş ve kurtuluş mücadelesi, destansı ve kahraman bir kurucu önder; kurucuların tereddütsüz bir sadakatle bağlı hissettikleri, hedefleri açıkça tanımlanmış bir grubun öncülüğünde ve eski rejimle her türlü bağı koparmaya ve önemsizleştirmeye dönük belirgin bir kopuşu temel olarak işlemiştir (Khalid, 2006, s. 51).

Yeni kurucu ideolojilerin - Türkiye’de Kemalizm; Rusya’da Bolşevizm - inşa etmeye çalıştıkları yeni devlet düzeni ve bu düzeni pekiştirmeye yönelik giriştikleri yeni resmi tarih yazımındaki söylemler, birbiriyle bazı benzerlikler gösterse de aslında iki devletin ortaya koyduğu uluslararası stratejiler birbirinden farklı olmuştur. Bu strateji farklılığının temel sebebi, yeni kurulan bu iki rejimin varoluşsal güvenlik düzeylerindeki farklılaşma olabilir. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşında yenilmiş, dağılmış ve emperyalist Batı tarafından bir işgale uğrayarak büyük bir toprak kaybı yaşamışken, Rusya savaşta aynı sıkıntıları yaşamamıştır. Galiplerin tarafında savaştayken kendi isteğiyle savaştan ayrılmış ve Bolşevik Devrimi sonrası Çarlık düzeni yıkılmış; yönetime gelen Bolşevikler ise çarlık topraklarını muhafaza etmeyi başarmışlar, hatta 1921 itibarıyla daha önce Kafkaslar’da kaybettikleri bazı yerleri de geri almışlardır. Bu, kuruluş aşamasında olan iki devlet için çok anlamlı bir farklılık oluşturmaktaydı. Yani, Rusların imparatorluk dış yapısı Bolşevik yönetimi döneminde varlığını sürdürürken, Türkler imparatorluklarını kaybetmeyle yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Kısacası, Bolşevik Rus rejimi, imparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlanan askeri bir yenilginin doğurduğu küçük düşme ve kaostan kaynaklanan varoluşsal travmayı Türkiye gibi aynı ölçüde hissetmemiştir. Bundan dolayı, Türkiye Soğuk Savaş sonrasına kadar geçen uzun süreyi Batı tarafından kabul görme ve onaylanma ile geçirirken, Rusya (o zamanki adıyla SSCB) aynı dönemi Batılı sisteme alternatif olabilecek yeni bir ideolojik yapılanma ile geçirmiştir (Zarakol, 2017, s. 34).

Birinci Dünya Savaşının ortalarına kadar süren Avrasya’daki uzun süreli güç mücadelesi ve rekabetin doğurduğu Osmanlı-Rus savaşlarının kazananı ne Türkler ne de Ruslar olmuştur; bu ikili rekabet ve çatışmadan her zaman karlı çıkan taraf Batılı güçler olmuştur. İki ülke arasındaki bu güç mücadelesinde, Rusların güneydeki sıcak denizlere inme hayalleri, Türklerinse büyük bir coğrafyaya yayılan topraklarını muhafaza etme emelleri daima Batılı güçlerin onayı ve izni ölçüsünde tezahür edebilmiştir. Bir bakıma, Batılı ülkeler kendi siyasi ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede Osmanlı’yı Rusya’ya, Rusya’yı da Osmanlı’ya karşı bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Avrasyacı akımın Türkiye’deki önde gelen isimlerinden biri olan Perinçek’e göre (2016, s. 17) bu rekabetten iki ülke de kazançlı çıkmamıştır. Aslında, tarih boyunca, Batı’nın Avrasya ve Asya’ya dair planları hep Türk-Rus çatışmasına dayanmıştır. Bu yüzden, iki devlet arasındaki olası bir işbirliği Batı tarafından alttan alta hep engellenmiştir.

2.1. Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri: *İmparatorluklar Dönemi*

Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa ve Asya'nın Hazar Denizi ve Kafkasya Bölgelerinin oluşturduğu fiziki olarak geniş bir coğrafyanın adı olarak anılan Avrasya, tarih boyunca Ruslar da dâhil olmak üzere çoğunluğu Türk boylarından oluşan birçok topluluğa yurt olmuştur. Ruslar, egemen bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmadan önce Avrasya bölgesinin kuzey kutbuna yakın ormanlık alanlarında yaşayan ve büyük ölçüde balıkçılıkla geçinen bir topluluktur. Bu bölgede uzun süre hüküm süren Altın Ordu Devleti'nin 15. Yüzyılda zayıflayıp yıkılmasından sonra yerine kurulan Kazan ve Astrahan hanlıklarının da yenilmeleriyle, önceleri Moskova Knezliği¹ olarak zayıf ve küçük bir yapı olan Ruslar bu coğrafyaya hâkim olmaya başladılar (Topsakal, 2016, s. 33-55).

Tarihte Türkler ve Rusların karşılaşmaları, Orta Asya Türk boylarının batıya doğru göç etmelerinden dolayı milattan öncesine dayansa da ilk resmi ve diplomatik ilişkiler 15. Yüzyılın yılın sonlarında Sultan II. Bayezid döneminde Moskova Knezliği'nin dolaylı yoldan atadığı elçi vasıtasıyla başlamıştır. O dönemde, gücünün zirvesinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Moskova Knezliği'ni doğrudan muhatap kabul etmediği için bu ilişki çoğunlukla Kırım hanlığı üzerinden yürütülmüştür (Topsakal, 2016, s. 33-55). Kırım Hanlığı aracılığıyla ilk olarak ticari, sonradan diplomatik olarak başlayan bu etkileşimde, güçlü taraf olan Osmanlı İmparatorluğu Moskova'yı henüz önemli bir devlet olarak görmediğinden dolayı, 15. Yüzyılın sonlarında Osmanlı tarihi kaynaklarında Moskova Büyük Dükalığı'nın adından bahsedilmemesi, İstanbul'un Moskova'yı önemsemediğini göstermektedir (Kurat, 1987, s. 119).

Tarihte Çar Deli Petro olarak da bilinen I. Petro zamanında askeri ve ekonomik alanda büyük bir atılım ve ilerleme kaydeden Rusya, küçük bir prenslikten (knezlik) daha sonraki dönemlerde topraklarını ve nüfuz alanını sürekli arttıran büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Ancak, bu büyük imparatorluğun açık denizlere serbest çıkışı

¹ Moskova Knezliği ya da Moskova Dükalığı, Rusya toprakları içerisinde kurulmuş ve ilerleyen dönemlerde Çarlık Rusya'sının temelini oluşturacak olan Moskova merkezli Prenslik statüsünde bir devlettir.

olmadığından, Avrupa siyasetinde anahtar bir role sahip olarak refah ve güce dayalı büyük bir imparatorluk kurma fikri coğrafi olarak kısıtlıydı. Bu kısıtlılığın başlıca sebeplerinden birisi, Osmanlı'nın hem sıcak denizlere bağlantıyı sağlayan Boğazlardaki hem de Rusya'nın Avrupa'ya açılan penceresi olan Balkanlardaki güçlü hâkimiyetiydi. Bundan dolayı, Çarlık Rusya 18. Ve 19. Yüzyıllardaki Osmanlı İmparatorluğuyla ilgili dış politikasını sıcak denizlere erişmek ve Boğazları kontrol altına alabilmek için Osmanlı'nın yıkılması ya da en azından zayıflatılması üzerine inşa etmiştir. Rusların Osmanlıya karşı olan tarihsel tutumunu Çar Nikolay'ın İstanbul'a atadığı büyükelçinin şu sözleri özetlemektedir:

'Rusya'nın İstanbul'daki rolü, Osmanlının en iyi dostu ama en tehlikeli düşmanı olmaktır (Verdansky, 1946).'

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığının tarihsel gelişimi bazı yönlerden birbirine benzemektedir. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu, Batılı Hristiyan milletlere karşı savaşırken, Ruslar ise Doğu'daki Müslüman topluluklara karşı genişlemeci bir politika uyguluyorlardı. Her iki devlet de bir anlamda din kimliğini olabildiğince kullanmaya çalışıyordu. Özellikle 16. Yüzyılın başlarında 'halifelik' payesini aldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu İslam dünyasındaki liderliği İstanbul'a taşıırken kendisini Bizans İmparatorluğunun varisi olarak gören Rus Çarlığı ise III. Roma İmparatorluğunu kurup Hristiyan Ortodoksların hamisi olma hedefini benimsemişti. Hem Rusya'daki Müslüman azınlık hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan azınlığı oldukça fazlaydı ve bu durum her iki devletin de politikalarını etkiliyordu. Ancak Osmanlı yönetimi Hristiyan azınlığa hoşgörölü bir tavır sergilerken, Rusya ise genellikle azınlıklara karşı baskıcı bir yönetim uyguluyordu.

Osmanlı'nın Asya ve Avrupa'da kurduğu güçlü imparatorluk yapısının benzerini kuzeyde kurmayı başaran Ruslar, özellikle Doğu Avrupa ve Asya'daki eski Türk coğrafyasında nüfuzunu arttırmaya başlayınca 17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Rus imparatorlukları varlık ve güç mücadelesi vermeye başlamıştır. Kendisini Bizans Ortodokslarının hamisi olarak gören Rusya, Doğu Avrupa ve Balkanları da içine alan bir Slav birliği kurarak (Panslavizm) sıcak denizlere inme hedefini gerçekleştirmek istiyordu. Buna karşın, doğal sınırlarına ulaşmış ve Avrupa'nın içlerine kadar dayanmış olan Osmanlı İmparatorluğu ise gücünü zirvede tutabilmek ve Rusların egemenliği altına giren eski Türk coğrafyasındaki zengin kaynaklara erişme yolları arıyordu. Bu büyük hedef ve

emeller, iki imparatorluğu 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar sık sık karşı karşıya getirmiştir.

Büyük Petro, Çar Anna İvanova, Elizabeth Petrovna ve Büyük Katerina Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli figürler olarak ortaya çıkmışlardır. Çar Petro döneminde, Rusya’da siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda çok önemli atılım ve reformlar yapılmıştır; buna karşın Osmanlı İmparatorluğu bu reformların ehemmiyetini çok önemsememekle beraber Rusya’ya gönderilen Osmanlı elçileri Rus Çarlığını gerçek bir tehdit olarak görmedikleri için yapılan reformları küçümsemişlerdir (Ortaylı, 1999, s. 128). Aslında, Osmanlı büyükelçilerinin yanlış algılamalarının aksine, bu dönemde Türklere karşı yapılacak olan savaşlarda en temel gereklilik olarak girişilen bu reformlar sayesinde Ruslar, Avrupa’nın ileri sanayi ve teknik altyapısını kendi ülkelerinde kurmayı başarmışlardır (Gürsel, 1968, s. 56).

Tüm bu reformları yaparken Büyük Petro’nun en önemli gayesi, egemen bir Avrupa gücü olmak ve Rus İmparatorluğu’nun makûs talihi olarak karşı karşıya olduğu coğrafi engelleri aşarak Rus topraklarını genişletmektir. Bu amacın gerçekleşmesi ise Karadeniz, Boğazlar ve İstanbul’un işgal edilerek kontrol altına alınmasına bağlıdır. Sıcak denizlere ve okyanuslara açılmanın ancak bu yolla mümkün olabileceğinin farkında olan Petro’nun kendisinden sonra gelecek olan Çarlara da bu ülküsünü vasiyet olarak bıraktığı iddia edilmektedir. Nitekim sonraki Rus Çarları, I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar Büyük Petro’nun koyduğu bu hedefi bir devlet politikası olarak benimseyip buna uygun hareket etmişlerdir (Gürsel, 1968, s. 56).

Gücünü ve etki alanını her geçen gün arttırarak adeta ‘Altın Çağını’ yaşayan Rus Çarlığı, buna karşın artık ‘Duraklama ve Gerileme’ dönemine giren Osmanlı İmparatorluğunu sıcak denizlere inme hayalinin önündeki en büyük engel olarak görüyordu. Bu engeli aşmak ve büyük ülküsünü gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğu ile çoğu 18. ve 19. Yüzyılda olmak üzere onlarca büyük savaş ve bu savaşların sonunda birçok anlaşmalar yapmış ancak bu savaşlardan tam olarak istediğini elde edememiştir. Günümüzün önemli tarihçilerinden İlber Ortaylı (2015), katıldığı bir televizyon programında verdiği bir mülakatta, tam bir kazanan tarafın olmadığı ve her iki devleti de askeri ve ekonomik olarak yorgun düşürdüğü için Osmanlı-Rus savaşlarını ‘Pirus Cengi’ olarak tanımlamıştır. Çünkü Rusya, yayılmasının önünde en büyük engel

olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Birinci dünya Savaşına kadar giriştiği savaşların hiçbirinde en büyük hedefi olan Boğazları geçip sıcak denizlere inmeyi başaramamıştır.

20. yüzyılın başlarında Rusların ve Avrupa'nın gözünde artık 'hasta adam' olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşından önce İngiltere ve Fransa gibi büyük güçler tarafından müttefik olarak savaşa girilemeyecek kadar zayıf görünüyordu. Ayrıca, Rusya'nın da Osmanlı toprakları ve özellikle Boğazlar üzerindeki hâkimiyet arzusu, olası bir büyük dünya savaşında Ruslarla ittifak kurma hedefi olan İngiltere ve Fransa'nın da Türklerle ittifak kurmasını engelliyordu. Bundan dolayı, Enver Paşa'nın Almanlarla yaptığı bir dizi gizli görüşmenin sonunda Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına Almanlarla müttefik olarak girdi. Ancak, savaştan önce bile Avrupa'da çıkacak bir savaşta Türklerin Almanya ile beraber Ruslara karşı savaş ilan edeceği düşünülüyordu (Kurat, 1990, s. 246).

Savaş başlamadan önce, Osmanlı İmparatorluğunun en temel önceliklerin birisi, Ruslara karşı İstanbul'u korumaktı. Buna karşın, Ruslar da Boğazlar meselesini savaş sayesinde çözmek istiyordu. Hatta savaştan çok kısa bir süre önce İstanbul'daki Rus büyükelçisi, Rus Çarlığına gönderdiği bir mektupta, Türkler ister savaşa girsin ister girmesin her halükarda Rusya'nın amacının Türk Boğazları sorununu çözmek ve İstanbul Boğazında bir Rus donanma üssü kurmak olduğunu belirtiyordu (Bodger, 1999, s. 97). Yani, Rus büyükelçiye göre Akdeniz'e ulaşmak için Boğazların işgal edilmesi bir zorunluluktur. İstanbul ve Boğazların Rusya için ne kadar önemli olduğu dönemin Rus Dışişleri Bakanı S.D. Sazanov'un Çar II. Nikolay'a yazdığı mektupta dile getirdiği şu sözlerle de daha iyi kavranabilir:

'Boğazlara hâkim olan sadece Karadeniz ve Akdeniz'in anahtarını eline geçirmeyecek, ayrıca Küçük Asya'ya yönelik harekâtlar ve Balkanlar'da hegemonya için de anahtara sahip olacaktır (Perinçek, 2016, s. 35).

Perinçek'e göre (2016, s. 36) Rusya, Türklerin Almanların yardımını alarak savaşa girmesini istemiyordu ve bunu engellemek için Alman diplomasi heyetleriyle bir dizi gizli görüşmeler de yapmışlardı. Hatta Almanya'nın o dönemki Türkiye Büyükelçisi Freiherr von Wangenheim, Alman generali Liman von Sanders'in İstanbul'daki Türk ordularını komuta etme görevine atanmasından endişeye kapılan Rus askeri yetkililerini *"Hemfikir olursunuz ki, bir general büyük Rusya için tehlike arz etmeyecektir."* diyerek

yatıştırmıştır. İstanbul'daki General Liman von Sanders komutasındaki askeri heyetin Almanya'ya geri gönderilmesi için Osmanlı'ya yönelik askeri güç tehdidine dayanan tedbirler de Rusya tarafından planlanmıştır; hatta Karadeniz'de Rusya'nın savaş gücünü arttıracak hamlelerden biri olarak Ocak 1914'te St. Petersburg'ta 'Boğazları İşgal Komisyonu' kurulmuş ve Kırım ve Ukrayna'da bulunan 7. ve 8. Rus Kolordularına Boğazları işgal görevi verilmiştir, fakat tüm bu planlamaya dönük tedbirler askeri ve siyasi yetkililer arasında fikir ayrılıklarına neden olunca uygulanmaya konmamıştır (Luneva, 2010, s. 175).

Rusya, yaklaşan büyük dünya savaşı öncesi kurulacak olan Türk-Alman yakınlaşmasından büyük rahatsızlık duymaktadır ve bu endişe Alman askeri heyetinin geniş yetkilerle İstanbul'a gelmesiyle zirveye çıkmıştır. Rus tarafının genel eğilimi, Türklerle iyi ilişkiler kurarak onları Alman egemenliğinden uzaklaştırmaktı. Hatta o günlerde Rus hükümetiyle Türkiye arasında Ermeni reformlarının Osmanlı hükümeti tarafından uygulanmaya başlaması hakkında Yeniköy Antlaşması yapılmıştır. Yani, Türk tarafı bir yandan Almanlar ile yakınlaşırken, diğer yandan Rusları oldukça memnun edecek bir antlaşma imzalamışlardır. Ayrıca, Rusya, Anadolu'da demiryolları inşaatı için belirlenen yasak bölgenin küçültülmesini de kabul etmiştir. Aynı günlerde İstanbul'da kurulan Türk-Rus Dostluk Cemiyetleri de Türkleri ve Rusları yakınlaştırmayı teşvik eden çalışmalar yapmışlardır (Perinçek, 2016, s. 37-38). Aslında, Rusya olası bir savaşta Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemektedir. Böyle bir durumda, Rusya Kafkalardaki silahlı güçlerini Batıya kaydırma imkânı yakalayacak ve Boğazlar üzerinden gelecek tehlikeleri de bertaraf etmiş olacaktır.

Türkiye ise Balkan savaşlarından sonra yaşadığı siyasi yalnızlığı sona erdirmek için ittifak arayışlarına girişmiş ancak ne Avrupa'nın büyük güçleri ne de Balkan ülkeleri nezdinde bu girişimleri karşılık bulmamıştır. Bu durum, Türk hükümetini farklı çözüm arayışlarına itmiştir. Bir yandan Almanlarla ittifak görüşmeleri yapılırken diğer taraftan Enver Paşa ve Maliye Nazırı Cavit Bey gibi askeri ve bürokratik diplomatlar aracılığıyla Ruslarla da çeşitli temaslarda bulunulmuştur. Ancak bu görüşmelerden herhangi olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Çünkü Ruslara göre Türklerle yapılacak bir ittifak esas müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına aykırı olacaktı ve onların onayı olmaksızın yapılacak bir işbirliği anlaşması Rusya'yı büyük güçlerin desteğini almaktan alıkoyacaktı. Ayrıca, bu ittifakın engellenmesinde Batılı güçlerin öteden beri izledikleri

Osmanlı ve Rusya'yı karşı karşıya getirme politikaları da etkili olmuştur. Sonuçta, Birinci Dünya Savaşı öncesi Ruslarla başlatılan ittifak görüşmeleri dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sazanov tarafından Rusya'nın İstanbul ve Boğazları işgal etmeye dayanan tarihi misyonuna aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. Çünkü Sazanov'a göre müttefikleriyle paylaşmak istediği bir devletle ittifak kurmanın mantıklı bir izahatı yoktu ve İstanbul ve Boğazlar da ancak savaş yoluyla elde edilebilirdi (Perinçek, 2016, s. 39).

Osmanlı İmparatorluğu, kendi sonunu da hazırlayan Birinci Dünya Savaşına işte tüm bu şartlar altında dâhil oldu ve ilk iş olarak Osmanlı donanması Rusların Karadeniz'deki limanlarına saldırdı. Savaş, önce iki blok arasında başlamıştı. Bir tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf kuvvetleri; diğer tarafta Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın oluşturduğu İttifak kuvvetleri vardı. Savaşın sonunda, bu devletlerden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkılmış ve Alman İmparatorluğu neredeyse tamamen dağılmıştır. Rusya'da ise İtilaf devletleri tarafında olmasına rağmen çok arzuladığı Boğazlara hâkim olmak bir yana Çanakkale'de Türklerin İtilaf kuvvetlerini durdurmasıyla gerekli yardımı alamayan Çarlık yönetimi, Bolşevik İhtilaliyle devrilmiş ve yeni yönetim savaştan çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise büyük toprak kayıpları yaşayarak neredeyse Anadolu'ya hapsolmuştur.

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Rus İlişkileri: *Tarihsel Rekabetten İşbirliğine Geçiş Dönemi*

Bir süre Osmanlı Ordusunda da görev yapan Alman General Hans von Seeckt'e göre Birinci dünya savaşının en önemli sonucu Rusların ateşkes ilan ederek savaştan çekilmesidir (Kurat, 1990, s. 258). Eğer Ruslar savaştan çekilmese ve Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ve Fransa ile olduğu gibi Rusya ile de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak durumunda kalsaydı, bu durum Osmanlı İmparatorluğunun çıkarları için daha kötü olabilirdi.

Bir anlamda imparatorlukları bitiren bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı sonunda kazanan İtilaf Devletleri Osmanlı ve Almanlara çok ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalattı. Birinci Dünya Savaşına Boğazlara hâkim olma ve sıcak denizlere inme hevesiyle giren ve kazananların tarafında yer alan Rus Çarlığı ise, kendi

topraklarındaki Bolşevik Devrimi sonucunda savaştan çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı Brest-Litovsk Antlaşmasıyla savaş sırasında Doğuda işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum gibi Osmanlı topraklarından çekilmeyi de taahhüt etti (Tellal, 2001, s. 165). Bazı tarihçiler, Brest-Litovsk Antlaşmasını Ruslara dayatılan bir 'dikte' ya da 'zorunlu' barış olarak tarif etse de, bu antlaşma hem Ruslar hem de İttifak Devletleri için devam eden ağır savaş koşullarından bir soluklanma etkisi gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu da yüzlerce yıldır üzerine çöken Rus kâbusundan kurtulmanın rahatlığı içinde derin bir nefes alıyordu. 1711 Prut ve 1856 Paris Antlaşmalarından beri Osmanlı Devletinin Ruslara karşı ilk masa başı zaferi olarak görülen Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Türk basınında büyük yankı uyandırmıştı. Dönemin *Vakit* gazetesinde Ahmed Emin Bey imzasıyla çıkan *Ardahan, Kars ve Batum* başlıklı makale, bu barış antlaşmasının Osmanlı için önemini şöyle yorumluyordu:

'1878 senesindeki Berlin Antlaşması şark-i şimali hududumuza kati bir şekil verdiği zaman memleketimizin her tarafında mağlup olmanın, haksız muameleler görmenin acısı derin bir surette hissedilmişti. Asırlardan beri bize ait olan, ahalisi din, ırk ve adet cihetiyle bize merbut bulunan bir kısım arazi Moskof Hükümeti'ne veriliyordu. Bazı haksız muameleler olur ki insan gün geçtikçe bunları unuttur veya itidalkâr bir gözle görmeye başlar. Ardahan, Kars ve Batum mıntıkasının bizden silah kuvvetiyle alınıp Ruslara verilmesi bu kabilden olamazdı. Evladı gaddar eller tarafından cebren kucağından alınan bir valide nasıl teselli kabul etmez ve evladını kurtarmak arzusundan bir dakika ile ferağ olmazsa biz de Ardahan, Kars ve Batum'u en koyu milli emellerimize hedef yapmıştık. (...) Çok şükür az bir zaman zarfında tasavvur veya rüyaya sığmayan şeyler oldu. Geçirdiğimiz acı inhitat günlerinden sonra hayat ve itila tebşir eden bu mesut günleri de gördük (Kılıç, 2010, s. 51-52).'

Savaşın galip devletleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için Sevr Anlaşmasını dayatınca Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşının fitili ateşlenmiş oldu. Çanakkale Zaferinin mimarı olan ve o sıralarda İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal padişahın yetkisiyle Karadeniz Bölgesindeki ayrılıkçı Rum çetelerinin yarattığı olayları yerinde incelemek üzere Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etti. En başından itibaren işgali kabul etmeyen ve bir an evvel İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen Mustafa Kemal için İngilizlerin onayı ve padişahın emriyle Samsun'a müfettişlik görev ve yetkisiyle gönderilmesi Anadolu'yu İtilaf devletlerinin işgaline karşı örgütlemek için bulunmaz bir fırsat olmuştur.

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için savaşa giren büyük devletlerden biri olan Çarlık Rusya'sı, sosyalist Bolşevikler tarafından Ekim Devrimiyle² yıkılmış ve yerine Lenin önderliğinde işgal ve emperyalizm karşıtı bir tutuma sahip olan Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC)³ yönetimi kurulmuştu. Böylece, Osmanlı'nın büyük düşmanlarından biri eksilmişti. Birinci Dünya Savaşının en önemli dönüm noktalarından biri olan bu olayı, Milli Mücadele döneminin önde gelen gazeteci ve yazarlarından Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı eserinde şöyle anlatır:

'Eğer Lenin Çarlığı yıkmasaydı ve Rusya zafer gününe erişmeseydi, İstanbul Rus olacaktı. İnsanın acaba İstanbul'un bir köşesine Lenin'in büstünü koysak mı diyeceği gelir (1969, s. 166).'

Perinçek'e (2016, s. 19) göre de Türklerin 1915 yılında Çanakkale'de İngiliz ve Fransız güçlerini durdurması, Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması için gerekli koşulları yaratmıştır. Rusya'da Kasım 1917'de Ekim Devrimi başarıya ulaştınca, Osmanlıyı parçalama amacıyla bir araya gelen İngiliz-Fransız-Rus ittifakı dağılmış ve Lenin'in devrimci Sovyet Rusya'sı kurulmuştur. Bu durum, aynı zamanda Türk Kurtuluş Savaşı için de sağlam bir cephe gerisi sağlamış ve Kurtuluş Savaşının kazanılmasında çok önemli bir motivasyon yaratmıştır.

Ancak, Rusya'da devrimci güçler için işler sanıldığı kadar kolay gelişmemiştir. İngiltere, Fransa ve ABD'nin desteğiyle ortaya çıkan ve Beyaz Ordu denilen eski Çarlık yanlısı güçler, yeni Bolşevik yönetimini devirmek için her yönden saldırıya geçmişti. 1918'de başlayan bu karşı devrimci isyan hareketlerinin büyük bir bölümü iki yıl içinde bastırılmış ve 1922 sonbaharında Japon işgali altında olan Doğu Sibirya'nın da kontrol altına alınmasıyla ülkede birlik sağlanmış ve yaklaşık 100.000 kişinin öldüğü iç savaş sona ermiştir (Tellal, 2001, s. 157)

Rusya'da kurulan yeni Bolşevik idaresi, Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde Batılı güçlerin Mondros Ateşkes Antlaşmasının hükümlerine dayanarak

² 8-9 Kasım 1917'de yapılan Bolşevik Devrimi, Çarlık dönemi takvimine göre 26-27 Ekime denk geldiği için bu isimle de anılmaktadır.

³ Bu isim 31 Aralık 1922'ye kadar kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adı kullanılmıştır.

başlattıkları işgale karşı başlayan Türk Kurtuluş savaşını Batı emperyalizmine karşı Müslüman halkın bağımsızlıkçı bir isyanı olarak algılamaktaydı (Gürsel, 1968, s. 182). Doğrusu, Sovyet yönetimi Anadolu'daki işgal ve emperyalizm karşısı bu hareketi en başından itibaren dikkatle takip etmiş ve hareketin karar mercilerinde olanlarla iletişim kurmaya çalışmışlardır. Albay Buduyeni'nin başkanlığını yaptığı bir heyet, Havza'da Mustafa Kemal ile görüşmüş ve Sivas Kongresi'nden sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Türk işçi ve köylülerine hitaben kendi kaderlerini tayin etmeleri temennisi iletilmişti (Yerasimos, 2000, s. 13).

Çok kısa bir süre öncesine kadar birbirine düşman olan ve ayrı ittifaklarda birbiriyle savaşan bu iki devletin kaderi, artık ortak düşman olan emperyalizme karşı işbirliğini zorunlu kılıyordu. İç savaşı bitiren, birliğini sağlayan ve yaptığı tarımsal ve ekonomik reformlarla halkın gücünü de arkasına alan Sovyet yönetimi, Birinci Dünya Savaşı sırasında önceki yönetimin İstanbul'un alınması ve Anadolu'nun işgaline dair Batılı güçlerle yaptığı gizli anlaşmaları reddederek halkların kendi kaderini tayin etmesi ilkesini benimsediğini tüm dünyaya duyurmuştur. Bu, bir taraftan Kafkaslardaki İngiliz etkisi altındaki emperyalist işbirlikçi yönetimlere bir uyarı ve diğer taraftan Anadolu'da emperyalizme karşı başlayan Milli Mücadeleye bir destek olarak algılanabilir (Tellal, 2001, s. 157).

Rusya'da işbaşına gelen devrimci yönetim, savaşı bir çözüm aracı olarak görmüyordu. 'Barış, Ekmek ve Özgürlük' sloganıyla hareket eden yeni Sovyet yönetiminin çıkarları Anadolu'da emperyalist güçlere karşı ortaya çıkan Türk Milli Mücadelesini yürüten TBMM Hükümetinin çıkarlarıyla örtüşüyordu. Bu iki anti-emperyalist oluşum, işgalci Batılı güçlere karşı önce Kafkaslarda daha sonra Anadolu'da Doğu, Karadeniz ve Batı Cephelerinde güçlü bir işbirliği yaparak amaçlarına ulaşmayı öngörüyorlardı. Türkler ve Ruslar arasında yüzyıllardır süren rekabet ve düşmanlık ilk kez bu dönemde yerini bu denli güçlü bir işbirliğine bırakıyordu.

Mondros Mütarekesiyle eli kolu bağlanan ve tüm cephelerde orduları terhis edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun işgalden sonra ülke dışına çıkan ve Almanya'da bir araya gelen devrik ittifakçı yöneticileri Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa'ya göre bu işgal ve kuşatılmışlıktan tek çıkış yolu, Bolşevik Rusya ile Kafkasya'da bir şekilde bağlantı

kurulmasından geçiyordu. Bunun sebebini Talat Paşa'nın yaveri Arif Cemil şöyle açıklıyordu:

‘Çünkü Türkiye’ye hasım olan Avrupa emperyalizmi ile açık bir mücadeleye geçen ve hukuk-ı beşer için yeni esaslara müstenid bir devr-i tekâmül açmak isteyen yegâne kuvvet Bolşevizm idi (Cemil, 1992, s. 25).’

Buna paralel olarak Türk-Rus işbirliğinin ilk örneği, Kafkaslarda yaşanmıştır. İngilizler, Azerbaycan’daki petrol yataklarını elde tutmak, İran ve Irak’a giden yolu kapatmak ve Anadolu’daki direniş hareketinin Sovyet Rusya ile temasını engellemek için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da işbirlikçi hükümetler kurarak bir ‘Kafkas Seddi’ oluşturmuştur. Azerbaycan’da Musavatçılar, Ermenistan’da Taşnak hareketi ve Gürcistan’da ise Menşeviklerin kurduğu hükümetlerin ortak amacı devrimci Sovyet yönetiminin yayılmasını ve Türklerle irtibat kurmasını engellemektir. ABD’de yayın yapan The New York Times gazetesi 13 Ocak 1920 tarihli yazısında, İngilizlerin ‘Kafkas Seddi’ politikasının amacını şöyle yorumlamaktaydı:

‘İngiltere hükümeti, İran ile Rusya ve Türkiye arasında bağlantı kurulmasını engellemek amacındadır. Böylelikle, hem bir Bolşevik taarruzu olanağı azaltılmış hem de Türk ve İran Müslümanları arasında kurulması muhtemel bir işbirliği önlenmiş olacaktır. Bu siyaset başarıyla uygulandığında Türklerle Bolşeviklerin, İran ve Mezopotamya’daki İngiliz çıkarlarına karşı birleşmeleri de önenebilecektir (Ulagay, 1974, s. 79).’

Rusya, Türkiye ve Ön Asya’nın bağlantı noktası olan Transkafkasya’da İngilizler tarafından kurulan bu ‘Kafkas Seddi’ hem yeni Sovyet yönetimi için bir tehdit hem de Türk Milli Mücadelesinin başarıya ulaşmasının önünde bir engel teşkil ediyordu. Bu set yıkılmadan Sovyet desteği almak neredeyse imkânsızdı ve dolayısıyla Anadolu’da başlayan milli direniş hareketinin başarılı olması çok zordu. Çünkü Mustafa Kemal’in planı, Ruslarla bir şekilde anlaşma yaparak Doğu’yu işgalden kurtarıp Doğu Cephesindeki askeri kuvvetlerin büyük kısmını Batı Cephesine kaydırarak Yunan ilerleyişini durdurmak ve zafere ulaşmaktı. Mustafa Kemal, Kafkas Seddi yıkılmazsa, Milli Mücadelenin karşılaştacağı zorlukları şöyle anlatmaktaydı:

‘Anadolu Türkleri, İtilaf Devletleri subaylarının kumandası altında, sömürge askeri olarak ordular teşkil edecek, hem Kafkasya milletlerinin İtilaf itaatine tutulmasını ve hem Bolşevik istilasının durdurulmasını temin için kan dökeceklerdir. Dolayısıyla, Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye’nin kati mahvı projesi sayıp, bu seddi İtilaf Devletleri’ne yaptırmamak

için en son vasıtalarla müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak mecburiyetindeyiz (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2001, s. 268).’

Sovyet yönetimi için de bu seddin yıkılması büyük önem arz ediyordu. Devletin ikinci adamı konumundaki Stalin, Kafkaslardaki durumu şöyle değerlendiriyordu:

‘Kafkasya’nın devrim için büyük önemi yalnızca hammadde, akaryakıt ve besin maddeleri kaynağı olmasıyla değil, ayrıca Avrupa ile Asya, özellikle Rusya ile Türkiye arasındaki konumu ve ekonomik ve stratejik olarak son derece önemli karayollarının (Batum-Bakü, Batum-Tebriz, Batum-Tebriz-Erzurum) varlığı ile de koşulludur. (...) Bütün sorun, sonunda Kafkasya’da kimin kazanacağı, petrolü ve İç Asya’ya giden son derece önemli yolları kimin kullanacağı etrafında dönmektedir; devrim mi, İtilaf Devletleri mi? (Stalin, 1920).’

Milli Mücadelenin önde gelen isimlerinden Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir de TBMM’nin ilk açıldığı gün, Sovyetlerle yapılması planlanan işbirliğini şu sözlerle açıklıyordu:

‘Bugün Anadolu’nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla el ele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır (Karabekir, 1995, s. 665).’

Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti arasında yürütülen gizli görüşmelerden sonra Türk Ordusu ve Kızıl Ordu, ortak harekâtlarla önce Azerbaycan’daki İngiliz güdümlü Musavatçı yönetimi ve sonra da Ermenistan’da işbaşında olan Taşnak hükümetini yıkarak yerlerine Bolşevik Devrimine ve Türk Milli Mücadelesine destek veren hükümetler kurulmasını sağlarlar. Yapılan bu ortak harekâtlar sırasında, Kazım Karabekir’in Türk birliklerinden birine ‘Türkiye İnkılabı Kızıl Müfrezesi’ adını vermesi ve Halil Paşa’yla birbirlerine ‘yoldaş’ diye hitap etmeleri (Perinçek, 2016, s. 60), Türk-Rus işbirliğinin ne denli ileri düzeyde olduğunu göstermesinin yanı sıra Milli Mücadelenin başarıya ulaşabilmesinde Sovyetlerle ilişki kurmanın dönemin şartları içinde ne kadar önemli ve gerekli olduğunu da göstermektedir. Öyle ki, Mustafa Kemal’in Lenin’e gönderdiği bazı telgraflarda ‘yoldaş’ diye hitap etmesi, ‘emperyalizm’, ‘kapitalizm’ ve ‘halkların özgürlüğü’ gibi sosyalist unsurlar taşıyan özenli bir dil kullanması ve hatta bazen Bolşevik kalpağı takması zor şartlar altında yürütülen Kurtuluş Savaşında hayati olan Sovyet desteğinin sağlanmasını bir anlamda kolaylaştırmıştır. Milli Mücadele döneminde kullanılan bu özenli dil ve kurulan diplomatik ilişkiler sayesinde Doğu Cephesinde herhangi bir işgal yaşanmamış ve çoğunluğu Karadeniz yoluyla gelen Sovyet askeri ve mali yardımlar Batı Cephesine ulaştırılmıştır. İtalya ve Fransa’nın da TBMM

Hükümetiyle anlaşmalar yaparak Anadolu'dan çekilmeleriyle birlikte, Türk Ordusu tüm gücünü Batı Cephesinde yoğunlaştırarak ülkeyi Yunan ve onun esas destekçisi İngiliz işgalinden kurtarmayı başarmıştır.

Bu arada, Ermenistan'da yönetim Bolşeviklere geçince daha önce Ermenistan ile yapılan Gümrü Antlaşması hükmünü yitirmişti. Bu durum, TBMM Hükümetini zor durumda bırakmıştı. İstanbul'da da Milli Mücadele yanlısı Tefik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Sovyet yönetimi ise kurulan bu yeni hükümetin Ankara'yı İngilizlere yakınlaştıracığından endişe ediyordu. İki taraf için de bu endişeleri gidermenin yolu diplomatik ilişkilerin devamından geçiyordu. Bu amaçla, Moskova'ya yeni bir heyet gönderilmesi kararlaştırıldı. TBMM'nin kurulmasından sonra Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen ilk heyet, çeşitli nedenlerden dolayı Sovyetler tarafından beklediği ilgiyi görmemişti. Fakat ikinci heyet Moskova'da bu sefer coşkuyla ve ilgiyle karşılanmış ve yapılan görüşmeler sonucunda Mart 1921'de Sovyetlerle bir '*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*' imzalanmıştır. Moskova Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşmanın TBMM Hükümeti açısından önemi çok büyüktü. Zira büyük bir devletle yapılan ilk antlaşma olmasının yanı sıra çok önemli hükümler de içeriyordu. En önemlisi, Türk halkı ve devletinin yok ediliş belgesi niteliği taşıyan Sevr Antlaşması, Sovyet Rusya tarafından yok sayılıyordu ve Sevr'in ağır hükümlerine karşı büyük bir devletin desteği alınmış oluyordu. Bunun yanı sıra, ilişkilerde bir iyi niyet göstergesi olarak Batum, iki tarafın da üzerinde uzlaştığı koşullar altında, Gürcistan'a bırakılırken Azerbaycan'da Nahcivan özerk bölgesi kurulacaktı. Ayrıca bu antlaşma ile Osmanlı dönemine ait Çarlık Rusya'ya olan borçlar da silinecekti (Gürün, 2010, s. 63).

İlerleyen dönemlerde Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilecek olan Moskova Antlaşmasına benzer bir antlaşma da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Kars Antlaşması adıyla imzalanmıştır. Bu antlaşmayla beraber Türkiye'nin doğu sınırları garanti altına alınırken Sovyetlerden gelecek olan yardımların da yolu açılmış oluyordu (Tellal, 2001, s. 161).

İki taraf arasında yaşanan bazı kısa süreli anlaşmazlıklara ve Sovyet Rusya'daki ekonomik zorluklara rağmen, Bolşevik yönetimin Türkiye'ye silah, cephane ve altın yardımı yapması, Türklerin dostluğuna verdikleri önemi gösterir. Üstelik bu yardımları yaparken bir yandan da Polonya ile savaş halinde olan Sovyet yönetiminin, Türkiye'ye

verdikleri yardım sözünü tutmada ne kadar kararlı oldukları, Çiçerin'in Molotov'a gönderdiği telgrafın altına Lenin'in bizzat el yazısıyla düştüğü nottan anlaşılabilir:

‘Türkiye komisyonunda Skolnikov yoldaş, nasıl niteleyeceğimizi bilmeyeceğimiz kadar dehşetengiz bir öneride bulunarak, Moskova sözleşmesinde yer alan onurlu yükümlülüğümüzü ihlal etmemizi, bizden talep edilen ve artık Tiflis’e ulaşmış bulunan tutarı (ki Türkiye kendi görevlileri sayesinde bunu öğrenmiştir) sözleşme süresi içinde (16 Mart) ödemekten vazgeçmemizi, dolayısıyla bize güvenen Türk köylü ve sanatkârlarını kabaca aldatmamızı, kendimizi bütün Doğu halkları önünde rezil etmemizi istedi. Böylece artık hiçbir konuda bize inanmasınlar, bizi birer yalancı olarak görüp nefret etsinler ve sözleşmeyi imzalayan kişi olarak şahsen beni tüm Doğu halkları karşısında rezalet kazığına çivilesinler, siyasal ceset yapsınlar.

Bu tür bir öneriyi onaylamak için birilerinin parmak kaldırabileceğine, siyasal intihara kalkışacağına ihtimal vermiyorum. Bu, dört küsur yıl boyunca karşılaştığım en dehşetli durumdur. Komünist selamıyla. İmza. Çiçerin.

Yoldaş Molotov! Bence Çiçerin kesinlikle haklıdır ve Merkez Komitesi’ne Çiçerin’in bakış açısını onaylamasını ve Bolşevikler tarafından verilen sözün tutularak ödemenin zamanında yapılması kararı almasını öneriyorum. 24.02. İmza. Lenin (Perinçek, 2016, s. 73).’

Tarih boyunca başka hiçbir dönemde görülmeyen Türk-Rus işbirliği, en güçlü şekilde Milli Mücadele döneminde tezahür etmiştir. Üstelik bu işbirliği sadece para ve silah yardımıyla da sınırlı tutulmayıp özellikle Batı Cephesinde ve Eylül 1922’deki Yunanlılara karşı yürütülen Büyük Taarruz öncesinde askeri istihbarat ve Kızıl Ordudan subay teminiyle de desteklenmiştir. Sovyet Kızıl Ordusunun en önde gelen komutanlarından Mihail V. Frunze ve dönemin Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Semyen İ. Aralov’un bizzat Batı Cephesini gezdiği ve Mustafa Kemal’le birlikte yapılacak olan Büyük Taarruzun askeri planlarını etüt ettikleri arşivlerde kayıtlıdır (Perinçek, 2016, s. 73-79).

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme ve dağılmasında Rusya’nın oynadığı rol yadsınamaz. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru Rusya’da meydana gelen Ekim Devrimi, TBMM Hükümetiyle imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ve Anadolu’da İtilaf Devletleri’nin işgaline karşı yürütülen Milli Mücadele, son iki yüz yıldır birbiriyle mesafeli ve çoğunlukla savaş halinde olan iki milleti ve devleti birbirine yakınlaştırmıştır. Moskova ve Kars Antlaşmaları da emperyalist güçlere karşı devrim yaparak halkın iradesine dayalı yeni yönetim şekillerini benimseyen iki ülke arasındaki

ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Zaten, TBMM Hükümeti de kurulduğu günden itibaren Sovyetlerle ilişki kurarak Batılı güçlere karşı verdiği mücadelede Rusların desteğini almak için dikkatli ve özenli bir çaba sarf etmiştir. Rusya’da 1917’de meydana gelen Ekim Devrimiyle başlayan ve 1936 Montreux Boğazlar Antlaşması’na kadar süren askeri ve siyasi işbirliğinin zirveye çıktığı bu dönem, iki ülke arasında ‘Dayanışma Devresi’ olarak da ifade edilebilir.

2.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-Rus İlişkileri

Mustafa Kemal liderliğinde işgale karşı Anadolu’da yürütülen askeri harekâtın zaferle sonuçlanmasının ardından, İtilaf Devletleriyle yapılacak olan barış görüşmelerine Sovyet tarafının da katılmak istemesi ilişkilerde kısa süreli de olsa bir gerilim yaratmıştır. Sovyet tarafı, Lozan’da yürütülecek olan görüşmelerde Türk tarafı ile ortak hareket etmek ve görüşmelerin tümünde yer almak istiyordu. Çünkü Batılı güçlerin barışın sonuna kadar İstanbul ve Boğazlar bölgesinde askeri olarak bulunmasını, Rusya kendi güvenliğine tehdit olarak görüyordu. Ayrıca, Rusya, 1921’de TBMM Hükümetiyle imzalanan Moskova Antlaşmasında da Boğazlar Rejiminin Karadeniz’e kıyısı olan devletler tarafından düzenleneceğinin hüküm altına alındığını ve Rusya’nın olmadığı bir düzenlemenin geçersiz olacağını Türk tarafına hatırlatıyordu. Boğazları boşaltacak olan İtilaf Devletleri ise bu stratejik noktayı Sovyet Rusya’nın da içinde bulunacağı bir inisiyatife bırakmak istemiyorlardı. Buna karşın, TBMM Hükümeti ise bir yandan savaştığı ülkelerle bağımsız bir şekilde barış yapmasının en doğal hakkı olduğunu düşünürken diğer yandan görüşmelerde İtilaf Devletlerine karşı büyük bir devletin desteğinden de mahrum olmak istemiyordu. Sovyet Rusya’yı bir denge unsuru olarak kullanmak isteyen Türk tarafının girişimleriyle, orta yol bulunmuş ve Sovyet delegasyonunun Lozan Konferansının birinci bölümüne ve sadece Boğazlar konusu görüşülürken katılmak üzere davet edilmesi sağlanmıştır (Tellal, 2001, s. 175-176).

İngiltere ve Rusya, Boğazlar konusunda savaş öncesi döneme göre çok farklı düşünüyorlardı. 19. Yüzyılda Rusya, sıcak denizlere inmek için Boğazları tek çıkış noktası olarak gördüğü için savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişini savunurken, Rusların güneye inmesini istemeyen İngilizler ise Boğazların Osmanlı kontrolünde olmasını ve savaş gemilerine kapalı tutulmasını savunuyordu. Şu anki durumda ise bu iki

güç eski politikalarına taban tabana zıt tezler savunuyorlardı: İngiliz tarafı Boğazların savaş gemilerine açık olmasını talep ederken donanmasının büyük bir kısmı Ekim Devriminde zarar gören Rus tarafı ise kapalı tutulmasını istiyordu (Hale, 2003, s. 46).

Lozan Barış görüşmelerinde, Türk heyetinin Boğazlarla ilgili tezini heyet başkanı İsmet Paşa Misak-ı Millînin dördüncü maddesine⁴ dayandırarak Ankara Hükümeti'nin Boğazların bütün devletlerin ticaretine açık bulunması için uluslararası anlaşmalar yapmaya hazır olduğunu söyledi. İsmet Paşa'dan sonra söz alan Sovyet delegasyonu başkanı Çiçerin de Boğazların barış ve savaş dönemlerinde Türkiye haricindeki diğer devletlerin savaş gemileri ile askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı olmasının zorunlu olduğunu belirterek Boğazların Rus askeri desteğiyle emniyete alınması gerektiğini ima eden bir konuşma yapmıştır. Uzun görüşmelerin sonunda, Boğazlar Rejimi ile ilgili Sözleşme, Rus tarafını pek memnun etmese de, 14 Temmuz 1923'te imzalanmıştır (Yüceer, 2010, s. 80-82).

İmzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin donanmalarına sınırlı geçiş izni tanınmasını, Boğazlar Komisyonunun kurulmasını, Boğazların ve civarının askerden arındırılmasını öngören ve Milletler Cemiyeti'nin de garantisini sağlayan maddeler içeren 20 maddelik bir sözleşmedir. Bu yeni sözleşme, ne Boğazları Türkiye ile ortak savunmayı düşünen Rusya için ne de kendi topraklarıyla çevrili Boğazlar bölgesine tam hâkim olamayacak, gelecek tehlikelere anında müdahale edemeyecek ve müdahale edebilmesi için İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya gibi garantör ülkelerden izin almak zorunda kalacak olan Türkiye için tatmin edici olmaktan uzaktı. Fakat Türk heyeti Lozan'da diğer önemli meselelerde elde edeceği kazanımları da düşünerek bu sözleşmeyi imzalamıştı. Zaten, ilerleyen dönemde 1936 Montrö Sözleşmesi ile değişen yeni şartlara göre Boğazlar konusu, Türkiye'nin istediği şekilde yeniden düzenlenmiştir.

⁴ 'Halifeliğin bulunduğu yer, sultanlığın başkenti ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerli olacaktır (Türk Tarih Kurumu, 1920).

Bağımsızlık mücadelesini zaferle taçlandıran Türkiye, yeni dönemde ‘Yurtta sulh, dünyada sulh!’ ilkesiyle hareket ederek bir yandan Batıyla ilişkilerini normalleştirirken diğer yandan Batının Sovyet Rusya’yı yalnızlaştırma politikasına prim vermeyerek Rusya ile ilişkilerini daha ileri bir düzeye taşımak için çaba sarf etmiştir. Böylece, hem Sovyet Rusya hem de Batı ile ilişkilerini dengeye oturtan Türkiye, tam bağımsızlık, karşılıklılık ve eşitlik esaslarına dayalı çok yönlü bir dış politika geliştirmeyi başarmıştır. İçeride ekonomik kalkınma ile beraber sosyal, siyasal ve kültürel reformlara yönelen Türkiye, dış politikada ise barışa dayalı ortak güvenlik konularına yoğunlaşmıştır. Doğrusu, ulusal kurtuluş savaşından henüz çıkmış Türkiye gibi çok sayıda devletle sınırı olan bir ülkenin dengeli, gerçekçi ve barışa dayalı bir dış politika izlemesi, Atatürk’ün hedef olarak koyduğu ‘*Muasır medeniyeler seviyesine çıkmak*’ için bir zorunluluktur. Bu konuda Most ve Starr’ın devletlerin stratejik coğrafi konumlarıyla dış politika davranışları arasındaki ilişkileri inceledikleri araştırmada ortaya koydukları şu bulgular Türkiye’nin durumunu anlamak için bir fikir verebilir:

‘Çok sayıda ve kimisi güçlü olan devletlere sınır komşusu olan bir ülke, bu komşularının hiç olmazsa bazıları tarafından tehdit edilme ve saldırıya uğrama riski ile karşı karşıyadırlar ve olası düşmanlarına karşı kendini koruma gereği yüzünden belirsizliklerle yüz yüzedirler (Most & Starr, 1980, s. 935).’

Oral Sander’e (2013, s. 81) göre çok sayıda sınır komşusuna sahip olan devletler de bu belirsizlik ve riskleri bertaraf etmek için ya silahlanırlar ya da bağlaşımlara (ittifak) girerler. Türkiye, coğrafi ve stratejik konu gereği karşı karşıya olduğu riskleri azaltmak için silahlanmayı değil bağlaşımlara girmeyi tercih etmiştir. Bu amaçla, Sovyet Rusya ile dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamış, Balkanlar’daki olası tehditler için Balkan Pakti’nin kurulmasını desteklemiş, bir çözüm aracı olarak savaşı reddeden Briand-Kellogg Pakti’nı ve Litvinov Protokolünü ilk imzalayan devletlerden biri olmuş ve dahası barışı koruma ve sürdürmek üzere kurulmuş olan Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.

Bir yandan Musul sorununun çözümü sırasında İngiltere’nin Türkiye’ye karşı takındığı tavır ve Milletler Cemiyetinde Türkiye’nin uğradığı haksızlıklar, diğer yandan Rusya’nın barışa tehdit olarak gördüğü ve kendisini çevreleme politikası olarak algıladığı Locarno Pakti’nin İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında 1 Aralık 1925’de imzalanması iki ülkeyi yeniden ortak hareket etmeye ve işbirliği yapmaya mecbur etmiştir. Bu amaçla 17 Aralık 1925’te Sovyet Rusya ile ‘Türk-

Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması' imzalandı. Rusların uluslararası diplomasi alanına kazandırdığı yeni bir antlaşma şekli olan bu antlaşma, aslında Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını açmaya çalışan Batı'ya karşı bir yanıt niteliğindeydi. Üç madde, üç protokol ve gizli bir mektuptan oluşan bu antlaşma metni, tarafların üçüncü bir devletin saldırısı durumunda tarafsız kalınmasını öngörüyordu. Bu antlaşmanın önemi Türkiye için çok büyüktü çünkü Lozan sonrası Batılı devletlerle sorunlarını tam olarak çözüme kavuşturamayan Türkiye, SSCB'yi bir destek merkezi ve denge unsuru olarak görüyordu.

Özellikle, Musul sorununun çözümünde Türkiye'nin Milletler Cemiyetinde uğradığı haksızlıklar, Türkiye'yi Sovyet Rusya ile yeniden birlikte hareket etmeye yöneltmişti. SSCB açısından da benzer bir durum söz konusuydu. Batılı güçleri aynı masada buluşturan Locarno Paktı, Sovyet Rusya için bir güvenlik endişesi doğurmuş ve emperyalist bir girişim olarak değerlendirilmiştir (Tellal, 2001, s. 315). Bu pakt, aslında Türk-Rus ilişkilerindeki Batı faktörünü ve iki ülke tarafından Batı'ya karşı duyulan 'ontolojik güvensizlik' duygusunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşının yaralarının sarıldığı bu dönemde Avrupa'da yeni bir savaşın yaşanmaması için tedbirler alınıyordu. Savaşın sonunda barışın tesisi için kurulan Milletler Cemiyetinde ortak güvenlik anlayışı çerçevesinde silahsızlanma görüşmeleri yapıyordu. Türkiye ve Rusya, 1928 yılında Amerika ve Fransa'nın hazırladığı Briand-Kellogg Paktı'na ilk katılan devletlerdendi. Fakat paktın yürürlüğe girmesinin gecikmesinden dolayı endişeye kapılan Rusya, 1929'da Baltık ülkeleri ile imzaladığı Litvinov Protokolü ile paktı yürürlüğe sokmuş ve Türkiye de bu protokole destek vermiştir.

Ortak güvenlik ve silahsızlanma konularında birlikte hareket eden Türkiye ve Sovyet Rusya arasında imzalanan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın 1930'daki Moskova ziyareti sırasında beş yıllık süre ile uzatılmıştır. Daha sonra, Başbakan İsmet İnönü'nün Rusya ziyareti esnasında Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olma arzusu ve Balkan Paktı konusundaki Sovyet tarafının kaygıları giderilince Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Fakat üye olurken Milletler Cemiyeti Misakına koyduğu çekince ile Batı'nın Sovyetleri yalnızlaştırma politikasına destek vermediğini göstermek için Rusya'ya bir anlamda güvence vermiştir. Bu güvence, SSCB'nin saldırgan taraf olmadığı müddetçe Türkiye'nin üçüncü devletlerin bu ülkeye

yaptırımlarına katılmayacağını beyan etmesini kapsıyordu (Tellal, 2001, s. 315). Milletler Cemiyetini 1920’lerde emperyalist bir oluşum olarak gören SSCB’nin de İtalya ve Almanya gibi revizyonist ülkelerin saldırgan ve yayılmacı politikaları karşısında bu oluşuma karşı algısı değişmiş ve 1934 yılında o da Milletler Cemiyetine üye olmuştur.

Bu arada, Amerika’da başlayan ve tüm dünyada hissedilen 1929 ekonomik krizi, Avrupa’yı özellikle ağır bir savaş tazminatına mahkûm edilen Almanya’yı derinden etkilemiş ve aşırı ırkçı ve yayılmacı görüşleriyle bilinen Adolf Hitler’in yönetimi ele geçirmesinin önünü açmıştır. Mussoli’nin işbaşına gelmesiyle Birinci Dünya Savaşında galip devletler tarafında yer alan ancak savaş sonunda elde ettiği kazanımlardan memnun olmayan İtalya’nın da Akdeniz’de yayılmacı ve saldırgan bir politika izlemeye başlaması, Türkiye’yi rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlığın asıl sebebi, Lozan’da düzenlenen Boğazlar Sözleşmesi’nin mevcut koşullarda Türkiye’yi zorda bırakacağı endişesiydi. Bu amaçla, Türkiye’nin 1930’ların başından itibaren Boğazların statüsünün yeniden düzenlenmesi ile ilgili Milletler Cemiyeti nezdinde yürüttüğü girişimler sonuç vermiş ve Türkiye, 11 Nisan 1936’da bir nota yayımlayarak Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlere Boğazların statüsünde yeni bir düzenleme yapmak istediğini bildirmiştir.

Başından beri Lozan düzenlemesinden rahatsız olan SSCB de yeni düzenlemede isteklerini kabul ettirmek için görüşmelere katılmıştır. Görüşmelerde Rus heyeti, Lozan’daki gibi Boğazların kıyıdaş olmayan devletlerin silahlı gemilerine kapalı tutulmasını, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin donanmalarının ise serbest geçiş tezini savunuyordu. Ayrıca, Türkiye’nin Boğazları askeri olarak tahkim etme fikrini destekleyen Sovyet Rusya, bu tahkimatta silahların kendisi tarafından sağlanabileceği teklifini de Türkiye’ye iletti. Ancak, bu teklif görüşmelere katılan ülkeler tarafından reddedildi. Zaten, Türkiye de Sovyetlerin bu önerisine sıcak bakmıyordu. Sonuç olarak, Montrö Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936’da Türkiye ile İngiltere, Fransa, SSCB, Bulgaristan, Romanya, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalandı. Başlangıçta bu yeni düzenlemeye karşı çıkan ve Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kabul etmeyen İtalya da sonradan sözleşmeyi imzalamak durumunda kalmıştır. Yirmi dokuz madde ve üç ek protokolden oluşan Montrö Sözleşmesiyle Lozan’da kurulan uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Boğazlar üzerindeki tüm egemenlik yetkisi Türkiye’ye verilmiştir. Bunun yanı sıra, Boğazların her iki tarafında askerden ve silahtan arındırılan bölgelere Türkiye’nin asker ve silah tahkimatı

yapmasına izin verilmiştir. Genel kural olarak geçiş serbestliği getiren yeni düzenlemeye göre, Türkiye'nin herhangi bir savaşa dâhil olması durumunda ya da bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalması durumunda Boğazlardaki üstünlük ve karar verme yetkisi Türkiye'ye verilmiştir (Antlaşmalar.com, 2017).

İki dünya savaşı arası Türk-Rus ilişkileri, Milli Mücadele dönemindeki kadar yoğun olmasa da yine de karşılıklı dostluk anlayışı ve ilişkilere zarar vermeme hassasiyeti ile devam ediyordu. Ancak, Lozan'dan kalan Boğazlar ve Musul gibi sorunlarının önemli bir kısmını çözen Türkiye, Atatürk'ün 'Yurtta sulh cihanda sulh' prensibi gereği içte sosyal, siyasal ve ekonomik reformlarla barış ve huzuru tesis ettikten sonra 'muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmek' için yönünü Batı'ya çevirmişti. Montrö'de İngiltere'nin tezlerine yakın duran Türkiye, Boğazların silahlandırma ihalesini İngiltere'ye ve kontrolörlüğünü de Almanya'ya verdi. Karabük Demir Çelik Fabrikasının kurulması işini İngiltere'ye vermesinin yanı sıra bu ülke ile yüksek miktarlarda kredi anlaşmaları yaptı (Tellal, 2001, s. 322). Bu durum, ticari ve ekonomik ilişkilerle Türkiye'yi komünizm ideolojisinin etkisi altına almaya çalışan SSCB'yi rahatsız ediyordu. Aslında Türkiye, ilişkilerin en yoğun olduğu Milli Mücadele döneminde bile Sovyet Rusya'nın komünizmi Anadolu'da yayma arzusunda olduğunun farkındaydı ve buna yönelik tedbirler de almıştı. Atatürk'ün birinci TBMM döneminde bazı arkadaşlarına kurdurduğu Türkiye Komünist Fırkası, daha sonra Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi Bolşevik bağlantılı grupların faaliyetlerinin kısıtlanması, Sovyet Rusya'nın komünizm ideolojisinin Anadolu'da yayılmasını engellemeye dönük hamleler olarak değerlendirilebilir. Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyet desteğinden mahrum olmak istemeyen Türkiye, komünizme açıkça karşı olduğunu müttefikine beyan etmese de bu fikrin yayılmasını el altından engelliyordu. Hatta komünizm propagandası yapmak üzere Sovyetlerden Türkiye'ye gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ocak 1921'de sınır dışı edilmeleri ve bazı kaynaklara göre öldürülmeleri kısa bir süre karşılıklı güvensizlik ortamının oluşmasına yol açmıştır (Perinçek, 2016, s. 91-104).

Devrim ideolojisini Türkiye'ye ihraç etmeyi başaramayan SSCB, 1935 yılında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının uzatılmayacağını Türkiye'ye iletmişti. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi görüşmeleri sırasında ve sonrasında Sovyetlerin Türkiye'yi İngilizlerin etkisi altında hareket etmekle itham etmesi ilişkilerde gerginlik yaratmıştır (Gürün, 2010, s. 151). Açıkçası, Montrö Sözleşmesi, Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm

noktası olmuştur. Bu sözleşmeden sonra, iki ülke ilişkileri soğumaya başlamış ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye ve SSCB'nin farklı ittifak arayışlarına girmelerine yol açmıştır.

Savaş öncesi iki ülke arasındaki en son üst düzey diplomatik görüşmeler, 25 Eylül 1939'da dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Yaklaşan savaş riskine karşı ortak yardımlaşma paktı kurma girişimlerinin ele alındığı bu görüşmelerde, Sovyet lider Stalin, Türk heyetine Montrö Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesini ve Boğazlarda ortak üs kurmayı teklif etmiş fakat bu teklif Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Saraçoğlu'nun SSCB ile bir ittifak antlaşması imzalanması ısrarı üzerine Sovyet lider Stalin'in yönelttiği şu soru Türk-Rus ilişkilerinin geldiği noktayı anlamak açısından manidardır: *“Peki bu anlaşmanın nasıl bir faydası olacak? Hiç”* (Hasanli, 2011, s. 5). Bunun yanı sıra, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak antlaşması ve SSCB-Almanya arasında başlayan yakınlaşmadan dolayı görüşmeler olumsuzlukla sonuçlanınca ikili ilişkiler duraklama noktasına gelmiştir. Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması, SSCB tarafında memnuniyetsizlik yaratmadı çünkü Türkiye böylece savaşa dâhil olmayacaktı ve Montrö'ye göre Türkiye savaş dışı kaldığı sürece Boğazlardan savaşan devletlerin silahlı gemileri geçemeyecekti. Bu da olası bir savaşta SSCB'ye Karadeniz sınırlarını güvence altına alma imkânı sağlayacaktı. (Tellal, 2001, s. 324).

Özetle, 1930'lara kadar Türkiye'nin dış politikada en yakın ilişkiler geliştirdiği ülke Sovyet Rusya olmuştur. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilk olarak Sovyet Rusya tarafından tanınmasıyla başlayan bu yakınlaşma süreci, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile daha ileri bir düzeye taşınmıştır. Böylece Sovyet Rusya 1930'ların ikinci yarısına kadar Türk dış politikasının en önemli unsuru olarak kalmıştır (Armaoğlu, 1958, s. 140).

Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında Milli Mücadele döneminde işgalci ve emperyalist Batı'ya karşı kurulan 'kader birliği', Lozan'dan sonra yüksek düzeyli işbirliğine dönüşmüştür. Fakat 1930'larda her iki ülkenin de yaklaşan İkinci Dünya Savaşına karşı aldıkları tedbirler, yaptıkları hazırlıklar ve farklı devletlerle imzaladıkları ittifak antlaşmaları 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin de etkisiyle ilişkilerin soğumasına yol açmıştır. İki ülke, savaşla beraber ayrı kamplara savrulmuş ve

birbirlerinden giderek uzaklaşmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesi ve Boğazlarda hâkimiyet talep ederek üs kurmak istemesi, Türkiye'yi endişelendirmiş ve savaş sonunda oluşan çift kutuplu uluslararası sistemde Batı blokunda yer almaya itmiştir. Böylece, Türk-Rus ilişkilerinde Soğuk Savaşın gerilimli karakteristiğini yansıtan ve yaklaşık yarım asır sürececek bir 'gerilme' ve 'gerileme' dönemi başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1946-1991)

3.1. Soğuk Savaş: Kavram, Kapsam ve Etkileri

Soğuk savaş kavramı, iki uluslararası aktör, ülke ya da devlet arasında doğrudan bir askeri eylem veya çatışma içermeyen ancak işbirliği halindeki diğer uydu devletler aracılığıyla yürütülen vekâlet savaşlarıyla (Petkar, 2018) söz konusu iki devletin birbirlerini alt etmek için sürdürdükleri her türlü ekonomik, siyasi, askeri ve ideolojik propagandaya (Erhan, 2001, s. 536) dayalı bir güç mücadelesidir. Bu anlamda, İkinci Dünya Savaşından Avrupa'ya kıyasla daha güçlü çıkan ABD ve SSCB gibi iki büyük devletin savaş sonrası oluşturmayı planladıkları uluslararası sistemi 'kapitalizm' ve 'sosyalizm' gibi birbirine taban tabana zıt iki ideolojik dünya görüşü çerçevesinde değerlendirmeleri Soğuk Savaş döneminin temellerini oluşturmuştur (McMahon, 2003, s. 5). İlk kez 1947 yılında ABD Başkanı H. Truman'ın ekonomi danışmanlarından Bernard Baruch tarafından kullanılan 'Soğuk Savaş' terimi (History.com, 2009) takip eden 40 yıl boyunca dünya gündemini sürekli meşgul etmiştir. Sander'e (2014, s. 224) göre Soğuk Savaş, 'İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır.' Bir diğer tanıma göre de Soğuk Savaş dönemi, Doğu ve Batı blokları arasında bazen gergin bazen de yumuşak ilişkiler ağıyla örülü, iniş-çıkışlar olsa da daima sabit bir denge içinde sürdürülmüş olan bir süreci yansıtmaktadır (Karabulut, 2016).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zayıflayan Avrupa'nın bir güç dengesi olma vasfını yitirmesiyle dünya, ABD ve SSCB'nin çevresinde oluşan iki kutuplu bir yapıya bürünmüştür. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası sistem bir tarafta Almanya'nın bir bölümü de dâhil olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinde komünist hükümetleri destekleyerek nüfuzunu arttıran Doğu Bloku lideri Sovyetler Birliği ile diğer tarafta 'liberalizm, demokrasi ve kapitalizm' gibi Batılı değerlerle yenedünya düzenini şekillendirmeyi amaçlayan ABD'nin olduğu bir bloklaşma sürecine girmiştir. Soğuk Savaş olarak anılan bu süreç için çoğunlukla Churchill'in 1946 yılında yaptığı ve Sovyet

komünizminin Avrupa'nın doğusundaki artan etkisine atıfta bulunduğu 'Demir Perde'⁵ konuşması (McMahon, 2003, s. 26) başlangıç, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması veya 1991'de SSCB'nin parçalanması ise bitiş olarak kabul edilmektedir (Erhan, 2001, s. 536).

Çift kutuplu uluslararası sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkan Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki güç ve üstünlük mücadelesinin doğurduğu en temel problemlerden biri, karşılıklı güvensizliğin bir sonucu olarak bölgesel ve küresel ölçekte ortaya çıkan silahlanma yarışı olmuştur. İlk belirtileri Almanya'nın nasıl bölüneceği konusundaki görüş ayrılıklarıyla başlayan bu süreç, ABD'nin Uzak Doğu'da savaşı bitirmek için Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde ilk kez kullandığı atom bombasının 1949'da Sovyetler tarafından da geliştirilmesiyle nükleer bir güç gösterisine dönüşmüştür. ABD ile SSCB arasında bu dönem boyunca sıcak çatışma riskinin en fazla olduğu ve tüm dünyayı nükleer bir felaketin eşiğine getiren 1962 Küba Füze Krizinin (Varlı, 2006, s. 73) çözülmesiyle başlayan ve 1970'lerin sonuna kadar süren Soğuk Savaşın 'yumuşama' (détente) döneminde iki ülke arasında imzalanan SALT-I ve SALT-II (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) antlaşmalarına rağmen karşılıklı silahlanma devam etmiştir (TUİÇ , 2014).

Karşılıklı güvensizliğe dayalı blok siyasetinin egemen olduğu bu dönemde, Batı blokunun güvenlik şemsiyesi olarak 1949'da NATO ve Doğu blokunun koruma kalkını olarak da 1955 yılında SSCB liderliğinde Varşova Paktı kurulmuştur. Türkiye de İkinci Dünya Savaşı sonrası giderek artan Sovyet baskı ve tehditlerine karşı genelde Batı özelde ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planıyla sağladığı askeri, güvenlik ve ekonomik desteklerin devamı için Kore Savaşına BM'nin çağrısı üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla asker göndermiş ve bunun sonucunda 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Kore Savaşına asker gönderme kararı Sovyetleri rahatsız etmiş ve dönemin Sovyet basınında bu konuyla ilgili tepki yazıları yayınlanmıştır. Hatta Sovyet etkisi altındaki komünist

⁵ Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da Fulton'da (Amerika- Missouri) yapmış olduğu konuşmada *"Baltık'taki Stettin'den, Adriyatik'teki Trieste'ye kadar Avrupa Kıtası üzerine boydan boya demir bir perde inmiştir. Orta ve Doğu Avrupa'nın tüm başkentleri bu perdenin ardında kalmıştır. Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş, Sofya; tüm bu kadim şehirler ve orada yaşayan halklar artık Sovyet nüfuz alanında bulunuyorlar. O kadarla kalmıyor, birçoğu doğrudan Moskova tarafından denetleniyorlar, yönetiliyorlar"* şeklindeki sözleri soğuk savaşın da başlangıcı olmuştur. Bu konuşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. The Sinews of Peace 'Iron Curtain Speech' (Churchill, 1946).

Bulgaristan hükümeti misilleme olarak 11 Ağustos 1950'de yaklaşık 250.000 Türk'ü sınır dışı edebileceğini deklare etmiştir (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 74).

Tüm bunlara rağmen, Türkiye'nin NATO üyeliği, SSCB'nin Boğazlar ve toprak talepleri konusunda geri adım atmasını sağlamış ve 1953'te Stalin'in ölümüyle birlikte ilişkilerde nispi bir iyileşme sürecine girilmiştir. Fakat dünyada egemen olan blok siyasetinin doğurduğu gerginlik ve mesafe iki ülke ilişkilerinde Soğuk Savaş sonrasına kadar etkinliğini sürdürmüştür.

3.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye-SSCB İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı başladığında, çeyrek asır gibi kısa bir süre önce hem büyük bir dünya savaşı hem de ulusal kurtuluş savaşından yorgun çıkmış genç ve görece zayıf Türkiye, yeni bir dünya savaşını kaldıracak güç ve motivasyondan yoksundu. Ayrıca, Atatürk'ün ölümüne kadar büyük bir dikkat ve titizlikle uyguladığı 'Yurtta sulh, cihanda sulh!' politikası da büyük zorluklarla başarılan Misak-ı Milli sınırlarının dışında bir hayalperestliğe izin vermiyordu. Yeniden büyük bir savaşa girmeyi göze alamayan Türkiye, etrafını saran ateş çemberinden korunmak için bir taraftan dostluklarını sağlamlaştırmaya çalışırken diğer taraftan kendisini savaşa sürükleyebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalışmıştır. Sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik maddeleri içeren anlaşma ve protokoller imzalayarak Avrupa'da ve bölgede ortaya çıkan ittifaklara girmeden sınırlarının güvenliğini garantiye almaya çalışmıştır.

Balkan Paktı haricindeki diğer güvenlik anlaşmaları Türkiye'nin savaşa katılma mecburiyetine dair yükümlülükler içermiyordu. Balkan Paktı da, her ne kadar belli şartlar dâhilinde savaşa girmeyi gerektirse de büyük devletlerle çatışmayı öngörmüyordu. İçinde bulunduğu coğrafi konum ve stratejik faktörler de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına girmesinin rasyonel olmayacağını gösteriyordu. Çünkü bu savaş, Baskın Oran'ın (2001, s. 398) ifadesiyle, 'stratejik' olmanın Türkiye gibi orta büyüklükte bir devletin başına açabileceği belaları en somut biçimde gösteren bir dönemdi. Tüm bu faktörleri hesaba katan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, olağanüstü bir ortamda ortaya çıkan dengeleri ve çelişkileri büyük bir ustalıkla kullanarak 'milli menfaatleri' ön planda tutmuş ve temel endişesi, milli egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu zorluğu

en güvenli şekilde atlatabilmek olan Türkiye'yi zor da olsa savaş dışında tutmayı başaramıştır (Oran, 2001, s. 399).

Türkiye'nin savaş dışı durumu, savaş öncesi Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayan SSCB'yi başlangıçta rahatsız etmemiş, aksine Boğazların savaştan devletler tarafından kullanılmayacak olmasından dolayı memnun etmiştir. Ancak, 1941 yılında Hitler'in savaş öncesi saldırmazlık anlaşması yaptığı Sovyetlere saldırması ve savaş Almanların kazanacağına dair bir öngörüye sahip olan Türkiye'nin Alman gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermesi, SSCB'de rahatsızlık yaratmış ve Moskova Ankara'ya bu dönemde dört kez protesto notası vermiştir.

Savaş sırasında Türkiye'nin izlediği dış politika Türkiye'nin yetiştirdiği önemli sosyolog ve tarihçi yazarlardan Niyazi Berkes (1997, s. 295) tarafından *'bukalemun tarafsızlığı'* kavramıyla tarif edilmiştir. Çünkü 1943 yılına kadar Ankara'da üst düzey politikacı ve bürokratlar tarafından savaş Almanların kazanacağına ve SSCB'nin yıkılacağına dair öngörüler dile getiriliyordu. Bu nedenle Türkiye, bir taraftan savaş dışı durumunu sürdürürken diğer taraftan da savaşın gidişatına göre güçlü olan tarafa doğru bir eğilim gösteriyordu. Nitekim Türkiye, savaş sanayisi için kritik bir öneme sahip olan krom hammaddesini savaşın son yıllarına kadar Almanya'ya ihraç etmeye devam etmekle kalmamış aynı zamanda Montrö Sözleşmesi'ne göre yasak olmasına rağmen Boğazlardan bazı Alman savaş gemilerinin geçmesine de müsaade etmiştir (Önder, 2010, s. 144). Hatta dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, savaş yıllarında Alman büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, Türkiye'nin savaş sırasında SSCB ile ilgili tutumunu *"Bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir geleceğini, fakat bir başvekil olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin zaruri olduğuna inandığı"* şeklinde beyan etmiştir (Armaoğlu, 1958, s. 164). Ancak, bu 'bukalemun tarafsızlığı', Alman ordularının Kızıl Ordu karşısında geri çekilmesi ve yenilen tarafın Nazi Almanya'sı olduğunun kesinleşmesiyle Türk dış politikasında yeniden bir değişiklik ihtiyacı doğurmuş ve Almanya'ya yapılan krom satışı durdurulmuştur. Hatta bir süre önce Boğazlardan geçişlerine izin verilen Alman gemilerine de 1945'te savaşın sonlarına doğru Almanya'ya savaş ilan edildiğinde Türkiye tarafından el konulmuştur (Rozakis & Stagos, 1987, s. 47).

Savaş sırasında Türkiye'nin takındığı 'tarafsızlık' tutumu, her ne kadar birçok Sovyet tarihçisi tarafından eleştirilse de (Sotniçenko, 2011, s. 321) bazı dramatik olayların yaşanmasına da sebep olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Sovyetlerle savaşa girmemek ve ülkenin savaş dışı pozisyonunu korumak için gösterdiği çabaya örnek olarak tarihçi Mehmet Saray'ın naklettiği bir hadise çok acı vericidir. Saray'ın ifadelerine göre Stalin'in savaş sırasında sürgüne gönderdiği Türkiye-Gürcistan sınırına yakın yaşayan Ahıska Türklerinden bir grup, 15 Kasım 1944'te Türkiye'ye sığınmıştır. Bu sığınmacı grubun ısrarla iadesini isteyen Sovyet yönetimine karşı uzun süre direnen İsmet Paşa en sonunda SSCB'ye bir çatışma bahanesi yaratmamak için sığınmacı Türkleri iade etmiştir. İade edilen bu Türk mülteci grubu, sınırın Sovyet tarafında derhal kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Saray, 2011, s. 249). Bu elim hadise, dönemin Türk yönetiminin bir taraftan Almanlar diğer taraftan Sovyetlerin Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa dâhil etme istekleriyle karşı karşıya kaldığı çıkmazı anlamaya yardımcı olabilir.

Tarafsızlık politikasının iç siyasette yarattığı sancılı olaylardan biri de Atatürk'ün emriyle İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Azerbaycan ve Türkistan Türkleri kürsüsünde ders veren Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın aşırı milliyetçi davranış ve söylemlerinden dolayı SSCB ile Türkiye'nin karşı karşıya gelmesinden duyulan endişeler neticesinde savaşın bitimine kadar hapsedilmiş olmasıdır. Togan daha sonra bu konuda şöyle demiştir:

"Bir cihan harbi yaşanıyordu. İsmet Paşa, Sovyetleri memnun etmek ya da onları kızdırmamak için böyle bir politika takip etmişti. Bu yüzden Rusya'da muhtelif Türk gruplarının sürgüne gönderilmesine de ses çıkarılamadı. Ama İsmet Paşa bu tedbirli siyasetine rağmen Sovyetlere yaranamadı, sonunda Stalin bizden Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya ilhakını ve Boğazların ortak kontrolünü istedi (Saray, 2011, s. 250)."

Savaşın ilk iki yılında Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktına sadık kalan Hitler, Batı'da İngiltere ve Fransa'ya üstünlük kurup Kuzey Afrika'dan İngilizlerin çekilmesini sağladıktan sonra, müttefiki SSCB'ye de saldırınca savaş yeni bir boyut kazanmıştır. Moskova'ya kadar ilerleyen Alman orduları, Stalingrad'ı kuşatmış ancak Rusya'nın iklimsel ve coğrafi şartlarının etkisi ve Türkiye gibi tarafsızlık politikası izleyen ABD'nin de savaşa girmesiyle büyük bir yenilgiye uğramıştır. Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa ve Afrika'da savaş bittikten sonra, ABD tarihinde ilk kez atom bombasını kullanarak

Pasifik'te Japonya'yı teslim alınca milyonlarca insanın ölümüne sebep olan İkinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir.

3.3. Molotov-Sarper Görüşmesi: *Sovyet Talepleriyle Gelen 'Komünizm' Tehdidi*

İkinci Dünya Savaşı boyunca, Türkiye'nin temel politikası, zorunlu olmadıkça savaşa girmeyerek Lozan'da elde edilen kazanımlarını ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek olmuştur. Türkiye'nin bu tarafsızlık politikası, hem savaş öncesi İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalara göre hareket etmeyi hem de SSCB ve Almanya ile herhangi bir çatışmaya girmemeyi öngörüyordu. Savaşın başlarında Türkiye'yi savaş dışı kalmaya iten dış etkenlerin en önemlisi toprak bütünlüğüne karşı tehdit olarak gördüğü Almanya iken, savaşın sonlarına doğru en büyük tehdit SSCB olmuştur.

Bir taraftan Balkanları işgal eden ve Sovyetlere savaş ilan eden Almanya, diğer taraftan Almanya'ya karşı zorlu bir mücadele yürüten Moskova, Türkiye'yi sürekli kendi saflarında savaşa girmeye zorlamıştır. Fakat ne Almanya ne de Almanlara karşı zor durumda olan Sovyetlerin Balkanlar ve Karadeniz'den gelebilecek Alman saldırılarına karşı güvenliğini sağlamak için Türkiye'yi savaşa dâhil etme isteği, son ana kadar Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Türkiye'nin ısrarla savaş dışı durumunu sürdürmesi, Moskova'nın tepkisine yol açmış ve savaşın sonlarına doğru 4-11 Şubat 1945'te, savaş sonrası konuşmak üzere ABD, İngiltere ve SSCB liderlerinin katılımıyla düzenlenen Yalta Konferansı'nda SSCB lideri Stalin, Boğazlar meselesini ve Montrö konusunu gündeme getirerek bir türlü savaşa dâhil edemediği Türkiye'yi cezalandırmak istemiştir.

Aslında, Stalin Türkiye'nin sadece savaş dönemlerinde değil herhangi bir savaş tehlikesi olduğunda da Boğazları kapatma hakkının olmasından memnun değildi çünkü Boğazların sürekli serbest geçişe açık olmasını talep ediyordu. Stalin'e göre, Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar vermeden yeni bir düzenleme yapılmalıydı. Stalin'in bu talebine müttefikleri ABD ve İngiltere'nin de olumlu yaklaşımlarıyla konunun üç ülke dışişleri bakanları tarafından görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, bu konferansta 1 Mart 1945 itibarıyla Almanya ve Japonya'ya karşı savaş durumunda olan ülkelerin savaş sonunda düzenlenmesi planlanan Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak davet edilecekleri de karara bağlanmıştır. Son ana kadar savaşa girmeyen Türkiye, Yalta

Konferansı'nda alınan bu önemli kararlardan sonra, hem SSCB'nin Boğazlar konusundaki taleplerine karşı yalnız kalmamak hem de BM'ye kurucu ülke olarak davet edilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. ABD liderliğindeki müttefiklerin savaşı kazanacağı belli olduktan sonra Türkiye'nin savaşa girme kararı, aslında BM'de kurucu ülke statüsü almak için gerekli olan hukuki şartların yerine getirilmesinden başka bir anlam içermiyordu (Aydın, 2001, s. 472).

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilanı kararından tatmin olmayan ve savaş sırasında Türkiye'nin Alman gemilerine Boğazlardan geçiş izni verdiği iddiasıyla kızgınlığını koruyan SSCB yönetimi, Dışişleri Bakanı Molotov aracılığıyla 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının süresinin artık uzatılmayacağını Türkiye'ye bildirmiştir. Ayrıca, 'İkinci dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler' sebebiyle 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine paralel olarak bu anlaşmayı feshetme isteğine dair bir nota vermiştir (Hale, 2003, s. 100). Tarafsızlık politikasına uygun gerçekçi ve dengeleri gözetken bir dış politikayla savaş dışı kalma durumunu silahlı bir mücadeleye girmeden koruyan Türkiye'nin savaş boyunca endişe ettiği şey gerçek oluyordu. Artık Türkiye, Almanların yenilmesiyle Doğu Avrupa'daki dengelerin Sovyetler lehine değişmesi sonucu ortaya çıkan tehlikeli ortamda varlığını sürdürmeye çalışacaktı. Aslında, Türkiye savaş sırasında uyguladığı dengeli politikayla SSCB'nin işgalci ya da kurtarıcı olarak Türkiye'ye girişini önlemişti; fakat Sovyet tehlikesi bundan sonra farklı bir boyutla Türkiye'nin karşısında olacaktı.

Sovyetlerin konuyla ilgili önerilerini öğrenmek isteyen Türkiye, SSCB'ye yeni bir pakt imzalamayı teklif etti. Uzunca bir süre teklife yanıt vermeyen Moskova, 7 Haziran'da Dışişleri Bakanları Molotov-Sarper görüşmesinde Türkiye'nin yeni pakt önerisini hangi şartlarda kabul edeceğini Türkiye'ye iletmiştir. Türk-Rus ilişkileri tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen ve bir anlamda Türkiye açısından Soğuk Savaşın başlangıcı olan bu görüşmede, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Dışişleri Bakanı Sarper'e Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının yenilenebilmesi için Türkiye'nin Doğu sınırlarında değişiklik yapılması (Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi), Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi ve Montrö Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi gibi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak taleplerde bulunmuştur.

Sovyet talepleri karşısında dış politikada yalnızlık endişesi yaşamaya başlayan Türkiye, bu tarihten itibaren Batı'yla ilişkilerini geliştirmeye yoğunlaşacaktır. Cumhurbaşkanı İnönü, SSCB'nin Molotov aracılığıyla Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e ilettiği ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürecek taleplerini *“Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur (...) Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz.”* ifadeleriyle reddedince Türk-Rus ilişkilerinde büyük bir kırılma kaçınılmaz hale gelmiştir (Aydın, 2001, s. 474).

Her ne kadar araştırmacı-gazeteci Yalçın Küçük ve emekli diplomatlardan Mahmut Dikerdem gibi yazarlar, Molotov-Sarper krizini reddedip Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs talebi tezini gerçekçi bulmadıklarını ve bunu savunanların asıl amacının ülkeyi SSCB'den uzaklaştırıp Batı ittifakına kaydırmak olduğunu iddia etseler de 'Sovyet tehdidi tezi' Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının kitleler tarafından benimsenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. İç siyasetin şekillenmesi ve muhalefetin kontrol altında tutulması için Sovyet tehdidi ve komünizm korkusu adeta bir manivela işlevi görmüştür (Özkan, 2017, s. 56-57).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk-Rus ilişkilerinin genel seyrini belirleyen temel faktörlerden biri ve belki de en önemlisi, ABD'nin Doğu Avrupa ülkelerini etkisi altına almaya başlayan Sovyet komünizminin dünyanın geri kalan kısmına yayılmasını engellemek için geliştirdiği 'çevreleme' politikasıdır. İlk defa Amerikalı diplomat George Kennan tarafından kullanılan ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerikan dış politikasının önceliklerinden olan bu politikanın temel amacı ABD'nin ulusal çıkarlarını korumanın yanı sıra uluslararası alanda etkisini arttırarak Doğu Avrupa, Balkanlar, İran, Çin, Kore ve Vietnam'da başlayan Sovyet yayılmacılığının önüne geçmektir (Gaddis, 2011).

Savaş boyunca, ortak hedefler noktasında müttefik ilişkiler geliştiren bu iki büyük ülke, Potsdam Konferansı'ndan sonra genel amaçlar konusunda ayrı düşmeye başlamışlardır. SSCB'nin, Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist hükümetler kurulmasını desteklemesi, Amerika kamuoyunda 'kızıl tehlike' korkusunun yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın İran'da özerk Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve Muhtar Azerbaycan Cumhuriyetlerinin kurulmasına destek vermesi, Ortadoğu'yu Sovyetler'in nüfuzuna bırakmak istemeyen ABD'nin Türkiye'ye bakış açısının değişmesine ve

ABD'yi SSCB'den gelen Boğazlarda üs ve Doğu'da toprak talepleri ile ilgili konularda Türkiye'nin yanında yer almaya sevk etmiştir.

12 Mart 1947'de Başkan Truman'ın Amerikan Kongresinde yaptığı ve tarihe 'Truman Doktrini' olarak geçen konuşmasında dünyanın iki ideolojik (Batı kapitalizmi ve Sovyet sosyalizmi) kampa bölündüğünden ilk kez bahsedilmekteydi. Sovyet ideolojisinin Avrupa ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer bölge ülkelerine nüfuz etmesine karşı politikalar geliştirmeye başlayan ABD, bu amaçla Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye ve Marshall Planı ile de Avrupa ülkelerine bazı ekonomik ve askeri yardımlar yapmaya karar vermiştir (Erhan, 2001, s. 522-542). Türkiye için verilen destek her ne kadar Yunanistan'ından az olsa da Sovyet tehdidine karşı ABD gibi büyük bir devletin yardımını almak bile savaş sonrası uluslararası düzlemde yalnızlık endişesi taşıyan Türkiye için hayati bir değere sahipti. Bu sayede, Türkiye'nin Sovyet taleplerine karşı yalnızlığı bir anlamda sona eriyordu.

3.4. Soğuk Savaş Dönemi Türk-Rus İlişkilerini Etkileyen Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan tarafsızlık politikası, savaş sonrası oluşan ABD ve SSCB'nin liderliğindeki iki kutuplu yenedünya düzeninde Türkiye'nin yalnızlık endişesi yaşamasına neden olmuştur. Üstelik SSCB'nin 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını savaş sırasında meydana gelen 'köklü değişiklikler' iddiasıyla yenilememe isteği de Türkiye'nin yalnızlık endişelerini arttırmıştır. Daha sonra Sovyetler tarafından gelen Boğazlarda üs kurma ve Doğu Anadolu'da toprak talepleri, Türkiye'yi ABD ve İngiltere'ye yakınlaştırmıştır. Tarafını Batı bloku olarak belirleyen Türkiye, artan Sovyet baskısı ve tehditleri karşısında çareyi Batı ittifakının güvenlik şemsiyesi olarak oluşturduğu Kuzey Atlantik Paktı ya da kısa adıyla NATO'ya 1952'de üye olmakta bulmuştur. NATO üyeliği Türkiye'ye her ne kadar Sovyetler karşısında bazı güvenlik avantajları sağlasa da takip eden süreçte SSCB ile karşı karşıya geldiği bazı olaylar da yaşamasına sebep olmuştur.

3.4.1. Türkiye'nin NATO'ya Üyeliği

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin etki ve nüfuz alanını arttırma ve yönetim ideolojisini Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerine ihraç etme arzusu, Batı Avrupa ülkelerini SSCB'ye karşı bir askeri savunma mekanizması oluşturmaya itmiştir. Bu amaçla, 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg Brüksel Antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmanın ardından aynı yılın Eylül ayında askeri bir savunma örgütü olarak Batı Birliği Savunma Örgütü (BAB) kurulmuştur. Ancak, savaştan zayıflayarak çıkan Avrupa devletlerinin Sovyet yayılmacılığına karşı kurduğu bu örgütün etkisi ve caydırıcılığının artması için ABD'nin desteğine ihtiyacı vardı. Monroe Doktrini ile çok uzun süreden beri kendini Avrupa işlerinden uzak tutan ABD de Soğuk Savaşla değişen şartlar gereği geleneksel dış politikasında değişikliğe giderek Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletlerle 4 Nisan 1949'da Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda'nın da katılımlarıyla bugünkü NATO'nun temellerini oluşturan Kuzey Atlantik Antlaşmasını imzalamıştır (Erhan, 2001, s. 543)

Savaş sırasında izlediği tarafsızlık politikasının sonucu olarak savaş sonunda oluşan uluslararası sistemde yalnız kalma endişesi hisseden ve bu arada Sovyet talepleriyle tek başına başa çıkmak zorunda kalan Türkiye de Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin oluşturduğu bu güvenlik paktına dâhil olmak istiyordu. Aslında, Türkiye'nin bu örgüte katılma arzusu sadece Sovyetlerin toprak talebi ve Boğazlar konusundaki baskısından kaynaklı güvenlik temelli değildi. Türkiye, aynı zamanda Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Amerika'nın sağladığı mali ve askeri yardımların sürdürülmesi ve Cumhuriyetle beraber hedef olarak ortaya konulan 'muasır medeniyetler seviyesine çıkma' idealinin bir gereği olarak Batı öncülüğünde kurulan tüm siyasi, askeri ve ekonomik ittifaklara üye olma hedefi de taşımaktaydı (Bağcı, 2007, s. 8).

11 Mart 1950'de NATO üyeliği için yapılan ilk başvuru başarısızlıkla sonuçlandı fakat Türkiye üyelik çabasından vazgeçmedi. Aynı yıl, Uzak Doğu'da patlak veren Kore Savaşı için Birleşmiş Milletler'in asker gönderme kararı, NATO üyeliğine giden yolda Türkiye için bir fırsat doğurdu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Demokrat Parti hükümeti, TBMM'ye dahi sunmadan Bakanlar Kurulu kararı ile Kore'ye asker gönderme kararı aldı. Muhalefetin bu kararla Anayasa'nın ihlal edildiğine dair yaptığı itirazları dikkate almayan Başbakan Aydın Menderes'e göre Kore'ye hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte asker

gönderilmesi NATO üyeliği için bulunmaz bir fırsattı (Erhan, 2001, s. 545). Nitekim 1 Ağustos 1950’de Türkiye NATO’ya ikinci kez başvurdu ancak yine reddedildi. Başta İngiltere olmak üzere ABD ve bazı diğer devletler Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya girmesini çeşitli gerekçelerle istemiyorlardı. Bunun yerine iki ülke için İngiltere komutasında diğer Akdeniz ülkeleriyle beraber bir Akdeniz Paktı oluşturmaları uygun görülüyordu. Fakat Akdeniz Paktı önerisi, Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki savaş halinin devamı, Mısır ve İngiltere’nin aynı pakt içinde yer almalarının olanaksızlığı ve en önemlisi Sovyetlere karşı tam bir güvenlik sağlayamayacağı endişesiyle Türkiye tarafından makbul görülüyordu (Sarıay, 1988, s. 83).

Bu sırada Türkiye’nin Kore’deki askeri birliklerinin göstermiş oldukları üstün başarılar, hatta Kunuri Muharebesinde canları pahasına Amerikan askerlerini imha edilmekten kurtarmaları ABD kamuoyunda Türkiye’ye karşı önyargıların kırılmasına ve sempati oluşturmaya başlamıştı. (Kürkçüoğlu, 1972, s. 43). Daha da önemlisi, SSCB’nin atom silahlarına sahip olduğunun anlaşılması ABD’nin nükleer güç tekelinin ve caydırıcılığının kırılması anlamına geliyordu. Dolayısıyla, olası Sovyet nükleer saldırılarına karşılık bölge ülkelerinde hava üslerinin kurulması zorunluluğu doğmuştu. Diğer bir ifadeyle, SSCB’ye en yakın ülkelere biri olan Türkiye’nin stratejik önemi ön plana çıkmıştı. Türk hükümetinin ABD’nin ülkede Sovyetlere karşı üs kurma önerisini NATO’ya üyelik şartına bağlaması ABD’nin Türkiye’ye karşı önceki tezlerini yumuşatmasına yol açmıştı (Erhan, 2001, s. 548).

ABD elitlerinin Türkiye ile ilgili fikirlerini değiştirmelerini sağlayan bir diğer önemli faktör de Kore Savaşı’yla Sovyet komünizminin tüm dünyaya yayılacağı ve Türkiye’nin olası Sovyet işgaliyle beraber Avrupa’nın da komünizm etkisi altına girebileceği endişesiydi. Bu durumda, NATO’nun geleceği ve Avrupa’nın güvenliği tehlike atına girebilirdi. Ayrıca, 1948 yılında Yugoslavya’nın Kominform’dan⁶ ihraç

⁶ Açılımı ‘Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu’ olan bu kurum, 1947’de Polonya’nın Wilcza Gora kentinde SSCB, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partilerinin katılımıyla kurulmuştur. Kominform’un amacı, Avrupa’daki komünist partilerin faaliyetlerini koordine etmektir. Yugoslavya ile SSCB liderliğinin fikrîsel ayrılıklarından dolayı Yugoslav Komünist Partisi Haziran 1948’de Kominform’dan çıkarıldı. Ancak, Stalin’in ölümünün ardından Yugoslavya ile ilişkilerini onarmak isteyen SSCB yönetimi, 17 Nisan 1956’da bu örgütü feshetmiştir (Encyclopedia Britannica, 2019).

edilmesi sonrası SSCB'nin açık hedefi haline gelmesiyle beraber NATO'nun güney kanadının savunmasını güçlendirmek için Türkiye ve Yunanistan'ın pakta dâhil edilmeleri önem kazanmaya başlamıştı. Diğer taraftan, her geçen gün daha da önem kazanan Ortadoğu petrolünün güvenliğini sağlamak için de Türkiye'nin jeostratejik konumundan yararlanmak ihtiyacı doğmuştu (Erhan, 2001, s. 549).

Bu süreç, İngiltere ve bazı İskandinav ülkelerin aykırı tutum ve itirazlarına rağmen, Türkiye ve Yunanistan'ın 18 Şubat 1952'de NATO'ya diğer ülkelerle eşit şartlarda resmen üye olmalarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve pakt içinde Türkiye öncülüğünde bir Ortadoğu komutanlığı kurulması fikri SSCB'yi rahatsız etmiştir. Türkiye'ye yeni pozisyonu ile ilgili tepkisini bir nota ile bildiren Sovyet Rusya, NATO'nun kendisine karşı saldırgan bir amaç taşıdığını ve Hitler yanlısı generallerin etkin olduğu Almanya'nın da bu örgüte dâhil olmasından dolayı endişelerini iletmıştır (Albayrak, 2004, s. 462). Türkiye ise bu notaya karşı bir notayla cevap vererek NATO'nun saldırgan bir gaye gütmeyeceğini ve SSCB'nin tepkisini kendi içişlerine bir müdahale olarak algıladığını bildirmiştir (Kurban, 2014, s. 256).

İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Soğuk Savaş sürecinin en fazla etkilediği bölgelerden biri de Balkan Yarımadası olmuştur. Bu bölgede Sovyet komünizminin etkisi altına girmeyen Türkiye, Yunanistan ve Sovyetlerden farklı bir komünizm politikası yürüten Tito yönetimindeki Yugoslavya 25 Şubat 1953'te imzaladıkları ittifak anlaşmasıyla Balkan Paktını kurdular. Bu pakt esasında ABD'nin komünizme karşı tüm dünyada uygulamaya başladığı 'çevreleme' politikasının Balkanlarda gerçekleşen bir yansımasıydı. Bu durumdan rahatsız olan SSCB, o dönem Türkiye ile ilgili taleplerinden vazgeçtiğini bildiren bir yumuşama notasının hazırlıklarıyla ilgilendiği için Balkan Paktına karşı olan tavrını doğrudan değil Bulgaristan üzerinden dolaylı bir şekilde iletmıştır (Tellal, 2001, s. 514).

Her ne kadar Yugoslavya bir NATO üyesi olmasa da, Balkan İttifakının temel hedeflerinden biri de Güney Avrupa ve Balkanları da NATO'nun şemsiyesi altına almaktı. Bu amaçla Yunanistan ve Türkiye bir yıl önce NATO'ya alınmış ve ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planıyla sağladığı yardımlardan yararlanıyorlardı. Yugoslavya da Kominform'dan ayrılınca ABD yardımı almaya başlamıştı. Amerikan yardımları almalarının yanı sıra bu paktı oluşturan üç ülkenin diğer bir ortak yanı da

SSCB başta olmak üzere Doğu bloku ülkelerinden farklı şekillerde ve boyutlarda tehdit algılamalarıydı. Kısacası, Balkan Paktı Sovyet politikalarından rahatsızlık duyan ve aralarında sorun bulunmayan üç ülkenin ABD'nin sağladığı desteklerle kurdukları bir savunma mekanizmasıydı. Ancak, kurulan bu ittifak, Stalin'in ölümünden sonra SSCB'nin Yugoslavya'ya karşı sert tavrını yumuşatması ve Kıbrıs kriziyle karşı karşıya gelen Türkiye ve Yunanistan'ın ilişkilerinin bozulması nedeniyle 1958 yılına gelindiğinde işlevsiz hale gelmiş ve zımnen feshedilmiştir (Fırat, 2001, s. 589-592).

3.4.2. Stalin'in Ölümü

Türk Milli Mücadelesi döneminde Atatürk ve Lenin liderliklerinde başlayan 16 Mart 1921 tarihli Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ve 7 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile politik ve diplomatik bir zemine oturtulan iki ülke arasındaki karşılıklı iyi ilişkiler, bazı küçük anlaşmazlıklara rağmen İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir (Benhür, 2004, s. 326). Atatürk'le Milli Mücadele Döneminden beri iyi ilişkiler geliştiren Sovyetler Birliği'nin ilk lideri Lenin'in 24 Ocak 1924'te ölümüyle SSCB'de Stalin dönemi başlamıştır. Stalin'in dış politikada öncelikleri arasında Batı ile siyasi ilişkiler kurarak Sovyetlere karşı olası ittifakları önlemektir. Çünkü SSCB yönetimi, Almanya'nın Fransa ile anlaşım doğuya doğru yayılmasından endişe ediyordu. Bu sırada Türkiye de Lozan Barış Antlaşmasından geriye kalan Musul ve Hatay gibi sorunlarla uğraşıyordu (Benhür, 2004, s. 326).

Ancak, Türkiye'nin savaş sırasında tarafsız bir dış politika izlemesi Alman saldırısı altında olan Sovyetleri rahatsız etmiş ve savaş sonunda Türkiye, savaşın galiplerinde biri olan SSCB tarafından cezalandırılmak istenmiştir. Bu amaçla, Stalin Yalta ve Potsdam Konferanslarında daha önce 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile çözüme kavuşturulan Boğazlar meselesinin yeniden düzenlenmesi girişimlerinde bulunarak ABD ve İngiltere'den destek talep etmiştir. ABD ve İngiliz liderlerinin bu konuda sessiz kalmalarını *de facto* bir onay olarak algılayan Stalin, Dışişleri Bakanı Molotov aracılığıyla 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının yenilenmeyeceğini ve Boğazlar'da üs kurma ve Doğu'da toprak taleplerini (Kars, Ardahan ve Artvin) Türkiye'ye notalarla ileterek kızgınlığını bir sinir harbine ve güç

mücadelesine dönüştürmüştür (Köse, 2015, s. 245). Hatta mevzu bahis taleplerin yanı sıra Sovyetler Birliği, Türkiye’de daha demokratik ve temsili bir hükümet kurulmasını isteyerek Türkiye’nin iç işlerine müdahale edecek kadar bir baskılama siyaseti izlemiştir (Halil, 1968, s. 86-87). Aynı zamanda, Moskova Radyosu yaptığı yayınlarla Batılı ülkeler nezdinde Türkiye’yi ‘faşist ilkelerle’ yönetilen bir ülke konumunda göstererek Türkiye aleyhinde kara propaganda yapıyordu (Yalçın, 1945). Bir anlamda savaştan galip çıkan Stalin, artık Türkiye’nin dostluğuna ihtiyaç kalmadığını düşünüyordu (Çakmak, 2016, s. 59).

1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren SSCB’nin Türkiye’ye karşı olan ikircikli, baskıcı ve zaman zaman tehditkâr politikası 1953 Martında Stalin’in ölümüyle değişmeye başladı (Sander, 2014, s. 294). Stalin’den sonra işbaşına gelen Malenkov ve daha sonra Kruşçev yönetimleri Sovyet dış politikasını bilhassa kapitalist ülkelerle olan ilişkiler bağlamında yeniden revize ettiler. Bu dönemde Stalin’in ‘*SSCB’nin yanında olmayan herkes ona karşıdır*’ şeklinde özetlenebilecek uluslararası alanda kutuplaştırmayı arttırıcı dış politik söylemine karşı ‘*barış içinde bir arada yaşama*’ politikası geliştirildi. Buna göre, sosyalizme giden yolun tek olmadığı ve her ülkede farklı sosyalizmin mümkün olabilirdi. Yani bir anlamda Sovyet sosyalizminin Doğu Avrupa’da olduğu gibi siyasi ve askeri baskılarla yayma fikrinden vazgeçilip SSCB’nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha güçlü işbirliği yapabilmesinin yolu açılmış oluyordu (Tellal, 2001, s. 510).

Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) 14-25 Şubat 1956 tarihinde yaptığı 20. Kongresinde de Stalin’in ‘tek tip sosyalizmine’ karşı çeşitliliği ön plana çıkaran söylemlerin etkili olmasıyla SSCB’de Türkiye dâhil komşularıyla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlandı. Nitekim SSCB 30 Mayıs 1953’te Stalin’in ölümünün hemen ardından Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek için önemli bir adım atmış ve İkinci Dünya Savaşından sonra gündeme getirdiği Boğazlar ve toprak taleplerinden vazgeçtiğini belirten bir notayı Türkiye’ye resmen iletmmişti. En önemli nedenlerinden biri Amerika’nın ülkelere karşı yürüttüğü ‘çevreleme’ politikasını kırmak (Tellal, 2001, s. 513) olan Sovyet yöneticilerin bu dış politika farklılığı, Türkiye’nin Batılı müttefikleri tarafından farklı yorumlandı. Mesela, İngilizler bunu Türkiye’nin NATO üyeliğiyle bağdaştırarak SSCB’nin NATO karşısında bir geri adımı olarak değerlendirirken Fransa’da ise SSCB’nin Doğu-Batı blokları arasındaki gerginliği

azaltmaya yönelik bir yumuşama isteği olarak yorumlandı (Tellal, 2001, s. 511-512). Türkiye ise Sovyetlere verdiği karşı notada duruma temkinli yaklaşarak SSCB'nin savaş sonrası taleplerinden vazgeçmesini olumlu ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili açık olmayan düşüncelerini ise yetersiz buluyordu çünkü yaklaşık bir yıl sonra 1954'te Montrö düzenlemesinin iki yıl sürecek fesih süreci başlayacaktı. Türkiye, bu iki yıl içinde SSCB'nin Boğazlar düzenlemesinin feshi için girişimde bulunabileceğinden endişe ediyordu. Bu nedenle, Sovyetlerin savaş sonrası taleplerinden vazgeçmesi Türkiye'nin güvenini kazanmaya yetmemiş ve Türkiye bu tarihten sonra da tercihini Batı ittifakından yana kullanmaya devam ederek Soğuk Savaş boyunca ABD politikalarına paralel hareket etmiştir (Ertem, 2010, s. 271).

3.4.3. NATO'ya Karşı Varşova Paktı'nın Kurulması

Soğuk Savaş döneminin en önemli olaylarından biri de NATO'ya karşı güvenlik amacıyla Doğu bloku ülkelerinin SSCB liderliğinde bir araya gelerek Varşova Paktını imzalamalarıdır. Batı blokunun Sovyet komünizminin genelde tüm dünyada özelde ise Avrupa'da yayılmasını engellemek için bir güvenlik kalkanı olarak kurduğu NATO'ya karşılık 14 Mayıs 1955'te, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (Batı Almanya) NATO'ya üye olmasından birkaç gün sonra, SSCB'nin önderliğinde Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Doğu Almanya ve Arnavutluk dâhil sosyalist hükümetlerce yönetilen sekiz Doğu Avrupa ülkesi bir araya gelerek ortak bir savunma örgütü olan Varşova Paktını kurmuştur. Her ne kadar NATO'nun silahlı askeri faaliyetlerine karşı bir önlem olarak kurulmuşsa da Varşova Paktının esas amacı, Doğu bloku ülkelerindeki Yugoslavya lideri Tito gibi Sovyet sosyalizmine karşı bağımsızlıkçı ve milliyetçi liderlerin ortaya çıkmasını önlemektir. Başka bir ifadeyle, Doğu Avrupa ülkelerinin kapitalist Batı ile ilişkilerini denetlemek ve bu ülkelerdeki olası ayaklanmaları bastırmak için kurulan bu paktın hukuki dayanağını oluşturan Brejnev Doktrini⁷ 'dost

⁷ 1968'de Sovyet lider Leonid Brejnev'in ortaya koyduğu bir dış politika yaklaşımı olan Brejnev Doktrini, Sovyetler Birliği'ni sosyalist egemenliğin tehdit altında olduğu ülkelerde - askeri olarak da dâhil olmak üzere - müdahale etmeye izin veren bir doktrindir. Bu doktrin, aslında Sovyet bloğu ülkesi Çekoslovakya'da Alexander Dubček tarafından girilen liberalleşme eğilimlerinden ismini alan Prag Baharı'na bir tepki olarak kullanılmıştır. Brejnev'in amacı, gerekirse askeri güç kullanarak Doğu Avrupada kurulan sosyalizm

lkelerdeki yıkıcı faaliyetlere ortak müdahale' ilkesiyle bu ülkelere 'sınırlı bir egemenlik' hakkı tanıyordu (Sander, 2014, s. 272).

Varşova Paktıyla Sovyetler Birliği bir anlamda bölge ülkeleri üzerindeki egemenliğini garanti altına almış oluyordu. Bu anlaymayla beraber, Doğu bloku lkelerinde Sovyet askeri birlikler konuşlandırılmış ve bu birlikler Çekoslovakya ve Macaristan'da binlerce kişinin öldürülmesi pahasına demokratik reform yanlısı gösterilerin şiddetli bir şekilde bastırılmasında etkin rol oynamıştır. Varşova Paktının kurulması, Türkiye'nin NATO içerisindeki rolünü ve önemini arttırmıştır. Amerika'nın SSCB'ye karşı yürüttüğü çevreleme politikasının da bir gereği olarak Türkiye, zamanla Sovyetlere karşı NATO'nun güney savunma üssü haline gelmiştir. Bu amaçla, Türkiye'de NATO füze savunma sistemleri ve üsleri kurulmuştur. Bu savunma üslerinin temel gayesi, SSCB ve diğer Varşova Paktı yelerinin Karadeniz ve Balkanlardaki etkinliğini azaltmak ve Sovyetlerin Akdeniz ve Ortadoğu'ya geçişini engellemektir. Çift kutuplu uluslararası sistemden kaynaklanan güvenlik endişelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan NATO ve Varşova Paktı arasında Soğuk Savaş dönemi boyunca birçok gerilim ve kriz yaşanmıştır. Sıcak çatışmaya dnmese de, bloklar arası yaşanan bu krizler Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni sürekli karşı karşıya getirmiştir.

Varşova Paktı'nın Çekoslovakya ve Macaristan örneklerinde olduğu gibi ye ülkelerin iç işlerine müdahale edici ve baskılayıcı hükümleri, bu ülkelerde giderek tepkilerin artmasına ve komünist hükümetlerin bir bir yıkılmasına yol açmıştır. Nihayet, 1985 yılına gelindiğinde, SBKP genel sekreteri Mihail Gorbaev'in paktın hukuki temelini oluşturan Brejnev Doktrinini iptal etmesiyle başlayan süreç 1989'da pakt üyelerinin birbirlerinin içişlerine karışmama kararı almalarıyla bu doktrinin geçerliliğinin resmen bitmesi ve 1 Nisan 1991'de de Varşova Paktı'nın dağılmasıyla sona ermiştir (Sander, 2014, s. 273).

bloğunun dağılmasını önlemekti. Nitekim doktrinin Varşova Paktı yelerinin kabulünden kısa bir süre sonra, Sovyet kuvvetleri Çekoslovakya'yı işgal etmiş ve SSCB destekli sosyalist işçi hükümeti tekrar kurulmuştur (Encyclopedia Britannica).

3.4.4. ABD ve SSCB'nin Ortadoğu'daki Güç Mücadelesi ve Türkiye

Tarih boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında geçiş yolu olması sebebiyle dünya ticaretinin şekillenmesinde çok önemli bir yere sahip olan Ortadoğu Bölgesi, İkinci Dünya Savaşından sonra da özellikle bölgede keşfedilen bol miktarda petrol rezervinden dolayı ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği gibi büyük devletlerin güç mücadelelerine sahne olmuştur. Batı bloku ülkeleri enerji ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşıladıkları Ortadoğu'yu denetimleri altında tutmaya çalışırken, SSCB ise bölge petrolüne ihtiyaç duymasa da bu enerji kaynaklarının Batıya aktarılmasını engellemeye dönük politikalar geliştiriyordu. Bu bağlamda, üç semavi dinin mensupları tarafından kutsal sayılan Kudüs'ün içinde bulunduğu Filistin topraklarında İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle 1948'de kurulan İsrail devletine karşı oluşan Arap milliyetçiliğini iyi değerlendiren Sovyetler Birliği, bölgede 1956 Süveyş bunalımından sonra İngiltere ve Fransa'nın yerini alan ve Eisenhower Doktriniyle⁸ bölge ülkelerini Sovyet komünizmine karşı örgütlemeye ve onlara silah yardımı yapmaya başlayan ABD'ye kafa tutuyordu (Sander, 2014, s. 305).

Türkiye'nin bu bölgeye bakışı ise tarihsel ve kültürel ortak bir mirasa sahip ve coğrafi olarak da komşuluk ilişkileri içinde olduğu Arap ülkeleriyle beraber İsrail'in de için de bulunduğu bir coğrafyayı kapsar (Açıkses & Kışman, 2017). Sahip olduğu zengin enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması noktasında ABD'nin 'yaşamsal öneme sahip bölge' olarak nitelediği Ortadoğu bölgesi, Soğuk savaş yılları boyunca Türkiye için Sovyet komünizminin etkilerinden korunması gereken bir bölge olarak görülmüş ve bölgeye yönelik NATO çerçevesinde oluşan ABD müttefikliğinin gerektirdiği bir dış politika yürütülmüştür (Akbaş, 2011). Bu bağlamda, Türkiye, 1950'lerde ABD'nin bölgedeki diğer müttefikleri olan İran, İsrail ve Ürdün'le yakın ilişkiler geliştirirken daha

⁸ Soğuk Savaş döneminde, SSCB'nin Ortadoğu'daki etkinliği azaltmak ve dünyada komünizmin yayılmasını engellemek için önceki ABD Başkanı Truman zamanında uygulamaya konulan 'çevreleme politikasına' Ortadoğu ülkelerini de dâhil etmek için 5 Ocak 1957'de dönemin ABD Başkanı Dwight Eisenhower tarafından onaylanması için kongreye sunulan bir belgedir. Daha sonra Eisenhower Doktrini olarak anılan bu belgeyle ABD yönetimi, bölge ülkelerine askeri yardım dâhil her türlü desteği vererek Süveyş Krizi ve Arap-İsrail savaşlarıyla Ortadoğu ülkeleri arasında giderek artan Batı aleyhtarlığını azaltmayı ve Sovyet sempatisini ve nüfuzunu kırmayı amaçlamıştır.

çok Sovyet etkisi altında olan Suriye, Mısır ve Irak'ın bölgedeki nüfuzlarını zayıflatmaya dönük politikalar yürütmüştür (Açıkses & Kışman, 2017, s. 11).

3.4.4.1. Bağdat Paktı

Bağdat Paktı ya da sonraki yıllarda kullanılan adıyla CENTO (Central Treaty Organization), ABD'nin Soğuk Savaş boyunca Sovyetlere karşı yürüttüğü 'çevreleme' politikasının Ortadoğu Bölgesindeki kurumsal bir yansıması olarak 1955 yılında Türkiye ile Irak arasında imzalanan bir anlaşmayla kurulmuştur. Aynı yıl İngiltere, İran ve Pakistan da taraf ülkeler olarak bu pakta katılmışlardır (Bostancı, 2013, s. 173). ABD, pakta doğrudan katılmamakla beraber paktın çeşitli organlarında temsilci bulundurarak pakta olan desteğini göstermiştir.

Her ne kadar İsrail tarafından desteklenmese ve ABD doğrudan üye olmasa da bölgedeki Arap ülkeleri bu pakttan pek fazla memnun olmamışlardır. Türkiye'nin İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olması ve İsrail'in bölgedeki saldırgan politikalarına Batı bloku içinde kalarak dolaylı da olsa destek verme görüntüsü Arap ülkelerini rahatsız ediyordu. Çünkü Sander'e göre (2013, s. 230) Türkiye'nin Sovyet tehdidiyle Batı ittifakına yanaşması gibi Arap ülkeleri de İsrail'i bölgedeki varlıklarına karşı bir tehdit olarak gördükleri için kendilerini karşı blok olan Sovyetlere yakın görüyorlardı. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye'nin böyle bir oluşumda yer almasının görünürdeki gerekçesi bölgede Sovyet komünizminin yayılmasına karşı bir savunma mekanizması oluşturmak olsa da esas amaçlarından biri de Arap ülkeleriyle olumlu siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmektir. Türkiye'nin NATO'ya kabulü öncesi yapılan görüşmelerde de İngiltere Türkiye'den Ortadoğu savunmasında aktif destek sözü almıştır (Saray, 2000, s. 144). Dahası, dönemin Demokrat Partili Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye göre İsmet İnönü de Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan dolayı Arap ülkeleriyle bozulan ilişkilerin onarılmasını ve bölgede Sovyet yayılmacılığının önüne geçilmesi adına Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirilmesinin faydalı olacağını düşünüyordu (Bağcı, 2007, s. 42-43). Ancak, Arap-İsrail savaşlarıyla giderek artan Arap milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı bölge ülkelerinin Türkiye'yi düşman kampta görmelerine yol açıyordu. Yani bir anlamda Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye, ABD destekli Bağdat Paktıyla beraber bölge ülkeleriyle arasını daha da açmıştı. Nitekim Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri

1960'ların ikinci yarısına kadar hep sıkıntılı olmuştur. Bu durumu SSCB'nin Ortadoğu politikalarına bağlayan yazar Ömer Kürkçüoğlu (1972, s. 115) şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

“Sovyetler Birliği, 1945 yılından itibaren Türkiye'nin Batı'ya doğru yüzünün dönmesinin dış faktörüdür. Bu ülke Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikasının şekillenmesini bizzat ve olumsuz yönde etkilemiştir.”

Ortadoğu'da yaşanan gergin ve çatışmalı ilişkileri yumuşatmak ve bölgede giderek artan Sovyet nüfuzunu azaltmak üzere tasarlanmış olan Bağdat Paktı, Mısır, Suriye ve Arabistan'ın desteğini alamamış, hatta İsrail'in bile tepkisine yol açmıştır. Arzu edilen hedeflere ulaşamayan bu bölgesel ittifak planı, bölgede sorunları çözmek bir yana bu sorunları daha karmaşık bir hale getirmiştir. 1958'de Irak'ta yapılan hükümet darbesiyle pakt yara almış ve bir sene sonra Irak resmen pakttan ayrılmıştır. Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı Batı ile ilişkilerini güçlendirme ve Ortadoğu ülkeleriyle Birinci Dünya Savaşından beri süregelen olumsuzlukları düzeltme amacıyla başlatılan Bağdat Paktı girişimi aktif olarak dört yıl sürmüş ve sonraki dönemde ABD'nin de katılımıyla CENTO adıyla önce Pakistan sonra da İran'ın 1979'da ayrılmasına kadar devam etmiştir.

3.4.4.2. Jüpiter Füzerleri ve U-2 Casus Uçak Krizi

Türkiye'nin NATO üyeliği her ne kadar Sovyet tehdidinden dolayı gerekli ve makul gibi görünse de aslında Batı ittifakı için de komünizmin yayılmasına karşı hayati bir önem taşıyordu. ABD'nin nükleer savaş yeteneği henüz kısıtlı olduğu için Türkiye ve Yunanistan'ın ittifaka katılmasıyla NATO'nun asker sayısının hızla arttırılması ve olası SSCB saldırılarını bu iki ülkenin sünger gibi emmesi ve oyalaması öngörülüyordu (Erhan, 2001, s. 571).

1950'lerin sonlarına doğru SSCB'nin uzaya uydular göndermesi ve giderek nükleer kapasitesini geliştirmesi, ABD yönetimini bu duruma karşılık verecek yeni tedbirler almaya sevk etti. Bu çerçevede, Sovyetleri muhtemel bir nükleer saldırıdan caydırmak için üye ülkelere nükleer başlıklı orta menzilli Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi gündeme gelmiş fakat bu öneriyi topraklarının SSCB'nin açık hedefi haline geleceği endişeleri ve Sovyet karşı propagandaları yüzünden sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye'ye kabul ettirebilmişti (Erhan, 2001, s. 572).

Sovyetlerin büyük tepkisine yol açan Jüpiter füzeleri, bazı teknik aksaklıklardan dolayı ancak 1962 yılında aktif hale getirilebilmiştir. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaşın en kritik süreçlerinden biri olan ve sıcak çatışmaya en çok yaklaşılan Küba Füze Krizinin de tetikleyicisi olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasında özellikle askeri teknolojiler konusunda yaşanan rekabet tarafları sıcak çatışma riskiyle karşı karşıya getirmiştir. U-2 Casus Uçağı Krizi de bu rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Türkiye ile SSCB arasında mevcut olan gerginliği daha da derinleştirmeye sebep olmuştur. Bu kriz, ABD ile SSCB arasındaki nükleer silahlanma yarışının bir sonucu olsa da 1 Mayıs 1960'ta Adana'da bulunan ABD İncirlik Üssü'nden kalkan ve temel görevi Sovyetlerin kıtalararası balistik füzeleri hakkında bilgi toplamak olan bir U-2 tipi hayalet uçağının Sovyet sınırlarında keşif yaparken (Gaddis, 1982, s. 186) SSCB tarafından düşürülmesi, Sovyet lider Kruşçev'in Türkiye'yi de hedef alan açıklamalar yapmasına ve SSCB sınırlarını ihlal eden bu uçakların üslerine ev sahipliği yapan ülkeleri vurmakla tehdit etmesine yol açmıştır (Erhan, 2001, s. 574). Ayrıca 10 Mayıs'ta Sovyetler tarafından ABD'ye verilen notada, Türkiye'deki üsleri kullanarak Sovyet sınırlarını ihlal eden uçakların 'düşmanca' ve 'saldırgan' bir eylem olarak görüldüğü belirtilmiştir (Karabulut, 2016, s. 89). Türk Hükümeti ise her ne kadar resmi izin ve onayları dışında yapılan bu uçuşlardan sorumlu tutulamayacaklarını belirtse de SSCB'nin tehditlerine maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Bu olay ve daha sonra yaşanacak Johnson Mektubu kriziyle Türkiye'de ABD'yle ilgili bir güven bunalımı ortaya çıkacaktır (Karabulut, 2016, s. 92).

Stalin sonrası işbaşına gelen Kruşçev döneminde karşılıklı ilişkilerde konjonktürel bir yumuşama dönemine giren Türkiye ile SSCB arasında kısa süreli bir bunalım yaratan U-2 Casus Uçak Krizi, ABD ile SSCB arasındaki gergin ilişkilerin yumuşatılması amacıyla Fransa'nın başkenti Paris'te düzenlenen ve her iki ülkenin de başkanlarının bir araya geldiği Paris Zirvesi'ni de gölgede bırakarak gerginliğin yeniden tırmanmasına kapı aralamıştır (Karabulut, 2016, s. 89). Hoşgörülü ve sağduyulu bir kişiliğe sahip olan Sovyet lider Kruşçev'in yumuşama yanlısı politikalarının içeride sert eleştirilere uğramasına ve Kruşçev'in de Stalin gibi Batı karşıtı demeçler vermeye ve söylemlerini sertleştirmeye itmiştir (Sander, 2014, s. 322).

Sovyetler Birliği, kendisine karşı ABD'nin NATO üzerinden Türkiye, İtalya ve İngiltere'ye yerleştirdiği Jüpiter füzeleri ile evrenmeye karşılık olarak 1962 yılının Ekim ayında ABD'nin yanı başında bir ada ülkesi olan Küba'ya nükleer başlık takılabilen orta menzilli füzeler yerleştirmiştir. Doğrusu, Sovyetlerin Küba'ya füze yerleştirmesi tamamen bir yanlış anlamanın sonucu olmuştur. Çünkü Sovyet karar vericiler, 'Domuzlar Körfezi' bozgunuyla Küba'da sosyalist yönetimi devirme planları suya düşen ABD yönetiminin bu ülkeyi askeri bir operasyonla istila edeceğini düşünüyorlardı. Bundan dolayı, 1962 Haziran ayından başlayarak Küba'ya yüzlerce gemiyle nükleer ve balistik füzeler ve eğitmen gönderdiler. Böylece SSCB, kendisine karşı bir süredir çevreleme politikası yürüten ABD'ye karşı Küba'da üsler kurarak bir anlamda karşı bir çevreleme oluşturmak istiyordu (ztrk, 2004, s. 84).

'Ekim Füzeleri' adıyla da anılan Küba Füze Krizinin diğer krizlerden farkı ve en ayırt edici özelliği, nükleer güce sahip iki büyük ülkenin ilk defa sıcak bir çatışmanın eşiğine gelmesidir (Sander, 2014, s. 322). Soğuk Savaşın doruk noktası sayılabilecek olan Küba Füze bunalımı sıcak bir çatışmaya girilmeden karşılıklı tavizlerle çözülmüştür. Bu krizin Türkiye'yi ilgilendiren kısmı ise Küba Krizi konusunda ABD ile SSCB arasındaki anlaşmaya bağlı olarak Türkiye'yi açık bir Sovyet hedefi haline getiren Jüpiter Füzelerinin kaldırılması karşılığında Küba'daki Sovyet füzelerinin skleceği bildirilmiştir (Turan, 1999, s. 117).

Soğuk Savaşın sıcak çatışmaya en yakın doruk noktası olarak kabul edilen Küba Krizinde ABD ve SSCB'nin kendi kamuoylarına anlatacak başarı hikyeleri vardı; ABD, sıcak sıvaşa girmeden hedeflediği planı gerçekleştirmiş ve Sovyet füzelerini Küba'dan sktrtmşt. Ayrıca, krizi sürecinde uyguladığı dış politik manevralar ve elde ettiği istihbaratları yerinde kullanma kabiliyetiyle SSCB'den daha ileride bir 'süper güç' olduğunu tüm dünyaya gösterme fırsatı bulmuştu. SSCB'de ise Kruşçev'in başarı hikyesi Küba'yı ABD işgalinden kurtarmak ve ülkesini tehdit eden Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sktrmek oldu. Bu sayede güneyden ABD evrelemesini kırmış oluyordu. İçin z, bu krizin başarı hikyesi olmayan tek lkesi Türkiye olmuştur. Zira topraklarına konuşlandırılan Jüpiter füzelerinin kendi izni ve onayı dışında Kennedy-Kruşçev anlaşmasıyla kaldırılması Türkiye'yi Sovyet tehdidine yeniden açık hale getiriyordu.

Demokrat Parti hükümetinin dış politikayı tamamen ABD ve Batı'ya endekslemesi ve Stalin sonrası Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmaya çalışan Kruşçev yönetimindeki SSCB'ye Türkiye'den yeterli karşılık verilmemesi sonucu gelinen noktada artık Türkiye'nin dış politikada yeni kararlar alması gerekiyordu. Bir tarafta kendi ulusal çıkarları için Türkiye gibi müttefiklerini tehditlere karşı savunmasız bırakabileceğini gösteren ve son dönemlerde de istenen ekonomik yardımları vermede gittikçe cimrileşen ABD, diğer tarafta Stalin'in '*SSCB'nin yanında olmayan herkes ona karşıdır*' gibi sert politikasını reddederek '*barış içinde bir arada yaşama*' politikasıyla dış politikada yeni açılımlar deneyen ve ekonomik ilişkileri geliştirmede de istekli görünen bir SSCB vardı.

3.4.5. Soğuk Savaşın Yumuşama Döneminde Türk-Rus İlişkileri

Dünyanın nükleer bir felaketin eşiğinden döndüğü bu krizden sonra, iki blok arasında başlayan 'gerginliğin azaltılması' ve 'yumuşama' sürecine paralel olarak Türkiye de SSCB ile siyasi ve askeri olmasa bile ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. NATO, OECD ve Avrupa Konseyi gibi birçok Batılı örgüte üye olan ve Batı ile siyasi, askeri ve ekonomik olarak kuvvetli ilişkiler içine giren bir Türkiye'ye karşı, SSCB Stalin'in ölümünden sonra artık eski baskıcı, tehditkâr ve sert siyasetin işe yaramayacağını kavramış ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme ve ekonomik işbirliğine dönük sinyaller vermeye başlamıştır (Hasanoğlu, 2005).

SSCB ile Türkiye'yi karşı karşıya getiren Jüpiter Füzelere ve U-2 Casus Uçak krizlerinde ABD'nin sergilediği tutum ve bozulan ekonomiyi düzeltmek için ABD'den talep edilen ekonomik yardım ve kredilerin reddedilmesi Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidarının ABD ve Batı'ya karşı duyduğu güveni sarsmıştır. Hatta Başbakan Menderes'in planladığı Moskova ziyareti 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle iptal edilmiştir. Darbeden sonra işbaşına gelen yönetim DP iktidarının sıkı ABD eksenli dış politikasından SSCB ile de ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan çok boyutlu ve daha dengeli bir politika sürdürmüştür. Bu politika değişikliğinin ana sebepleri arasında tehdit niteliğindeki 1964 tarihli ABD Başkanı Johnson Mektubu (Arık, 2016, s. 106), 1974 Kıbrıs krizi sırasında ABD'nin Türkiye'ye karşı takındığı tavır ve uyguladığı silah ambargosu (Arık, 2016, s. 132) ve bozulan ekonomi sayılabilir.

Soğuk Savaşın sertliğini yitirmeye başladığı 1960'lı yıllardan itibaren siyasi olarak Batı kampında kalmaya devam eden ancak ABD ile çeşitli olaylarda yaşadığı krizlerin ve yeni benimsenen çok boyutlu dış politikanın sonucu olarak Türkiye, SSCB ile siyasal problem alanlarını bir kenara bırakarak karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. 1930'lu yıllarda Atatürk döneminde Sovyetlerle yapılan ekonomik ve teknik işbirliği sonucunda Kayseri ve Nazilli'de (Aydın) kurulan tekstil fabrikaları, Türkiye'nin ilk KİT örnekleriydi (Tellal, 2001, s. 320). Aradan geçen zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın iki kampa ayrılması ve iki ülke arasında yaşanan problemlerden dolayı neredeyse durma noktasına gelen ekonomik ilişkiler Soğuk Savaşın ikinci yarısında yeniden canlanmaya başlamıştı.

Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile SSCB arasında başlayan nispi yumuşama her ne kadar Suriye bunalımı, Bağdat Paketi, Irak'taki hükümet darbesi gibi Ortadoğu meseleleri ve ABD ve NATO kaynaklı Jüpiter Füze krizleriyle sekteye uğrasa da 1960'lar itibarıyla artık iki ülke arasında karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ticari ve ekonomik alanlarda ikili anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. Siyasal olarak hala Batı ve NATO kampında olan Türkiye, dönemin genel 'yumuşama' eğilimine paralel olarak SSCB ile 1957 ve 1967 yıllarında, Atatürk döneminden sonraki en büyük ve kapsamlı ekonomik yardım anlaşmalarını imzalamıştır. Bu anlaşmalarla Türkiye'de büyük bir sınai kalkınma hamlesi başlatılmış ve günümüzde hala çalışır halde olan İskenderun Demir Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliaga Petrol Rafinerisi, Bandırma Asit Sülfürik Fabrikası ve Artvin Levha Fabrikası gibi birçok Kamu İktisadi Teşekkülü kurulmuştur (Karaçay, 2017).

Ekonomik bozulmaların yaşandığı dönemlerde ihtiyaç duyduğu mali desteği ABD'den alamayan Türkiye, Sovyet kredileriyle ekonomik olarak başlattığı kalkınma hamlelerini dönemin Başbakanı Hayri Suat Ürgüplü'nün 1965'teki SSCB ziyareti, bir yıl sonra Sovyet Başbakan Aleksey Kosigin'in Ankara ziyareti ve yine bir yıl sonra 1967'de dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in geniş katılımlı bir heyetle Moskova'nın yanı sıra Bakü ve Taşkent gibi Türk şehirlerini de kapsayan ziyaretleriyle diplomatik olarak da desteklemiştir (Karaçay, 2017, s. 228).

Sovyetlerle kurulan ekonomik temelli bu yeni ilişki düzleminin içeriğini ve gerekçelerini 27 Mayıs darbesinden sonra kapatılan DP'nin devamı olarak kurulan Adalet

Partisi'nin (AP) 1965'te tek başına iktidara gelmesiyle Başbakan olan Süleyman Demirel şu sözlerle anlatmıştır:

“1965 yılında iktidarda bulunan dörtlü koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısıyım. Türkiye'nin kalkınma hamlesine yeni bir hız vermeyi düşünmüştük. Kalkınmaya yeni bir hız verebilmek için Türkiye'deki demir-çelik sorununu bir ölçüde çözmek gerek. Alüminyum yok. Petrol ise esasen kıt olan döviz kaynakları üzerinde bir başka baskı. ATAŞ ve İPRAŞ rafinerileri yabancı sermayeli. Türk sermayeli milli rafineri lazım. Bu tesislerin yapımı için ABD'den ve Batı'dan finansman aradık... ABD ve Batı vermedi. Bunun üzerine projelerle ilgilenip ilgilenmediklerini Sovyetlere sorduk. Sovyetler bu projelere ilgisini bildirdi. Sonuçta Sovyet kredisiyle bu projeleri icra ettik (Demirel, 1978)”.

1960 ve 70'li yıllar, Türkiye-SSCB ilişkilerinin görece normalleşmeye başladığı; iki ülke arasında kalkınma temelli ticari, ekonomik ve teknik işbirliğine geçildiği ve Kıbrıs meselesi bağlamında Türkiye'nin SSCB'den ziyade bir diğer NATO müttefiki olan Yunanistan'ı tehdit olarak algıladığı bir dönem olmuştur (Çınar B. , 2018, s. 225). Bu süreçte, Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika yürüterek karşıt bloğun lideri SSCB ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmasının başlıca sebeplerinden biri 5 Haziran 1964 tarihli ABD'den gelen Johnson Mektubuydu. Bu mektupta Kıbrıs konusunda aradığı desteği ABD'den alamaması şöyle dursun, Kıbrıs'a müdahalesi durumunda muhtemel Sovyet saldırısına karşı NATO'nun Türkiye'yi korumayabileceğinin ifade edilmesi, dış politikasını NATO ve ABD'nin çıkarları üzerine inşa eden Türkiye'nin bu tek yönlü ve Batı eksenli dış politikasını sorgulamasına ve değiştirmesine yol açmıştır (Canar, 2018, s. 228). Türkiye'nin çok yönlü dış politikasını doğuran etmenlerden biri de krom ticaretiyle ilgiliydi. SSCB 1963 yılında krom fiyatlarında indirim yapınca, dünyadaki sayılı krom satıcılarından biri olan Türkiye bundan olumsuz etkilendi çünkü ABD kromu Türkiye yerine düşman ittifakın lideri Sovyetlerden almaya başladı. Bu durum da, Türkiye'nin ABD'ye güveninin azalmasına ve yeni politika arayışlarına girmesine yol açtı (Tellal, 2001, s. 772).

Yunanistan ve Kıbrıs Rum tarafının geçmişten gelen ‘enosis’⁹ ideallerini hayata geçirmek istemeleri, Türkiye ile Sovyetler Birliği’nin ulusal ve bölgesel çıkarlarını tehdit ediyordu ve bu durum iki ülkeyi ‘enosis’ karşıtlığında ortak bir noktada buluşturuyordu. Nükleer bir felaketin eşiğinden dönülen Küba bunalımından itibaren tüm dünyada başlayan genel yumuşama dönemi, bloklar arası tehditlerin azalmasıyla ülkelerin ulusal çıkarlarına odaklanmalarına olanak sağlamıştı. Böylesi bir ortamda, Yunanistan’ın Kıbrıs Adası ile ilgili planları, ada üzerinde 1959 Zürih-Londra Anlaşmalarıyla garantörlük hakkı elde eden (Bölükbaşı, 2001, s. 285) Türkiye’yi ve Doğu Akdeniz’in NATO/ABD etkisine girmesinden rahatsızlık duyan SSCB’yi Kıbrıs’ın bağımsızlığını savunma noktasında bir araya getirmiştir. Doğrusu, bazıları tarafından Washington’un Türkiye’yi üst perdeden uyarması ve bazılarınca da açıkça bir tehdit niteliği taşıyan Johnson Mektubu’nun geldiği 1960’ların koşullarında Türkiye’nin Kıbrıs’a tek taraflı müdahale etme hakkını kullanmasını zorlaştırıyordu. Bu durumun bir nedeni böylesi büyük bir operasyon için Türkiye’nin askeri ve teknik yetersizliği iken diğer bir nedeni de o dönem SSCB’nin bağımsız ve bağlantısız bir Kıbrıs’a yapılacak olan müdahaleyi NATO’nun bir operasyonu olarak görmesi ve karşı çıkmasıydı. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye Kıbrıs’a askeri müdahale seçeneğini bir süre ertelemek zorunda kalmıştır (Bölükbaşı, 1993, s. 519-521).

Adadaki Türk halkının haklarını korumak ve adada barışı tesis etmek üzere Türk Hükümeti tarafından 1974 yılının Temmuz ayında yapılan Kıbrıs Barış Harekatı sonrası ABD’nin silah ambargosuna maruz kalan Türkiye, 1978 yılında Başbakan Bülent Ecevit’in Moskova ziyareti sırasında imzaladığı İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Siyasal Belgesi ile SSCB ile ilişkilerini askeri ve ekonomik işbirliği seviyesine çıkarmıştır. Öyle ki, bu dönemde Türkiye SSCB’nin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler içinde en fazla ekonomik destek ve kredi verdiği ülke olmuştur. İlginç olan şudur ki, 70’lerde Türkiye’de yaşanan anarşi ve kargaşanın baş sorumlusu olarak görülen ‘komünist’ SSCB ile ekonomik ve askeri ilişkilerde işbirliği düzeyine gelinmiş hatta bu süreçte Sovyetlerin

⁹ Enosis 1930’lu senelerde Birleşik Krallık idaresinde bulunan Kıbrıs adasının ‘Yunanistan’a bağlanması’ anlamında kullanılmıştır. Genel anlamı ise politika açısından ‘bir ülkenin sınırlarına dâhil olma, birleşme’ anlamına gelmektedir ve Yunan Megali İdea’sının değişmeyen hedeflerinden biridir (Göktürk, 2008, s. 336).

Gürcistan ve Ermenistan topraklarında gerçekleştirdiği ‘Kafkas’ isimli askeri tatbikatlara Türkiye de davet edilmişti (Tellal, 2001). Ancak, bu işbirliği belgesinin imzalanmasından iki ay sonra ABD, Türkiye’ye yönelik uyguladığı silah ambargosunu sona erdirmiş ve bu süreçte Türkiye’de kapatılan ABD üsleri yeniden açılmıştır (Tellal, 2001, s. 779-781). Bu durum, Türkiye ile SSCB arasında bir süredir devam eden yakınlaşma ve işbirliği sürecinin yeniden kesintiye uğraması anlamına geliyordu. Nitekim Türkiye ile ABD arasında askeri yardımlara ve üslerin yeniden açılmasına yönelik imzalanan Savunma İşbirliği Anlaşması, Sovyetlerin tepkilerine yol açmış ve ‘barış için bir tehlike’ olarak nitelendirilmiştir (Gönlübol, 1996, s. 593). Buna karşın, SSCB’nin de 1979 yılında Afganistan’ı işgali Türkiye tarafından sert bir şekilde kınanmasına ve iki ülke arasındaki yakınlaşma ve işbirliği çabalarının sekteye uğramasına sebep olmuştur (Tellal, 2001, s. 772).

‘Soğuk Savaşın son raundu’ (Han, 2011, s. 62) olarak tanımlanan ve 1989 yılında son Sovyet askerlerinin çekilmesiyle sona eren 10 yıllık Afganistan işgalinin SSCB’ye askeri ve ekonomik maliyeti bir hayli ağır olmuştur. Çekilmeyle sonuçlanan askeri başarısızlık, Kızıl Ordu’nun ‘yenilmezlik’ imajını zedelemekle kalmamış aynı zamanda Doğu Avrupa ülkelerinde de halkı komünist iktidarlara karşı cesaretlendirmiştir. Ayrıca, ordu ve reform karşıtı güçlerin zayıflamasıyla, Gorbaçov’un SSCB’yi yeniden yapılandırma ve kalkındırma hamleleri olarak başlattığı ‘glasnost’ (açıklık, şeffaflık) ve ‘perestroyka’ (yeniden yapılanma) politikaları hız kazanmıştır (Han, 2011, s. 63).

Sovyet Rusya’nın Gorbaçov liderliğinde başlattığı siyasal ve ekonomik değişim-dönüşüm, açıklık, yeniden inşa ve dışa açılma politikalarının Türkiye’ye yansımaları da olumlu olmuştur. Nitekim Soğuk Savaşın son dönemecine girildiği ve 12 Eylül darbe yönetiminden sivil siyasete geçişle birlikte Türkiye’de Başbakan Turgut Özal tarafından başlatılan piyasa ekonomisine geçiş çalışmaları Avrupa’daki liberal rüzgârları da arkasına alarak ülkede bir kalkınma ivmesi yaratmıştı. Bu çerçevede, her iki ülkede de başlayan reform ve kalkınma odaklı değişim ve dönüşüm hamleleri enerji alanında meyvelerini vermiş ve iki ülke arasında 18 Eylül 1984’te ilk Doğal Gaz Anlaşması imzalanmıştır. Toplam 6 milyar metreküp doğal gaz alımını öngören ve 1987 yılında yürürlüğe giren anlaşmaya göre, SSCB’den alınacak doğal gaz bedelinin bir kısmının Türk mal ve hizmetleriyle ödenecek olması iki ülkenin de yararına olmuştur. Bu sayede hem Türkiye, ürettiği mal ve hizmetler için uygun bir pazar bulmuş ve ilerleyen yıllarda özellikle inşaat

sektöründe SSCB’de önemli bir pay elde etmiştir hem de Sovyetler Birliği enerji kaynaklarına olan ilgi ve talebi arttırmıştır (Hodalogulları & Aydın, 2016, s. 746).

Aynı zamanda, ‘barter’¹⁰ modeline dayalı olan ve Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturan bu anlaşma, Türk girişimcilerin Rus pazarına girmelerini ve onları SSCB dağıldığında diğer ülke girişimcilerine oranla bu ülkenin pazar dinamiklerine vakıf oldukları için daha avantajlı hale getirmiştir (Özdal, Özertem, Has, & Demirtepe, 2013, s. 15). Bu bağlamda, Özal hükümeti zamanında Türkiye ile Rusya arasında inşaat sektörüne dayalı insan hareketliliği başlamış ve ilk defa 932 Türk işçi müteahhitler tarafından çalıştırılmak üzere Rusya’ya götürülmüştür. Aynı zamanda, 1989 yılında iki ülke arasında ‘Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması’ imzalanmıştır. Bu anlaşmaya bağlı olarak, ‘Sarp Sınır Kapısı’ ticarete açılmış olup karşılıklı ‘Bavul Ticareti’ başlamıştır. Bu ticaret sayesinde, en çok iç göç veren Doğu Karadeniz illerinden Batı illerine göç azalmış ve bu illerde yeni iş ve hizmet sahaları açılmıştır (Tokgöz, 2009, s. 217-223).

¹⁰ İhtiyaç duyulan mal veya hizmetin, satılan mal veya hizmet karşılığında satın alınmasına ‘barter’ denir. Barter sisteminin temelinde hiç para kullanmadan, bir malın başka bir malla değiştirilmesi yatmaktadır. Barter sisteminin temel mantığını oluşturan ‘barter’ kelimesi ‘takas’ anlamına gelirken; Barter sistemi, firma tarafından satın alınan mal ya da hizmet bedelinin aynı firmada üretilen mal ya da hizmet bedeli ile ödendiği finans ve ticaret sistemini ifade ediyor. (Yatırım Barter Web Sitesi, 2016).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN TEMEL PARAMETRELER (1991-2019): ÇATIŞMA VE İŞBİRLİĞİ ALANLARI

4.2. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Genel Görünümü

İkinci Dünya Savaşının galipleri olan ABD ve SSCB'nin savaş sonrası düzenin kurulmasına dair farklı tutum, amaç ve ideolojileri doğrultusunda uyguladıkları politikalar sonucu ortaya çıkan iki bloklu uluslararası sistem, Doğu bloku lideri Sovyetler Birliği'nin kurduğu 'komünizm' düzeninin siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik rekabete ve değişen koşullara cevap verememesi sonucu çökmüştür. Bu çöküşü hızlandıran olaylardan birisi, dönemin ruhunu yansıtan sembollerden Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılması olmuştur. Duvarın yıkılmasıyla başlayan süreç 12 Eylül 1990'da Moskova'da ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve iki Almanya arasında imzalanan bir antlaşmayla Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle tamamlanmıştır. (Armaoğlu, 2012, s. 1096-1098).

Sovyet lider Gorbaçov'un SSCB'nin birikmiş ağır sorunlarını çözmek ve değişen dünya koşullarına göre devleti yeniden yapılandırmak için başlattığı 'glasnost' ve 'perestroyka' politikalarının da etkisiyle Doğu bloku ülkelerinde komünist iktidarlara karşı başlayan halk hareketleri, Varşova Paktı'nın 1 Temmuz 1991'de resmen lağvedilmesiyle başarıya ulaşmıştır (NATO, 2019). Gorbaçov'un 1986'da başlattığı reform süreci, 24 Ağustos 1991'de SBKP liderliğinden istifa etmesi ve partinin tüm faaliyetlerini sona erdirdiğini ilan etmesiyle tamamlanmıştır. Bu süreçte Gorbaçov'un SSCB'yi oluşturan unsurlar arasında daha sıkı bir ekonomik işbirliği amacıyla hayata geçirmeye çalıştığı 'Egemen Devletler Birliği Antlaşması', SSCB'yi oluşturan Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinin 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın o dönemki başkenti Almatı'da imzaladıkları 'Almatı Deklarasyonunu' onaylayarak bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçsuz kalmıştır. Kendisine karşı ordu tarafından girişilen başarısız darbe girişiminin ardından Gorbaçov 25 Aralık 1991'de devlet başkanlığı görevinden de istifa

ederek SSCB'nin ömrünü tamamladığını ve Soğuk Savaş döneminin bittiğini tüm dünyaya bir anlamda ilan etmiştir (Armaoğlu, 2012, s. 1130-1131).

Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası sistem, iki hegemon kuvvet arasında cereyan eden siyasi, askeri, ekonomik ve teknolojik güç mücadelesi bağlamında dost ve düşman tarafların belli olduğu, ulusal çıkarlardan ziyade blok menfaatlerinin ön plana çıktığı statik bir yapıdaydı. Bu statik yapının bozulması bir tarafın aleyhine olacak şekilde bozulmasıyla yeni aktörler ve etnik, dini ve ideolojik çatışmaların doğurduğu farklı belirsizlikler ortaya çıktı. Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri hızla sosyalizmden uzaklaşarak Avrupa liberalizmine ve serbest piyasa ekonomisine entegre olmaya çalışırken bağımsızlıklarını ilan eden eski SSCB cumhuriyetleri de yeni düzene adapte olurken eski Sovyet bürokratik devlet yapısını terk etmeye başladılar. Milli kimlik ve ideolojilerin ön plana çıktığı bu yeni dönem beraberinde birçok çatışmayı da tetikliyordu. Yugoslavya'da yaşanan etnik ve din temelli kargaşa ortamının benzeri Transkafkasya bölgesinde de yaşanıyordu. Ermenistan ve Azerbaycan arasında baş gösteren toprak ve sınır belirsizlikleri Karabağ bölgesinin ve Azerbaycan'ın bir kısmının Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle günümüzde dahi çözülememiş bir sorun yumağına dönüştü.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, SSCB'nin yayılmacılığına karşı Türkiye'nin dönem boyunca sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik öneminin Batılı müttefiklerince azalacağı endişelerini de beraberinde getirmişti. Bu yeni süreçte ortaya çıkan yeni komşular ve bu komşular arasındaki etnik çatışmalar Türkiye'nin daha esnek dış politikalar geliştirmesi yönünde bir baskı oluşturunuyordu. Bu çerçevede, Türkiye, azalan stratejik önemini yeni kurulan ve birçoğuyla tarihsel, kültürel ve dini bağları olan eski Sovyet cumhuriyetleri için nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan demokratik, laik ve liberal ekonomik yapısıyla örnek alabilecekleri 'model ülke' argümanı ile telafi etmeye çalışıyordu (Olcott, 1996, s. 25-26).

Dağılan SSCB'nin geleceğinin nasıl olması gerektiğine dair ülkede iki grup oluşmuştu: Bir yandan Gorbaçov'un başlattığı reform politikalarını devam ettirerek ülkeyi serbest piyasa ekonomisine entegre etmek suretiyle demokratik bir siyasal yapıya kavuşturmaya çalışan Batı yanlısı reformcuların oluşturduğu Atlantikçiler; diğer yandan eski SSCB ruhunu muhafaza ederek Kafkaslar ve Orta Asya'daki eski Sovyet ardılları üzerinde tekrar siyasi ve ekonomik nüfuz kurmayı savunan reform karşıtı grupların

oluşturduğu Avrasyacılar (Prizel, 1998, s. 239-299). Sosyalizmin çöküşünden sonra devletin yeniden yapılandırılması ve yeni uluslararası düzene entegrasyonu konusundaki bu iki grup arasındaki farklı söylemler, 1993'ten sonra uyumlu hale getirilerek Rusya'nın 'Doğu ve Batı ile iyi ilişkiler kuran, küresel ve bölgesel çıkarlarını gözetmek durumunda olan büyük bir güç' olduğu vurgulanmıştır (Büyükkakıncı, 2004, s. 700).

SSCB'nin dağılmasıyla çift kutuplu sistemin çökmesi, görünürde ABD'yi uluslararası alanda tek süper güç haline getirmişti. Nitekim Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine ABD öncülüğünde başlatılan Körfez Savaşı'na karşı Sovyet Rusya sert bir tepki gösterememiş ve bir anlamda ABD liderliğinde oluşmaya başlayan tek kutuplu uluslararası düzeni kabullenmiş görünüyordu. Diğer bir ifadeyle, Körfez Krizi sırasında ABD Başkanı G. Bush'un dile getirdiği 'yenidünya düzeni' kavramı, artık çift kutuplu sistemin bittiğini ve uluslararası alanda *de facto* olarak ABD'nin tek süper güç olduğu yeni bir yapının varlığını tescil etmiş oluyordu (Arı, 2004, s. 521).

4.2. Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkilerini Belirleyen Temel Parametreler

Soğuk Savaş sonrası Türkiye ve Rusya arasındaki ilişki parametrelerini belirleyen temel faktörler göz önüne alındığında, iki ülke için de bu dönemi ikiye ayırmak mümkündür. Birinci dönem; SSCB'nin dağılmasıyla başlayan ve belirsizliklerle dolu yeni uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalışan iki ülkenin hem eskiden kalan hem de yeni düzenin ortaya çıkardığı sorunlu alanlarda karşılıklı sergiledikleri gergin, çatışmacı ve rekabetçi dönemdir. İki ülkenin de kendi içinde siyasal, ekonomik ve güvenlik konularıyla uğraştığı bu ilk dönemde, ekonomik ilişkiler siyasi sorunlardan ayrı olarak gelişmeye devam etmiştir. Boğazlar meselesi, enerji nakil hatları, Rusya'nın AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması) ihlalleri, Ermenistan-Azerbaycan gerginliği, bağımsızlıklarını kazanan Türki cumhuriyetler üzerindeki nüfuz mücadelesi, Çeçen işgali ve PKK bağlamında terör sorunu gibi konular karşılıklı rekabetin ön plana çıktığı bu döneme damga vuran başlıca meseleler olmuşlardır. Kabaca 1992 ile 1999 yılları arasını kapsayan ve birden fazla problemlili alanda karşı karşıya gelinen bu dönem 'Soğuk Savaştan Soğuk Barış dönemine geçiş' olarak da tarif edilmektedir (Özbay, 2011, s. 37).

İki ülke arasındaki ilişkilerde ‘*kayıp yıllar*’ (Özbay, 2011, s. 39) olarak tabir edilen birinci dönem, 4 Kasım 1999’da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit’in Rusya Federasyonu Başbakanı Vladimir Putin’in davetlisi olarak gerçekleştirdiği ve Ecevit’in Çeçen meselesini ‘Rusya’nın iç meselesi’ olarak gördüğünü açıkladığı Moskova ziyaretiyle sona ermiş kabul edilir (Milliyet, 1999). Bu ziyaretten sonra başlayan yeni dönemde, siyasi liderler düzeyinde kurulan yakın diyalog sayesinde önceki dönemlerden bakiye kalan sorunlar bir kenarda tutularak çözüm ve işbirliği odaklı politikalar benimsenmeye başlamıştır. Ekonomik ve ticari ilişkilerin lokomotif görevi üstlendiği, enerji ve turizm alanlarında ‘karşılıklı bağımlılık’ ilkesi gereğine uygun işlevselci politikalarla desteklenen hızlı bir işbirliği sürecine girilmiştir (Büyükkakıncı, 2004, s. 687). Türkiye’de AK Parti iktidarının başladığı yıllara tekabül eden bu yeni süreç, büyük halk kitlelerinin desteğini alan Erdoğan ve Putin gibi iki karizmatik liderin sorunları çözmede ortaya koydukları kişisel iradeleri ve iletişimleri sayesinde 2010 yılında kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ile kurumsal bir nitelik kazanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

4.2.1. 90’lı Yıllar Türk-Rus İlişkileri: Soğuk Barış ya da Rekabet Dönemi

SSCB dağılmadan önce Başbakan Turgut Özal, 12 Mart 1991’de Moskova ziyareti sırasında Sovyet Devlet Başkanı M. Gorbaçov’la ‘dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği antlaşması’ imzalamıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1991). Aralık 1991’de Sovyetler Birliği’ni oluşturan 15 ülkenin bağımsızlıklarının ilan etmesi ve SSCB’nin dağılmasıyla beraber bu antlaşma da geçerliliğini yitirmişti. SSCB yerine kurulan Rusya Federasyonu’nu ilk tanıyan devletlerden biri olan Türkiye adına ilk resmi üst düzey ziyaret 1992 yılında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve akabinde aynı yıl içinde Rusya adına Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından yapılmıştır. Bu yeni dönemde ilişkilerin temelini oluşturan antlaşma ise 25-26 Mayıs 1992 tarihinde dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel’in Moskova ziyareti sırasında imzalanan ‘*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma*’ (Resmi Gazete, 1993) olmuştur (Özbay, 2011, s. 48).

Soğuk Savaş sonrasının erken döneminde iki ülke arasında resmi olarak başlayan ilişkiler, ilk yıllarda Gorbaçov sonrası iktidarı devralan Boris Yeltsin liderliğinde Batı

yanlısı reformcular sayesinde Türkiye'ye dönük karşılıklı çekincelerin bir ölçüde azaldığı pozitif bir ortamda gelişmiştir. Ancak, Atlantikçi grup olarak bilinen Batı yanlısı reformcularının siyasi düzeni ve kamu otoritesini sağlamadaki başarısızlıkları, sınırlarındaki etnik çatışmaların körüklediği iç savaş endişeleri ekonomik krizlerle birleşince Rusya'da Avrasyacı denilen milliyetçi grupların etkisi hızla artmaya başlamıştır. Milliyetçi, muhafazakâr ve Avrasyacı grupların yönetimde ön plana çıkmaya başladığı 90'ların ortasından itibaren, Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluğu doldurma noktasında Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler bölgesel rekabet ve güç mücadelesine dönüşmüştür. Yeni kurulan Türk cumhuriyetleri ile tarihten gelen etnik, dini ve kültürel bağlarını avantaja dönüştürmek isteyen Türkiye, bu ülkeler için '*büyük abi*' veya '*model ülke*' rolünü kullanarak Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasında etkin bir aktör olmak istiyordu. Bu süreçte ABD'nin de desteklediği Hazar petrollerinin Türkiye üzerinden Batı'ya aktarılması için geliştirilen ve daha sonra Gürcistan'ın da projeye dâhil edilmesiyle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ismiyle 'yüzyılın enerji projesi' olarak lanse edilen uluslararası çok ortaklı bir yatırımın başlatılması, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Çünkü başta Azeri ve Kazak petroleri olmak üzere Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması Bakü-Grozni-Novorossisk üzerinden Rus limanlarından petrol tankerleriyle yapılmaktaydı (Pamir, 2004, s. 2).

Rus tarafı enerji kaynaklarının nakliyatı üzerindeki belirleyici rolünü kaybetmek istemediği için BTC projesine karşı çıkıyordu. Hatta bu amaçla bölgedeki etnik çatışmaları da zaman zaman teşvik edici yaklaşımlar sergiliyordu. Rusya'nın kendi 'arka bahçesi' olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyası üzerinde Türkiye'nin söz sahibi olma, etki kurma ve nüfuz oluşturma isteği ve bu sayede bölgenin enerji kaynaklarının Batı pazarına ulaştırmada Doğu-Batı arasında bir enerji koridoru oluşturma hedefi iki ülkeyi bu bölgede rakip haline getirmiştir (Özbay, 2011, s. 37).

Eski Sovyet ülkeleri üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen özellikle Çarlık taraftarı milliyetçi Rus yöneticileri, Türkiye ve diğer bölgesel aktörlerin Orta Asya ve Kafkaslara yönelik dış politika açılımlarının önünü kesmek için Kasım 1993'te yeni bir 'Ulusal Güvenlik Doktrini' hazırladı. Buna göre, Rusya'nın ulusal güvenliğinin sınırlarının eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi öngörülüyordu. Bu doktrinin Türkiye açısından en önemli kısmı Rusya Federasyonu'nun

eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik önceliklerini belirlediği ‘Yakın Çevre’ politikasıydı (Tüfekçi, 2017, s. 141). Resmiyetteki amacı, eski SSCB ülkelerindeki Rus halklarının haklarını ve çıkarlarını korumak ve sınırlardaki güvenlik problemlerini çözmek olan ‘Yakın Çevre’ politikasıyla hedeflenen esas gaye, bu ülkeleri siyasi, askeri ve ekonomik olarak Rusya’ya bağımlı hale getirerek Türkiye’nin bölgeye olan ilgi ve motivasyonunu kırmaktı. Diğer bir ifadeyle, Rusya çevresindeki bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ülkelere yönelik dış politik açılımlar yaparak yoğun ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye’yi 90’lı yılların ilk yarısında kendisi için bölgesel bir tehdit olarak algılıyordu (İşyar, 2008, s. 807). Özellikle dönemin Türk politika yapımcılarının Orta Asya Türk cumhuriyetlerine dönük yoğun ilgilerini belirtirken kullandıkları ‘Balkanlar’dan Çin Seddine Türk dünyası’ gibi söylemler Moskova’yı rahatsız ediyordu (Büyükkıncı, 2004, s. 707).

‘Yakın Çevre’ politikasını kullanarak Kafkaslar ve Orta Asya’da ortaya çıkan etnik çatışmaları bahane eden Rusya, bölgedeki ülkelere askeri müdahalelerde bulunmuştur. Öyle ki bölgedeki eski imtiyazlarını koruma uğruna bazı etnik çatışmaları da el altından teşvik ederek Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan başta olmak üzere bölge ülkelerine askeri yığınaklar yapmaktan geri durmamıştır. Sovyetlerine dağılmasıyla Rusya ile sınırları kalmayan Türkiye, bir anlamda Rus askerlerinin bölgedeki yoğun varlığının sonucu olarak bu ülkeyle yeniden *de facto* sınır komşu olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Rusya ile tekrar sınırdaş olması Türkiye’nin güvenlik endişelerini Soğuk Savaş dönemindeki gibi yeniden arttırmıştır (Yılmaz M. E., 2010, s. 30).

Ayrıca, Rusya’nın bu dönemde Güney Kıbrıs ve Suriye’ye silah satışı yapması da Türkiye’yi oldukça rahatsız etmiştir. Bilhassa Türkiye’nin güneyini vurabilecek menzile sahip S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs’a satışı Türkiye’de uzun süre gündemi meşgul etmiş; hatta bu füzeleri taşıyan gemilerin Boğazlardan geçişi sırasında vurulacakları Ankara tarafından sert bir dille Moskova’ya bildirilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 1997).

Aynı dönemde, Türkiye’de de karar alıcılar, Soğuk Sonrası meydana gelen köklü değişimlere paralel olarak ülkenin yeni jeostratejik pozisyonunu belirleyen, ulusal güvenlik çıkarlarını tanımlayan ve iç ve dış tehdit algılamalarını yeniden düzenleyen ‘Türkiye Ulusal Güvenlik Belgesi’ni Temmuz 1992’de yürürlüğe koydular. Askeri bürokratik elitlerin karar alma mekanizmalarında oldukça etkin olduğu o yıllarda siyasi

erkler tarafından kabul edilen bu belge, ortaya çıkan yeni uluslararası düzene dikkat çekerek izlenmesi gereken politikalara vurgu yapıyordu (Özcan, 1998, s. 511-534).

Kısacası, Türkiye ve Rusya arasında bu dönemde Soğuk Savaş dönemine oranla yoğun sayılabilecek düzeyde ekonomik ve diplomatik ilişkiler - 1996'ya kadar Ankara tarafından cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık düzeyinde dört Moskova ziyareti yapılmıştır (Özdal, Özertem, Has, & Demirtepe, 2013, s. 20) - olmasına karşın, ilişkilerin temel seyrini olumsuz etkileyen birden fazla sorun da iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Ulusal çıkarların çoğunlukla çatıştığı birçok bölgesel meselede iki ülke tarafından benimsenen tutum ve politikalar, 2000'li yıllara kadar karşılıklı işbirliği potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesine neden olmuştur. Soğuk Savaşın bitişinin bu erken dönemi, bir yandan Kafkaslar ve Orta Asya'da iki ülkenin sergilediği bölgesel rekabet, diğer yandan giderek artan ekonomik ilişkiler, karşılıklı rekabet ve işbirliği dengelerinin ayarlanmasıyla geçmiştir. Bu yüzden, Türkiye ile Rusya arasındaki bu dönem, 'temkinli yakınlık' dönemi olarak da adlandırılabilir (Özbay, 2011, s. 46). Özetlemek gerekirse, 90'lı yıllar boyunca hem Rusya'daki siyasi ve ekonomik değişim-dönüşüm sancıları hem de Türkiye'deki siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizlerden dolayı iki ülke arasındaki potansiyel işbirliği fırsatları yeterince kullanılamamıştır.

4.2.1.1. Boğazların Yeni Dönemdeki Statüsüne Dair Anlaşmazlık

Tarih boyunca iki ülkeyi birçok defa karşı karşıya getiren hatta savaşlara neden olan Boğazlar sorunu, 1923 Lozan Antlaşmasıyla uluslararası bir statüye daha sonra 1936 Montrö Sözleşmesiyle de Türkiye'nin hâkimiyetine bırakılmıştı. Sovyet Rusya, bu sözleşmeyi tam olarak kabullenememiş ancak yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı arifesinde Alman ve kısmen de İtalyan tehditleriyle başa çıkmak zorunda kaldığı için yeterli itirazı yapamamıştır. Savaş sonrası galiplerinden olan Stalin yönetimindeki Sovyetlerin savaş sırasında istediği desteği alamadığı iddiasıyla Türkiye'yi cezalandırmak için Boğazlarda üs talep etmesi, Türkiye'yi Batı ittifakına katılmaya mahkûm etmişti. Sovyet yönetimi Yalta ve Potsdam Konferansları esnasında Batılı ülkelere özellikle ABD'ye Boğazların hukuki statüsünü yeniden ele alarak Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini kısıtlayıcı öneriler sunmuştur. Savaş sırasında SSCB ile kurulmuş olan müttefiklik ruhuna ters düşmek istemeyen ABD, bu önerileri dikkate alıp

meselenin uluslararası bir platformda nihai bir çözüme kavuşturulması fikrini kabul etmiştir. Ancak, ABD ile SSCB arasında savaş sonrasında başta Almanya'nın paylaşımı olmak üzere birçok konuda anlaşmazlıkların artmasıyla başlayan Soğuk Savaş süreci, Boğazlar konusunun yeniden görüşülmesi konusunu da rafa kaldırmıştır (Yılmaz M. E., 2010, s. 31).

Soğuk Savaş dönemi boyunca 'Sovyet tehdidi' Türkiye'nin dış politikası üzerinde bir nevi 'Demokles'in kılıcı' işlevi görmüş ve Türkiye'yi Batı ittifakının askeri ve güvenlik örgütü NATO'nun şemsiyesi altına girmeye itmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ve 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyet karar alıcıları Türkiye ile ilgili politika değişikliğine gitmiş ve Boğazlarla ilgili üs taleplerinden vazgeçtiğini bildirmişti. SSCB'nin Türkiye ile ilgili politikalarında değişikliğe gitmesinin arkasında yatan en önemli etmen uluslararası konjonktürden kaynaklanan bazı değişiklikler olduğu söylenebilir. Doğrusu, Soğuk Savaş döneminde birçok alanda Batı bloğuyla karşı karşıya gelen Sovyetlerin Türkiye ile ilgili meselelerden dolayı ABD'yi karşısına almak istememesi ve Türkiye'de Stalin döneminden kalma olumsuz imajını düzeltmek istemesi de SSCB'nin politika değişikliğinin nedenleri arasında gösterilebilir. Çünkü Montrö Boğazlar Sözleşmesinin 28. Maddesine (TBMM Arşivi, 1936) göre 20 yıllık süre bitiminde taraflardan birinin istemesi durumunda anlaşmada değişikliklere gidilebileceği belirtilmişti. Dolayısıyla sözleşmenin imzacı devletlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin hukuki olarak değişiklik talep etme hakkı söz konusuydu. Ancak, Sovyet idareciler sözleşmeden doğan bu haklarını kullanmayı ne o dönem ne de Soğuk Savaş sonrası dönemde gündeme getirmemişlerdi (Yılmaz M. E., 2010, s. 32).

Türkiye, 1994 yılında Boğaz trafiğini azaltmak; Marmara Denizinde çevre kirliliğini önlemek ve Boğazlardaki canlı türlerine verilen zararları engellemek için büyük yük gemilerinin - özellikle petrol tankerlerinin - Boğazlardan geçişlerini düzenleyen bir 'Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük' hazırlamıştır. Bu tüzüğe göre, büyük yük gemilerinin Boğazlardan geçişleri sırayla yapılacaktı; bir yük gemisi geçerken başka bir büyük gemi ya da petrol tankerine izin verilmeyecekti. Bir anlamda, büyük petrol gemilerinin Boğazlardan geçişleri neredeyse bu tüzükle imkânsız hale geliyordu. Ayrıca, bakım-onarım, sportif faaliyetler, suç takibi, hava muhalefeti vs. gibi zorunlu sebeplerden dolayı Boğaz trafiği geçişlere kapatılabilecekti (Mevzuat.gov.tr, 1994).

Türkiye'nin Boğazlarla ilgili hazırladığı yeni tüzüğü Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde yapılan tek taraflı bir müdahale olarak yorumlayan ve ilgili sözleşmeye aykırı bulan Rusya, tüzük henüz yürürlüğe girmeden 19 Nisan 1994'te Türkiye'ye bir nota vererek konuyu Uluslararası Denizcilik Örgütü IMO'ya taşımıştır. Çünkü Rusya, Türkiye'nin tüzük hamlesini Novorossisk Limanı'ndan Boğazlar yoluyla Batı pazarına yaptığı petrol taşımacılığını engellenmesi olarak değerlendırıyordu ve bundan dolayı Türkiye'den tüzüğün geri çekilmesini talep ediyordu. Türkiye ise, Montrö Sözleşmesi yapıldığından beri Boğaz trafiğinin çok arttığını, Boğazların bu trafiğe cevap veremeyecek kadar dar olduğunu ve zaman zaman Boğaz'da yaşanan tanker kazalarının çevre felaketlerine yol açtığını savunarak yapılan düzenlemenin bir art niyet taşımadığını öne sürüyordu. Ayrıca, Türk Hükümeti, kendi ulusal egemenlik sınırları içerisinde olduğu için Boğazlarla ilgili tasarruflara karşı yapılan talepleri reddetme hakkını kullanıyordu (Akgün, 1994, s. 389-402).

Doğrusu, Türkiye'nin bu hamleyle Hazar petrollerinin taşınma güzergâhını Rusya'nın tekelinden çıkarmak, jeostratejik konumunu avantaja dönüştürerek Doğu ile Batı arasında alternatif bir enerji koridoru oluşturmak istiyordu. Bu amaçla, o günlerde Ankara, Hazar Denizinden çıkarılan petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan (Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) hattını takip ederek Adana'nın Ceyhan Limanı'ndan Batı'ya aktarılmasını öngören bir proje için yoğun çaba sarf ediyordu. Rusya ise enerji taşımacılığı tekeli kaybetmemek için bu tür alternatif nakil hatlarının inşa edilmesine karşı çıkıyordu (Yılmaz M. E., 2010, s. 33).

Montrö Sözleşmesinin barış zamanlarında her türlü ticaret gemisine Boğazlardan serbest geçiş imkân tanıyan maddelerine dayanarak Türkiye'nin hazırladığı yeni tüzüğe karşı çıkan Rusya, nihayet istediğini elde etmiş ve Türkiye'ye tüzüğü revize etmeyi kabul ettirmiştir. Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin itirazlarını dikkate alan Türk Hükümeti, tüzükteki gemi geçişleriyle ilgili kısıtlayıcı maddeleri esneterek yeni tüzüğü 'Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü' adıyla 6 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe koymuştur (Mevzuat.gov.tr, 1998).

Yeni tüzükle Türkiye yük gemilerinin serbest geçişi konusunda esneklik göstermiştir fakat ulusal egemenlik sınırları altında bulunan Boğazlarla ilgili kararlı tutumu, Rusya'yı da petrol taşımacılığında alternatif yollar ve hatlar aramaya itmiştir.

Nitekim bu konuda Yunanistan ve Bulgaristan'la görüşen Rus yetkililer, Novorosissk Limanı'ndan hareket eden petrol gemilerinin Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'na yüklerini boşalttıktan sonra petrolün Yunanistan üzerinden bir hatla Dedeağaç Limanı'ndan Batı pazarlarına taşınmayı öngören bir projeye başladı ancak 2012 yılında Bulgaristan'ın projeden ayrılmasıyla proje bir anlamda kadük kalmıştır (Enerji Enstitüsü, 2012).

4.2.1.2. Rusya'nın AKKA İhlalleri

Soğuk Savaş döneminin ardından Avrupa kıtasının güvenlik ve istikrarının korunması ve Doğu-Batı blokları arasında son bir saldırı ya da çatışmanın önüne geçmek amacıyla 19 Kasım 1990'da Paris'te NATO ve Varşova Paktı üyeleri arasında bir anlaşma imzalandı. Eski Sovyet cumhuriyetleri de SSCB'nin dağılmasından sonra 1992 yılında imzaladıkları Taşkent Antlaşmasıyla bu düzenlemeye taraf oldular (Yılmaz M. E., 2010, s. 33). Kısa adı AKKA olan bu anlaşmayla tarafların her türlü askeri silah, araç-gereç ve teçhizatlarında belirli indirimlere gitmeleri öngörülüyordu. Ayrıca, anlaşmayla taraf ülkelerin herhangi birinin topraklarına kendi talebi ya da rızası haricinde yabancı ülkelerin asker veya silah sokamayacağı ilkesi teyit edilmiş oluyordu.

Blok siyasetinin sona erdiği yeni jeopolitik denklemde güvenlik risklerini azaltmak ve daha güvenli bir dünya yaratmak hedefiyle yapılan bu düzenlemeler, sınırlarında etnik çatışma risklerini barındıran Türkiye'nin yararına avantajlı hükümler de içeriyordu. Öncelikle silahların kontrolü ve silahsızlanma ile ilgili düzenlemelerin olduğu bu anlaşma, Doğu Ege Adalarının uluslararası anlaşmalarla tesis edilmiş olan 'silahsızlandırılmış statülerinde' herhangi bir değişiklik öngörmüyordu. Ayrıca bu anlaşmadan en fazla faydalanacak ülkelerin başında Türkiye geliyordu; zira Türk topraklarının bir kısmının bu düzenlemelerin dışında tutulmuş olmasının yanı sıra anlaşma sonrası öngörülen sayısal silah dengesinin sağlayacağı rahatlama ve böylece Sovyet tehdidinin azalacağı bir güvenlik ortamında Türkiye, askeri sistemini modern ve teknik silahlarla donatılmış profesyonel bir ordu düzeni yaratma fırsatı bulabilecekti (TBMM Arşivi, 1992).

Ancak Türkiye'nin ümit ettiği silah dengesi sağlanmış bir güvenlik ortamı Rusya'dan kaynaklanan nedenlerden dolayı tam olarak gerçekleşmedi. Çünkü Rusya sınırlarına yakın eski Sovyet ülkelerindeki karışıklıkları ve etnik çatışmaları bahane ederek Kafkasya Bölgesinde AKKA gereği yapması gereken silah indirimine yanaşmak

istemiyordu. Başta Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere, Gürcü-Abhaz çatışması, Çeçenistan ayaklanması gibi Kafkaslarda istikrarsızlık yaratan sorunlardan dolayı Rusya'nın bu bölgelerde silah limitlerinin yükseltilmesi talepleri kabul edilmiş ve AKKA'da Rusya'ya özgü limit düzenlemeleri yapılmıştır. AKKA'da Rusya lehine yapılan düzenlemeler, Türkiye için kaygı verici jeopolitik riskler doğurmuştur. 1993 yılında Gürcistan ve Ermenistan'a Rus askerlerinin girmesiyle Rusya Türkiye'nin *de facto* komşusu olmuştur. Türkiye'nin konuyla ilgili NATO ve Avrupa Birliği ülkeleri nezdindeki girişimleri bir sonuç vermemiştir. Hatta çoğu NATO üyesi ülkeler, Rus askeri varlığının etnik çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Kafkaslarda istikrarın sağlanmasına katkı yapabileceği yönünde bir tutum benimsemiştir. Açıkçası, NATO'da Rusya'nın AKKA'da kalması pahasına bazı bölgelerde bu ülkeye silah ve asker limitlerini arttırma imtiyazı tanınmıştır (Sönmezoğlu, 2006, s. 702-704).

Bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanması ve korunmasına özel bir önem atfeden Türkiye, AKKA düzenlemelerinin getirdiği tüm şartlarını yerine getirmiştir. Buna karşın kuzey komşusu Rusya, NATO genişlemesinden kaynaklı güvenlik endişelerini gerekçe göstererek AKKA yükümlülüklerini 2007 yılında askıya almış ve daha sonra 2015 yılında AKKA'nın Viyana'daki Ortak Danışma Grubu toplantılarına katılımını sonlandırmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı , 2019). AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) üyesi 30 ülkenin imzası bulunan AKKA düzenlemesi, Rusya'nın anlaşmadan çekilmesinden sonra 29 taraf ülkeyle yürürlükte kalmaya devam etse de Türkiye'nin konuyla ilgili güvenlik endişeleri Türkiye ile Rusya arasında pürüz yaratmaya devam etmektedir.

4.2.1.3. Türk-Rus İlişkilerinde Bir Mütakabiliyet Konusu Olarak Çeçen Sorunu ve PKK Sorunu

90'lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerine damga vuran sorunlardan birisi de Rus-Çeçen Savaşı bağlamında PKK terör örgütünün Rusya tarafından Türkiye'ye karşı koz olarak kullanılmasıdır. Esasen Çeçen halkının bağımsızlık mücadelesini kapsayan bu süreçte sorun, Rusların Türkiye'yi Çeçen savaşçılarına destek vermekle itham etmesinden kaynaklanıyordu. Türkiye, defalarca bu ithamları resmi makamlarca yalanlasa da Rusya'yı bir türlü ikna edemiyordu. Hatta Rusya'nın eski Ankara Büyükelçisi Albert

Çernişev'e atfedilen “*Kendileri camdan evde oturanların etrafa taş atmamaları gerekir.*” sözü, aslında Türkiye’yi Çeçen meselesinde PKK ile tehdit etmek anlamı taşıyordu (Hale, 2003, s. 286).

Uluslararası ilişkilerin temel prensiplerinden biri olan ‘*karşılıklılık*’ (reciprocity) ya da diğer adıyla ‘*mütekabiliyet*’ ilkesinin Çeçen sorununda Türk-Rus ilişkilerinde uygulandığını söylemek mümkündür. Latince ‘kısasa kısas’ anlamına gelen ‘quid pro quo’ sözünün uluslararası sistemde karşılığı olan mütekabiliyet ilkesine göre sistemdeki egemen aktörlerin eylemleri, diğerlerinin önceki davranışlarına bağlıdır. Olumlu ve olumsuz hareketlerin ödül ve ceza ile karşılandığı bu ilke, çoğu zaman literatürde iki önemli deyimle açıklanmaktadır: karşılıklı olumlu eylemler için ‘*sen beni destekle ben de seni*’ anlamına gelen ‘*You scratch my back and I’ll scratch yours!*’; olumsuz eylemler için ‘*Dişe diş, göze göz!*’ anlamındaki ‘*Tooth for a tooth and eye for an eye!*’ (Keohane, 1986, s. 1-27). 90’lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerini gerginleştiren konulardan biri olan Rus-Çeçen savaşı sırasında Türkiye’nin Çeçenlere gayri resmi olarak yardım ettiği iddiasıyla PKK’nın Rusya’daki faaliyetlerine izin verilmesi, Rusya’nın mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde Türkiye’yi cezalandırma isteği olarak görülebilir. Karşılıklı gerginliğin had sahaya çıktığı bu süreçte, her iki ülke yönetimleri de birbirlerini ülkelerindeki ayrılıkçı unsurları desteklemekle suçlamışlardır (Olson, 1996, s. 106).

SSCB dağıldığında Çeçenistan, Rusya Federasyonu sınırları içinde kalmış özerk bir cumhuriyetti. Resmi adı Çeçen-İnguş Otonom Cumhuriyeti olan bu Kafkas ülkesinin Ruslarla tarihsel bir mücadele geçmişi vardır. Tarih boyunca birçok kez Ruslar tarafından sürgünlerle cezalandırılan Çeçen halkının Sovyetlerin dağılma sürecinde eski bir Kızıl Ordu mensubu Cevher Dudayev önderliğinde başlattıkları bağımsızlık hareketi 9 Kasım 1991’de başarıya ulaşmış ve Çeçenistan Cumhuriyeti kurulmuştur (TASAM, 2004).

Rusya, SSCB’den sonra sınırları içinde kalan diğer etnik toplulukları da bağımsızlık ve ayrılık konusunda harekete geçireceği endişesiyle Çeçenistan’ın bağımsızlığını onaylamamıştır. Görünürdeki sebep bu olsa da gerçek sebep Rusya’nın zengin petrol ve doğalgaz yataklarının bulunduğu bu bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki kontrolünü kaybetmek istememesiydi. Coğrafi konum itibarıyla Kuzey Kafkasya’da Hazar Denizi ve Karadeniz arasında bir geçiş güzergâhında bulunduğu için Hazar Denizi’nden çıkarılan petrolün Rusya’ya oradan da dünya pazarlarına ulaştırılması

bu bölgeden yapılıyordu. Dolayısıyla Rusya, zengin yeraltı rezervleriyle Hazar Denizi-Karadeniz ve Azak Denizi üçgeninde önemli bir jeostratejik konuma sahip olan Çeçenistan'ın kendi kontrol ve denetimi dışında bağımsız bir ülke olmasını istemiyordu (Kanbolat, 2001, s. 165-167).

Çeçen bağımsızlığını takip eden ilk yıllarda, Rusya kendi iç sorunlarıyla uğraştığı için meseleye yoğunlaşmamıştır. Ancak, SSCB'nin dağılma şokunu atlatmaya başladığı 1993'ten itibaren ulusal güvenlik sınırlarını ve nüfuz alanlarını yeniden belirleyen ve geleneksel Rus yayılcılığının çağdaş şartlara uygun revize edilmiş biçimi olan 'Yakın Çevre Doktrini'ni yürürlüğe koyduktan sonra, 31 Aralık 1994'te Çeçenistan'a yönelik askeri harekât başlatmıştır. İki yıl süren bu ilk operasyon sırasında, Rus ordusu ağır kayıplar vermiş ve 1996 yılının yaz aylarında imzalanan Hasavyurt Antlaşması ile Çeçenistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Dönemin Rus savunma bakanının iki günde düşer dediği Çeçen direnişi, iki yıl sürmüş ve Rusya'ya 6 milyar dolara mal olmuştu. Üstelik hezimet sayılabilecek bir başarısızlıkla geri çekilmek zorunda kalan Rusya, Çeçenistan'ı tanyacağını ve başkent Grozni'den geçen boru hattından dolayı bu ülkeye enerji nakil parası ve yeniden imarı için ekonomik yardım sözü vermiştir (Çelikpala, 2013, s. 545).

Bu arada Rusya'da hükümet değişikliği yaşanmış ve eski bir KGB ajanı olan Vladimir Putin başbakan olmuştur. Kısa süreli başbakanlığının ardından 2000 yılında Boris Yeltsin'den devlet başkanlığını devralan Putin, Çeçen meselesini kökten çözmek için ikinci kez Çeçenistan'a operasyon başlatmıştır. Eski bir istihbaratçı olmanın sağladığı taktik, strateji ve psikolojik harp bilgisini çok iyi kullanan Putin, Çeçen direnişini kendi içinde bölerek zayıflatmış ve o dönem birçoğu Çeçenler tarafından üstlenilmeyen Rus şehirlerindeki bombalı terör saldırılarını kullanarak uluslararası kamuoyunda Çeçen sorununun bir halk hareketinden ziyade 'Rusya'nın terörle mücadelesi' algısını yerleştirmiştir. İkinci Rus-Çeçen savaşını kazanan Putin, Kuzey Kafkasya'daki enerji kaynaklarının kontrolünü elinde tutmak için Çeçenistan'da Rus destekli Kadirov yönetimini kurmuştur. Bölgedeki İslami hareketlerden Kadiriliğin önde gelen isimlerinden eski bir müftü olan Ramazan Kadirov'un bu süreçte Çeçen bağımsızlık hareketinden ayrılarak Rusya'nın desteğiyle Çeçenistan'ın yönetimine getirilmesi,

Rusya'nın Çeçen direnişini radikalleştirerek dünya kamuoyuna 'terörizmle mücadele' olarak sunmasına imkân sağlamıştır. ABD'deki 11 Eylül saldırılarıyla giderek artan 'uluslararası terör' ve 'terörle mücadele' gündemlerinin yarattığı zemini iyi kullanan Putin liderliğindeki Rusya Federasyonu, Çeçen bağımsızlık direnişine karşı verdiği askeri mücadeleyi böylece meşrulaştırmıştır.

Bu süreçte, etnik, dini ve kültürel bağlar dolayısıyla Çeçen halkının direnişi Türk kamuoyunda destek görmüştür. Türkiye'deki Çeçen diasporasının öncülüğünde düzenlenen gösterilerle Rusya'nın saldırıları kınanmış ve sokaklarda protesto edilmiştir. Kafkas derneklerinin düzenlediği yardım kampanyaları büyük ilgi görmüş ve Çeçen direnişine katılmak üzere çok sayıda Türk vatandaşı Çeçenistan'a gitmiştir. Fakat bu yardımların çoğu sivil dernekler vasıtasıyla yapılmış; Türk Hükümeti resmi olarak bir yardım ve destek girişiminde bulunmamıştır. Ancak sonradan DYP milletvekili olan dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in Çeçen asıllı olmasının Türkiye'nin bu meseleyle yakından ilgilenmesinde önemli bir etken olduğu iddia edilmektedir (Acar, 2016).

Yoğun bir Çeçen ve Kafkas diasporasına ev sahipliği yapan Türkiye, her ne kadar bu diasporanın yürüttüğü lobicilik faaliyetlerinin sonucu olarak kamuoyu baskıları olsa da resmiyette kuzey komşusu Rusya'ya karşı Çeçen bağımsızlık hareketini desteklememiştir. Sorunun uluslararası diyalog ve işbirliği ile çözülmesi gerektiğine inanan Türk yöneticileri, Türkiye için de stratejik öneme sahip Kafkaslarda istikrarsızlık ve çatışma istemiyorlardı (Sayari, 2000, s. 175).

Türkiye'nin sorunun çözümüne yönelik pozitif tutumuna karşın, ülkeyi Rusya'nın suçlamaları karşısında savunmasız bırakan bazı olaylar da oluyordu. Nitekim Çeçen mücadelesine dikkat çekmek için 16 Ocak 1996'da Trabzon-Soçi seferini yapan Avrasya feribotunun Çeçen ve Türk eylemciler tarafından kaçırılması olayı Türk-Rus ilişkilerinde diplomatik bir krize yol açmıştır. Ayrıca, 'Kafkas halkalarının özgürlüğüne' destek vermek amacıyla bu eylemi yapanların 'gemi kaçırarak ya da alıkoymaktan' değil 'geminin rotasını değiştirmekten' yargılanması ve sonraki süreçte cezaevinden kaçırılmalarına göz yumulduğu iddiaları nedeniyle Türkiye, Rus yetkililer tarafından suçlanmıştır (Çelikpala, 2013, s. 545).

Türkiye’yi Çeçen eylemci ve direnişçilerini himaye etmekle suçlayan Rus Hükümeti, Türkiye’ye karşı PKK kartını sahaya sürmüş ve terör örgütünün Rusya’daki faaliyetleri Devlet Duması¹¹ tarafından desteklenmiştir. Türkiye’nin Çeçen sorununa bakışıyla Kürt sorunu arasında bir paralellik kuran Rus karar alıcılar, 22 Şubat 1994’te Moskova’da ‘Kürdistan Tarihi’ konulu bir konferans düzenlenmesini sağlamıştır. Türkiye’ye karşı politik misillemeler yapmak için kamu diplomasisini etkin bir şekilde kullanan Rusya, 25 Ocak 1995’te Moskova yakınlarındaki Yaroslav kentinde bir ‘Kürt Evi’ açılmasına izin vererek Türkiye’deki Kürt nüfusu bir baskı aracı olarak kullanmayı planlamıştır. Şubat 1995’te Türkiye’ye gelen Rus heyeti, Türkiye’nin Çeçen direnişçilere verdiği desteği kesmesini, bölgeye yapılan lojistik ve gönüllü katılımcıları engellemesini ve Kafkas Çeçen sivil toplum kuruluşlarını kapatmasını istemiştir. Ancak Türk Hükümeti bu istekleri yerine getirmede isteksiz davranınca 30 Ekim-1 Kasım 1995’te Sürgündeki Kürt Parlamentosu’nun üçüncü toplantısının Moskova’da yapılmasını müsaade ederek Türkiye’ye ‘Kürt sorunu’ bağlamında gözdağı vermiştir. Hatta Türkiye’nin tepkilerini dikkate almayan Rus Duma Meclisi 26 Eylül 1997’de Türkiye’nin Kürtlere soykırım uyguladığı suçlamasını da yapmıştır (Çelikpala, 2013, s. 546).

Çeçen ve Kürt sorununun karşılıklı bir koz olarak kullanıldığı bu dönemde, Türk kamuoyunu en fazla rahatsız eden olay ise 17 Ekim 1998’de PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıktıktan sonra gittiği Rusya’da sığınma talep etmesidir. İlişkilerde krize yol açan bu gelişme, Türk kamuoyunun tepkileri ve hükümetin itidalli, tutarlı ve kararlı tutumuyla daha fazla büyümeden aşılabılmıştır. Duma Meclisi yeşil ışık yaksa da, Öcalan’ın sığınma talebini geri çeviren Rus Hükümeti, Türkiye ile ilişkilerinin daha fazla kötüleşmesini istememiştir (Akgün & Aydın, 1999, s. 26).

İkili ilişkilerde gerginlik yaratan Çeçen sorunu ve buna karşılık Rusya’nın PKK’yı bir koz olarak kullandığı bu dönem, 4-6 Kasım 1999 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit’in Moskova gezisinden sonra daha ılımlı bir iklime dönüşmeye başlamıştır. Ziyaret sırasında gazetecilere verdiği demeçte Ecevit’in “Çeçenistan’da yaşanan dramın bir mülteci sorunu doğuracağını ve deprem yaralarını henüz saramayan Türkiye’nin bu konuda

¹¹ Devlet Duması, Rusya Federal Meclisi’nin alt kanadıdır. Üyeleri, milletvekili olarak adlandırılır (mfa.gov.tr, 2019).

uluslararası desteğe ihtiyacı olacağını” altını çizerek “Çeçen sorununun Rusya’nın bir iç meselesi olduğunu ve Türkiye’nin buna karışmadığını” belirtmiştir Rusya Başbakanı Putin’in de “Nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, Rusya Türkiye’ye karşı hiçbir terörist eylemi desteklemedi ve desteklemeyecektir.” sözleri politik ilişkilerde karşılıklı güvenin tesis edilebilmesi açısından son derece önemliydi (Milliyet, 1999).

Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında terörle mücadele ve işbirliğini vurgulayan ortak bir deklarasyon imzalanması da Soğuk Savaş ikliminden çıkılmaya ve işbirliği arayışlarının başladığı şeklinde yorumlanabilir (Özbay, 2011, s. 52). Öte yandan, Başbakan Ecevit’in Çeçen sorunu ile ilgili sözleri Rusya’da pozitif bir etki yaratırken Türkiye’de hükümetin milliyetçi kanadının tepkilerini çekmiştir. Buna rağmen, Türkiye ikinci Çeçen savaşı sırasında daha temkinli bir politika izlemiş ve Rusya’yı Çeçenistan’daki insan hakları ihlalleri konusunda uyararak sorunun barışçıl yollarla çözülmesini tavsiye etmiştir. Bu temkinli politikanın sebeplerinden birisi Çeçen direniş hareketinin bölünmesi ve oluşan Rus destekli yeni yönetimin Çeçen davasına ihanet ettiği fikrinin Türk kamuoyunda ağırlık kazanması olduğu düşünülmektedir (Acar, 2016). Ayrıca o dönem Türkiye’de meydana büyük deprem felaketi ve sonraki süreçte yaşanan 2001 ekonomik krizinin de etkisiyle Türkiye’nin dış politikada yeterli etkinliği gösteremediği ve Çeçenistan konusunun gündemden giderek düştüğü söylenebilir.

Bu ziyaretin en önemli gündem maddelerinden birisi de Rus doğal gazının Karadeniz’in altına döşenecek bir boru hattıyla Türkiye’ye taşımayı öngören Mavi Akım Projesiydi. 1997’de Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığı döneminde imzalanan projenin taşıma maliyetleri ve vergilendirme detaylarının ele alındığı bu ziyaret, aslında Türkiye ile Rusya arasında enerjiye dayalı bir işbirliğinin tesis edilebileceğine dair önemli işaretler vermiştir (Cutler, 2001). Türkiye’nin artan enerji talebi ve Rusya’nın enerji arzı için pazar arayışı iki ülke arasında bölgesel sorunlar ve jeopolitik boşluk alanlarından kaynaklı rekabeti işbirliğine dönüştürme potansiyeli sunuyordu. Karşılıklı ilişkileri dönüştürücü bir etkiye sahip olan ve Rus devlet enerji şirketi Gazprom’un o tarihe kadarki en büyük yatırımlarından biri olan Mavi Akım Projesi’nin hayata geçirilebilmesi iki ülke arasındaki siyasi istikrar, güven ve öngörülebilirliğe dayanıyordu. Nitekim bu ziyaretten sonra ikili ilişkiler enerji ve ticaret eksenli hızlı bir ivmelenme süreci yaşamıştır (Kalashnikov, 2013, s. 100-102).

4.2.1.4. Kafkasya ve Orta Asya’da Jeopolitik Rekabet

Çift kutuplu Soğuk Savaş dengesinin ortadan kalkmasıyla Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya’da birçok jeopolitik ve jeostratejik boşluk alanları ortaya çıkmıştır. Bu boşluk alanlarında irili ufaklı çok sayıda devlet ve özerk cumhuriyet kurulmuştur. Kafkaslar’da köken itibariyle çoğu Müslüman ve Türk olan Acarlar, Abhazlar, Çeçenler, İnguşlar, Balkarlar, Dağıstanlılar ve Azerbaycan; Orta Asya’da ise Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Tacikler bağımsızlıklarını kazanmıştır. Eski Sovyet cumhuriyetleri olarak da adlandırılan bu halkların bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içinde kalmış olup Rusya tarafından bağımsızlıkları tanınmamıştır. Türkiye’deki karar vericiler, Sovyetler’in dağılmasından sonra etnik, dini ve sosyo-kültürel bağlara sahip birden fazla Müslüman ve/veya Türk topluluğun yaşadığı bu bölgelere yönelik stratejik açılımlar yapmaya karar vermişlerdi. Ancak, bu durum bölgeyi kendi ‘arka bahçesi’ olarak gören ve bu coğrafyadaki enerji tekeli kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu’nu rahatsız ediyordu.

Türk dış politikasını belirleyen karar mekanizmaları, Sovyetlerin çöküşüyle kuzeyden gelen tarihsel tehdidin sona erdiği ve en büyük rakibin bertaraf edildiği bir ortamı, uzun süredir ihmal edilen Kafkas ve Orta Asya Türk halklarıyla güçlü bir ilişki modeli kurulması açısından tarihi bir şans olarak algılamışlardır. Diğer bir deyişle, Türk dış politika yapıcıları, Sovyet tehdidin kalktığı bu yeni dönemi, Türkiye’nin jeopolitik kodlarının yeniden gözden geçirilmesi ve yeni duruma yönelik stratejik bir yaklaşım geliştirmek için bir fırsat olarak görmüşleridir (Aydın, *Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus.*, 2003, s. 139-160).

Uzun süre Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış ve proaktif dış politika söylemleriyle tanınan Ahmet Davutoğlu’na (2001, s. 118) göre Türkiye’nin zaruri olarak ilgilenmesi ve politikalar geliştirmesi gereken bir ‘*hinterland*’ olarak görülen Kafkaslar ve Orta Asya’da Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanan ülkelere dönük açılımlar Turgut Özal zamanında başlamıştır. Cumhurbaşkanı Özal’ın bu bölgelerdeki Türki cumhuriyetlerle ilgili sık sık kullandığı ‘*Türk birliği*’, ‘*Türk kardeşliği*’ ve ‘*21. asrın Türk asrı olacağı*’ söylemleri halefi Süleyman Demirel döneminde de artarak devam etmiştir. Hatta Demirel’in ‘*Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk dünyası...*’ diye başlayan bir sürü demeci olmuştur bu konuda (Karabulut, 2011). Bu söylemlerle Atatürk döneminden beri

sürdürülen dış politikadaki ‘statükocu’ yaklaşımın yerine kültürel ve tarihsel bağların olduğu yakın kara havzalarında daha aktif bir dış politik açılım benimsenmiş oluyordu (Yılmaz M. E., 2010, s. 37).

Uluslararası statik dengelerin yeniden tanımlandığı, küresel ve bölgesel çıkarların yeni parametreler ışığında yeniden belirlendiği bu yeni dönemde, bölgesel aktörlerin jeopolitik boşluk alanlarını doldurma iştahları da artmıştı. İşte böylesi bir ortamda, Türkiye, ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirmek istemiş ve Orta Asya’daki yeni ülkelere yönelik bir dizi adımlar atmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerini ilk tanıyan ve buralarda ilk büyükelçilikler açan ülke olan Türkiye, bu yeni bölge ülkelerinin başkentlerine THY tarifeli uçak seferleri başlatmıştır. Bölge ülkeleriyle doğrudan temas kurularak ‘yumuşak güç’ unsurları devreye sokulmuştur. Bu amaçla, devlet televizyonu TRT bölge halklarına yönelik yayınlar yapan TRT Avrasya kanalını açmıştır. Ayrıca, 1992’de Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurularak, Türk işadamlarının bölgeye yatırım yapmaları teşvik edilmiş ve böylece ticari ve ekonomik ilişkilere kurumsal bir altyapı sağlanmıştır (Yılmaz M. E., 2010, s. 37).

Özellikle 1991 ile 1993 yılları arasında karşılıklı büyük bir heyecan ve iyi niyetle başlatılan ilişkiler, askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda yüz kırkın üzerinde anlaşmanın imzalanmasıyla en yoğun dönemini yaşamıştır. Bu dönemde, Özal’ın girişimleriyle başlatılan Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesi ilk olarak Ekim 1992’de Ankara’da toplanmıştır. Bu zirvede alınan en önemli kararlardan biri, ülkeler arası kültürel bağların güçlendirilmesi amacıyla kurulan Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi’nin (TÜRKSOY) kurulması olmuştur (Demir, 2003, s. 165).

Türkiye’nin bölgeye olan yoğun ilgisi, bir süre sonra bölge ülkeleri üzerinde SSCB’den sonra yeniden başka bir gücün bağımlılığı altına girme endişesi yaratmıştır. Açıkçası yaklaşık yetmiş yıllık Sovyet hâkimiyeti altında kalan bölge ülkelerinin ekonomik altyapıları büyük ölçüde Rusya’ya bağımlıydı. Dolayısıyla Türkiye ile kurulacak çok yönlü ve kapsamlı ilişki ağının Rusya’nın aşırı tepkilerine neden olacağı kaygılarını taşıyorlardı. Ayrıca, hatırı sayılır bir Rus nüfusunun bu ülkelerdeki varlığı da bu endişelerin oluşmasında bir etken olmuştur. Örneğin bölgede yüzölçümü olarak en büyük ülkelerden Kazakistan nüfusunun %30’a yakınının Rus olması ve farklı etnik ve dini kökenli toplulukların fazla olması (Anadolu Ajansı, 2017), siyasal ve toplumsal

istikrarın korunması açısından ülkenin Rusya ile uyumunu zorunlu kılıyordu. Bölgenin diğer ülkelerinde de benzer siyasal ve toplumsal kaygılar vardı. Türkiye ile olan ilişkilerin bir süre sonra hızını kaybetmesinin sebeplerinden biri de 1995'te Azerbaycan ve Özbekistan yönetimlerine karşı yapılan darbe ve suikast girişimlerinde bazı Türk istihbaratçı ve diplomatlarının parmağı olduğu şüphesi olmuştur. Türkiye'nin Batılı değerlere sahip laik, demokratik ve Müslüman bir ülke olarak bölge ülkeleri için 'rol model' olma arzusu da henüz demokratik altyapıya sahip olmayan bu ülkeleri ikili ilişkilerde temkinli olmaya yöneltmiştir. Çünkü bu genç cumhuriyetlerde hala geleneksel güçlü aile, akrabalık ve kavim bağları siyasal ve toplumsal dönüşümün önündeki engellerdi (Sönmezoğlu, 2006, s. 733).

Nitekim 1993'te Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılması planlanan Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesinin ikincisi Azerbaycan ve Ermenistan arasında baş gösteren Yukarı (Dağlık) Karabağ sorunu dolayısıyla bir yıl ertelemeye 1994'te İstanbul'da yapılmıştır. Zirvenin yapılamamasında Rusya'nın Azerbaycan Hükümetine karşı sergilediği baskıcı tutum ve Ermenistan'a verdiği destek de etkili olmuştur. İstanbul'daki zirveye Rus Dışişleri Bakanlığı'nın toplantıyla ilgili endişelerini vurgulamak için katılımcı ülkelere Pan Türkçü düşüncelerden uzak durmaları yönündeki beyanlatları damga vurmuştur. Buna karşılık, zirveye ev sahipliği yapan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin Pan İslamcı veya Pan Türkçü bir siyaset gütmemediğini, Orta Asya ülkeleri üzerinde bir nüfuz oluşturma gayesi taşımadığını fakat aradaki kültürel bağlardan dolayı da bölgeye kayıtsız kalamayacağını belirtme gereği duymuştur (Amirbek, Anuarmakuly, & Makhanov, 2017, s. 169). Demirel, bu açıklamasıyla bir taraftan Rusya'nın endişelerinin yersiz olduğunu vurgularken diğer taraftan Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisinin süreceğine dair işaretler vermiştir.

Çok zengin enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan bu bölgeye yönelik Türkiye'nin başlattığı diplomatik, siyasi, ekonomik ve kültürel girişimler, Rus yönetimlerini rahatsız etmiştir. Türkiye'nin bölgedeki ülkeler için 'rol model' veya 'büyük abi' olma isteği, Rusları endişelendirmiş ve hızlıca yeni bir ulusal güvenlik doktrini hazırlamaya itmiştir. Yeni doktrinle ulusal güvenlik sınırlarını Kafkaslar ve Orta Asya'yı kapsayacak şekilde yeniden tanımlayan Rusya, özellikle 'Yakın Çevre' politikasıyla eski SSCB ülkeleri üzerindeki siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu Türkiye ile paylaşmak istemiyordu ve ilgili ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini yakından takip ediyordu (Özbay, 2011, s. 46).

Hazar Havzası'nda çıkarılan petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına taşınması meselesi de iki ülkeyi karşı karşıya getiriyordu. Enerjide dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetleriyle geliştireceği güçlü ilişkiler sayesinde hem bölgedeki petrol ve doğal gaz gibi zengin yeraltı kaynaklarının Batı piyasasına taşınmasında bir enerji koridoru olmak hem de kendi iç piyasası için enerji arz çeşitliliğini arttırmak istiyordu. Bu amaçla, Hazar Denizi'nden çıkarılan Azeri petrollerini Gürcistan'ın başkenti Tiflis üzerinden Ceyhan Limanı'na taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı projesi anlaşması 18 Kasım 1999'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. BTC ile Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun şartlarda dünya pazarlarına ulaştırılması öngörülmüyordu. Hatta proje geliştirildiği takdirde aynı boru hattıyla Türkmen ve Kazak petrollerinin de Batı piyasalarına aktarılması düşünülüyordu (T.C. Enerji Bakanlığı, 2019).

Rusya ise Hazar petrolleri üzerindeki tekeli korumak için bölge ülkeleri üzerindeki siyasi, askeri ve ekonomik nüfuzunu kullanarak onları alternatif projelerden vazgeçirmek istiyordu. Rusya'nın amacı, enerji kaynaklarının bol olduğu Hazar Havzası'na yakınlığı dolayısıyla sahip olduğu lojistik ve coğrafi üstünlüğü kullanarak Karadeniz Kıyısındaki Novorossisk Limanı'nı dünya petrol taşımacılığının merkez üssü yapmaktı (Büyükkıncı, 2012, s. 800). Bu bağlamda, Rus yetkililer zaman zaman bölgedeki etnik çatışmaları stratejik fayda sağlama aracı olarak kullanabiliyordu. Mesela, Azeri-Ermeni çatışmasında Rusya'nın Ermenistan'ın tezlerini destekleyen tutumu ve bu ülkedeki askeri varlığı, Türkiye ve Azerbaycan'ın geliştirmeye çalıştıkları enerji diplomasisini engelleme amacı taşıyordu. Bu süreçte, Türkiye'nin Boğazlardan özellikle petrol gemilerinin geçişini kısıtlamayı amaçlayan ancak daha sonra Rusya'nın itirazları ve Mavi Akım projesindeki pazarlıklarla yumuşatılan 'Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü'nü BTC'yi hayata geçirebilmek için Rusya'ya karşı bir baskı unsuru olarak kullandığı düşünülebilir (Akgün & Aydın, 1999, s. 55).

Son olarak bu dönemde, Rusya'da giderek artan milliyetçi ve Avrasyacı söylemler ile Türkiye'de yükselişe geçen muhafazakâr siyasi eğilimlerin şekillendirdiği Kafkasya ve Orta Asya politikaları, iki ülke arasında karşılıklı rekabeti körükleyen ve uluslararası alanda işbirliğini kısıtlayan başlıca unsurlar olmuştur (Meyer, 2003, s. 14). Türkiye'nin bölgeye dönük başlattığı çalışmalar, eğitim, kültür, ticaret ve ulaşım gibi alanlarda bazı

ilerlemeler kaydedilse de arzu edilen sonuçlara tam olarak ulaşmamıştır. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın yakın çevresinde bir 'Türk birliği' veya 'Türk pazarı' kurulacağı kaygıları boşa çıkmıştır. Tam tersine, bölgede Rusya'nın öncülüğünde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya'nın katılımıyla 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. Daha sonra 2006 yılında Özbekistan da bu örgüte katılmıştır (Yılmaz M. E., 2010, s. 30).

4.2.1.5. Rusya'nın Güney Kıbrıs'a S-300 Füze Satışı

Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getiren sorunlardan biri de 1997 yılında Rosvoorusheniye isimli bir Rus silah şirketinin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne (GKRY) S-300 füzelerinin satışıyla ilgiliydi. Türk Hükümeti bu satışa şiddetle karşı çıkarak füzeleri taşıyan gemilerin Boğazlardan geçmesi durumunda vurulacağını hem Rusya'ya hem de GKRY'ye iletmişti (Hürriyet, 1997). Her ne kadar GKRY bu füzelerin adanın güney sınırlarını koruma amaçlı alındığını söylese de 150 km'lik bir menzile sahip olan S-300 füzelerinin Türkiye'nin güney sınırları için bir tehdit oluşturduğu aşikârdı (Gürtuna, 2006, s. 61).

Kıbrıs meselesi her ne kadar Türkiye ile Yunanistan arasında bir sorun alanı olsa da tarihsel süreçte sıcak denizlere ulaşmak, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olma emellerini gerçekleştirmek isteyen Ruslar için de Kıbrıs Adası hep stratejik bir cazibe merkezi olmuştur. 1960 ve 70'li yıllarda adadaki Türk-Yunan çekişmesinde ABD'nin Johnson Mektubu ve silah ambargosu yaptırımlarına karşı tepki olarak Türkiye SSCB ile yakınlaşma çabası içine girmişti. Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Sovyetleri yakınlaştıran Kıbrıs meselesi, Rusya'nın GKRY'e S-300 füze sistemleri satışından dolayı 90'lı yılların ortasında iki ülkeyi karşı karşıya getiriyordu. Her ne kadar Rusya tarafından normal bir ticari anlaşma olarak görülse de S-300 satışıyla amaçlanan esas hedefin Orta Asya ve Kafkaslarda Rusya ile giriştiği bölgesel nüfuz mücadelesinde Türkiye'yi baskı altına alarak elini zayıflatmak olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Rusya Çeçen savaşında Türkiye'nin Çeçenlere askeri ve lojistik destek sağladığına inanıyordu. Bundan dolayı Türkiye'yi cezalandırmak ve bölgedeki rekabette psikolojik üstünlüğü ele geçirmek için Türkiye'nin PKK ve Kıbrıs hassasiyetlerini bir koz olarak kullanmayı hedefliyordu. Doğrusu hem PKK hem de Kıbrıs sorunu Türkiye'nin

stratejik ve bölgesel güvenliğine yönelik çok önemli iki tehdit unsuruydu (Türel, 2005, s. 197). Rusya S-300 hamlesiyle Türkiye'ye gözdağı vermenin yanı sıra Batı dünyasına da ABD liderliğinde oluşmaya başlayan tek kutuplu uluslararası sistemde Rusya'nın göz ardı edilemeyecek bir güç olduğunu hatırlatmak istemiştir. Nitekim bu tezi destekleyen önemli bir gelişme de 2004 yılında BM'nin Kıbrıs ile ilgili hazırladığı ve Batı'nın da desteklediği Kofi Annan Planı'nın BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya tarafından veto edilmesi olmuştur (Oğan, 2005).

Uzun süre gündemi meşgul eden ve ikili ilişkileri gerginleştiren S-300 meselesi 14 Aralık 1997'de Rusya Başbakanı Viktor S. Chernomyrdin, bir gazeteye verdiği röportajda kendisine sorulduğunda Rusya'nın egemen bir devletle yaptığı füze satışı anlaşmasının ticari olarak yasal bir hakkı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca satışı planlanan S-300 füzelerinin sadece savunma amaçlı olduğunu ve bu füzelerin Kıbrıs'taki dengeleri değiştirmeye dönük bir girişim olmadığını belirtmiştir (Milliyet, 1997).

Rusya'nın GKRY'ye füze satışı sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda ABD'yi de rahatsız etmiş ve bu konuda GKRY, ABD yönetiminin sert eleştirilerinin hedefi olmuştur. Başbakan Mesut Yılmaz'ın ABD ziyareti sırasında, Amerika Başkanı Bill Clinton Yılmaz'a S-300'lerin adaya konuşlandırılmasını engelleyeceğine dair güvence vermiştir. Böylece, füzelerin adanın güvenlik dengelerini bozacağına dair Türkiye'nin endişeleri, uluslararası sistemde neredeyse tek söz sahibi olan ABD tarafından da paylaşılması, Türkiye'nin elini güçlendirmiştir (Uslu, 2004, s. 229-230).

İki NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan'ın S-300 meselesinden dolayı karşı karşıya gelmesini istemeyen ABD'nin tepkileri hem Rum kesimi hem de Rusya üzerinde etkili olmuş ve füzeler Kıbrıs yerine Girit Adasına yerleştirilmiştir. Ancak bugüne kadar aktif hale getirilmeyen bu füzelerin Türkiye-Yunanistan-GKRY ve dolaylı da olsa Rusya arasında yarattığı gerginlik günümüzde dahi zaman zaman gündeme gelmektedir.

Birçok sorunda olduğu gibi S-300 füzelerinin GKRY'ye satışı konusunda da, her ne kadar Kıbrıs sorununda taraf ve garantör ülke olmasa da, Rusya'nın Çarlık döneminden beri sürdürdüğü 'Ortodoksların hamisi olma' rolünün etkili olduğu düşünülebilir. Sahip olduğu tarihsel ve kültürel bağlardan dolayı Rus Hükümeti, Kıbrıs sorununda Soğuk Savaş'taki kısa bir dönem hariç Yunanistan'ın tezlerine daha yakın bir

politika tercih etmiştir. Adanın Rum kesimine S-300 füzelerinin satışı da Rusya'nın ABD ve diğer Batılı aktörlere karşı bu himaye rolünün kazandırdığı 'küresel güç' iddiasının devam ettiği şeklinde değerlendirilebilir (Lindley, 1997).

4.2.2. 2000'li Yıllarda Türk-Rus İlişkileri: Soğuk Barıştan Sıcak İşbirliğine Geçiş Dönemi

Soğuk Savaş sonrası küresel çapta meydana gelen çarpıcı gelişmeler ve değişimler, ülkeler arası ilişkilere dinamizm kazandırmıştır. Bir taraftan SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'nin yakın kara havzaları sayılan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanlarında iki ülke arasındaki güç ve nüfuz rekabeti, diğer taraftan ticari ve ekonomik ilişkilerin hız kazandırdığı bir işbirliği sürecine girilmiştir. Bu dönemde iki ülke ilişkilerinin seyrini belirleyen temel dinamikler ticaret, ekonomi, enerji ve turizm alanlarında görülen gelişmeler olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası erken dönem diye tabir edilen 90'lı yıllar, Türkiye ve Rusya açısından politik ve güvenlik sorunlarından dolayı iki ülke arasındaki işbirliği potansiyelinin ikinci planda kaldığı bir dönem olmuştur. Ancak iki ülkenin karar vericileri, 2000'li yıllara girildiğinde siyasi ve bölgesel sorunların ikili ilişkilerin önünde engel olduğunu ve bu sorunlu alanların ayrı bir 'kompartıman' olarak ele alınıp hızla gelişen enerji, ticaret ve ekonomik işbirliğinin ön plana çıkarılmasının iki ülkenin yararına olacağına karar verdiler. Bu bağlamda, ikili ilişkilerdeki jeopolitik sorun alanlarının ikinci planda tutulmasını, böylece ilişkileri 'yakın komşuluk', 'işbirliği', 'genişletilmiş ortaklık', 'çok boyutlu ortaklık', 'derinleştirilmiş ortaklık' ve en son 'stratejik ortaklık' safhasına taşıyan en önemli unsur karşılıklı ekonomik çıkarlar olmuştur (Özbay, 2011, s. 37).

Türk-Rus ilişkilerinde 90'ların sonundan itibaren enerji diplomasisi başta olmak üzere ticaret, turizm ve ekonomik yatırımlarla şekillenen karşılıklı çıkar işbirliğine dayalı yeni bir dönem başlamıştır. İkili ilişkilerdeki sorunlu alanların bir kenara bırakıldığı 'kompartımanlaştırma' stratejisine dayalı ortak çıkar ve işbirliği alanlarının ön plana çıkarıldığı bu yeni dönemi iki ülke için de zorunlu kılan temel faktör, iki ülkenin de 90'lı yılların sonunda yaşadığı ağır ekonomik krizlerdi. Türkiye'de iç siyasetteki sık sık değişen koalisyon hükümetlerinin yarattığı ekonomik istikrarsızlık ve Rusya'da aynı

dönemde yaşanan finans ve borsa krizi iki ülkenin daha verimli ve istikrarlı bir ilişki geliştirmesinin yolunu açmıştır (Erşen, 2017, s. 149).

Ekonomik sıkıntıların bölgesel sorunların önüne geçtiği bu yıllarda Türk ve Rus siyasi karar alıcıları, ekonomi-politiğin ‘karşılıklı bağımlılık’ ilkesinden hareketle enerji alışverişine dayalı ticari işbirliğini geliştirmenin uğraşı içinde olmuşlardır. Dönemin Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov’un 23-25 Ekim 2000 tarihinde üç günlük Ankara ziyareti sırasında sarf ettiği *“Türkiye ve Rusya birbirine rakip değildir. Ortağız ve hükümetlerimiz de bu prensip çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirecekler.”* sözleri yeni döneme dair olumlu ipuçları vermiştir. İkili ilişkilerin ve işbirliği olanaklarının yeniden mercek altına alındığı bu ziyaret kapsamında enerjiden askeri teknik işbirliğine kadar bir dizi konuda görüş alışverişinde bulunulmuştur (Çelikpala, 2015, s. 119).

İki ülke Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve İgor İvanov bu süre zarfında çeşitli vesilelerle bir araya gelerek Yukarı Karabağ, Boğazlar, enerji ve terörle mücadele gibi Avrasya bölgesindeki öne çıkan konuların çözümü için bir ‘çalışma grubu’ kurulmasını kararlaştırmışlardır. Türkiye-Rusya ilişkilerinin geleceği ve vizyonunun değerlendirildiği bu görüşmelerde Rus Dışişleri Bakanı İ. İvanov, *“iki ülkenin coğrafi yakınlığının bölgesel ve uluslararası konularda kapsamlı bir işbirliğini gerektirdiğini”* belirtmiştir (Türkiye Gazetesi, 2001). İki ülkenin siyasi karar alıcılarının, tarihsel ve kültürel geçmişin doğurduğu rekabetçi söylemin her iki tarafa da zarar verdiğini artık karşılıklı işbirliği ve güveni önceleyen yapıcı bir yaklaşımı tercih ettikleri gözlenmiştir. Bir anlamda, *‘Bardağın dolu tarafına’* odaklanan bu yeni dış politik söylem, ilişkilerin önünde engel olarak görülen iki tarafın siyasi geçmişlerinden kaynaklanan olumsuz algılamaları da yıkmayı hedeflemiştir (Çelikpala, 2015, s. 118).

ABD’de Dünya Ticaret Merkezi binalarını hedef alan 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları, uluslararası terörle mücadele kapsamında ülkelerin ortak paydalarda buluşmasını sağlamıştır. Bu saldırıların Rusya tarafından da sert bir şekilde kınanması ve terörizmle mücadelede işbirliğine yapılan vurgu, ABD ve Rusya’nın ortak fayda bağlamında işbirliğine açık olduklarını göstermiştir. Kırk yılı aşkın bir süredir PKK etnik terörüyle mücadele eden Türkiye, Kafkaslarda benzer etnik sorunlarla uğraşan Rusya ve 11 Eylül saldırılarıyla terörün hedefine giren ABD’nin terörle mücadele bağlamında karşılıklı anlayış çerçevesinde ortak bir noktada buluşmalarını kolaylaştırmıştır.

Karşılıklı diyalogun ve diplomatik görüşmelerin hız kazandığı bu dönemde Karadeniz ve Avrasya’da güvenlik ve işbirliğine katkı sağlayacak gelişmeler olmuştur. 2 Nisan 2001’de daha önce Türkiye’nin girişimleriyle gündeme gelen Karadeniz’de barış ve istikrarı arttıracak ortak bir deniz gücü kurma fikri Karadeniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) adıyla hayata geçmiştir. Türkiye, Rusya, Romanya, Gürcistan, Bulgaristan ve Ukrayna gibi Karadeniz’e kıyısı olan bölge ülkelerinin imzaladığı bu anlaşmayla bölge ülkeleri, arama-kurtarma, çevre koruma ve mayın temizleme faaliyetlerinin yanı sıra terörizm, organize suç, kaçakçılık, kitle imha silahlarının yayılması gibi tehditlere karşı Karadeniz’i korumak için güç birliği yapmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı , 2019). 11 Eylül saldırıları sonrası uluslararası güvenlik ve işbirliği ihtiyacının vurgulandığı bir atmosferde, 16 Kasım 2001’de BM Genel Kurulu toplantısı için New York’ta bulunan Türk ve Rus Dışişleri Bakanları da ‘*Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa*’ belgesini imzalamışlardır. İmzalanan bu belge ile ticaret, ekonomi, enerji ve turizm gibi alanlarda işbirliğinin artırılması ve politik sorunların karşılıklı diplomasi yoluyla çözülmesi kararlaştırılmıştır (Özbay, 2011, s. 50).

İki ülke ilişkilerinin en parlak dönemleri, 3 Kasım 2002’de Türkiye’de iktidara gelen AK Parti döneminde yaşanmıştır. Uzun süre koalisyon hükümetleriyle yönetilen, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler nedeniyle dış politikaya yeterince ağırlık verilmeyen Türkiye’de bir partinin tek başına hükümet kurma çoğunluğunu elde etmesi komşu ülkelerle ilişkilere de yansımıştır. Ezici bir güçle iktidarı devralan AK Parti, seçim bildirgesinde “*Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya’da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürülecektir.*” ifadelerine yer vererek Rusya ile başlayan işbirliği seviyesinin artırılacağına dair sinyaller vermiştir (TBMM Kütüphanesi, 2002).

Türkiye-Rusya ilişkilerinin 2000’li yıllarda güçlenmesinin nedenlerinden biri de her iki ülkedeki güçlü ve karizmatik liderliklerdir. Türkiye’de Recep Tayyip Erdoğan’ın Rusya’da ise V. Putin’in güçlü bir oy desteğiyle iktidara gelmelerinin yanı sıra her iki liderin geniş kitleleri etkileyen karizmatik kişilikleri de bu süreçte ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. İki lider arasında kurulan güçlü diyalog, sorunların çözümünde ve karar alma süreçlerinde etkisini göstermiş ve iki ülkenin hızla yakınlaşmasının önünü açmıştır. Günöbirlik karşılıklı ziyaretler dâhil defalarca bir araya gelen Erdoğan ve Putin, Ankara

ve Moskova arasında kurulan işbirliği sürecini pekiştirmişlerdir. Öyle ki 2010 yılında iki ülke, karşılıklı olarak vizeleri kaldırmış ve ÜDİK'i kurarak gelişen işbirliğine kurumsal bir nitelik kazandırmıştır (Özbay, 2011, s. 53).

İlk dönem AK Parti Hükümetlerinde dış politika danışmanlığı yapan daha sonra sırasıyla Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığa kadar bir dizi karar alma süreçlerinde etkin rol oynayan A. Davutoğlu'nun ön plana çıkardığı 'komşularla sıfır sorun', 'ritmik diplomasi' ve 'aktif dış politika' söylemleri de iki ülke ilişkilerinin gelişiminde bu süreçte rol oynamıştır. Aynı zamanda bir siyaset bilimci olarak yazdığı 'Stratejik Derinlik' adlı kitabıyla Türk dış politikasının son 20 yılının teorik altyapısına ışık tutan Davutoğlu, Türkiye'nin bölgesel ve küresel meselelerde 'merkez ülke' rolünün ancak etkin bir dış politikayla gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır (Davutoğlu, Stratejik Derinlik, 2001, s. 93). Türkiye'nin jeostratejik konumuna ve tarihsel derinliğine atıfla geliştirilen bu yeni dış politik söylem, Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı bölgesel sorunların çözümünde sıkı bir diplomasiyle güçlendirilmiş yumuşak güç unsurlarının etkili kullanımı, müzakereci yaklaşım ve kazan-kazan stratejisi üzerine inşa edilmiştir. Doğrusu, bulunduğu coğrafyada 'edilgenliği' ve 'içine kapanıklığı' kabul etmeyen bu yeni söylem, Erdoğan'ın karizmatik ve güçlü liderliğine tamamlayıcı bir nitelik katmıştır.

Bir önceki dönemin parçalı ve istikrarsız siyasi yapısına karşın güçlü tek parti iktidarıyla yıllar sonra politik istikrar yakalayan Türkiye'yi bu dönemde Rusya'ya yaklaştıran başka sebepler de vardı. Öncelikle 2003 Körfez Savaşı sırasında ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmesini öngören bir tezkerenin 1 Mart 2003'te TBMM'de oy çokluğuyla reddedilmesi Türk-ABD ilişkilerini krize sokmuştur (Erşen, 2017, s. 150). 1 Mart Tezkere Krizi olarak tarihe geçen bu olayda hükümetin olumlu oy tavrına rağmen TBMM'nin sergilediği tutum, birçok bölge ülkesinin yanı sıra Rusya'da da memnuniyetle karşılanmıştır. Bir bakıma Türkiye, bu tutumuyla, tüm dünyaya ve özellikle Rusya'ya Soğuk savaş dönemindeki edilgen ve ABD eksenli politikalarından daha bağımsız ve etkin bir dış politikaya geçebileceğini ispat etmiştir. ABD'nin tezkere krizinden sonra Türkiye'ye karşı sergilediği kızgınlık, Türkiye'nin PKK terörüyle mücadelesine olumsuz yansımış ve uzun bir süre ABD'den istihbarat ve terör örgütüne karşı operasyon izni alamamıştır. Ayrıca, tezkerenin reddinden dört ay sonra Irak'ın Süleymaniye kentinde görevli Türk askerlerinin Amerikan askerleri tarafından başlarına

uval geçirilerek gözaltına alınmaları kamuoyunda tepkilere neden olmuş ve ülkede ABD aleyhtarlığı artmıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri de bu dönemde Rusya ile ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır. Dönemin Başbakanı Ecevit'in katıldığı 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye 'tam üyelik için aday ülke' olması yani AB aday adaylığı kabul edilmişti. Türkiye'de bahar havası estiren bu kararın iki temel ön şartı vardı: Ankara'nın Kopenhag Kriterlerini yerine getirmesi ve uluslararası politikada AB yaklaşımlarını benimseyip Kıbrıs ve Ege ile ilgili sorunların karşılıklı diyalog veya BM nezdinde zme kavuşturması (Gzen, 2006, s. 125). Her ne kadar Ankara'nın Kopenhag Kriterleri ve AB müktesebatına uygun düzenlemeleri hızla yerine getirmesi ve 2005 yılında AB katılım müzakerelerinde 'aday ülke' statüsü alması Türk kamuoyunda heyecanla karşılanmışsa da ilerleyen süreçte hem AB lkelerinde Türkiye karşıtı partilerin iktidara gelmesi hem de Kıbrıs'la ilgili çıkarılan zorluklar katılım müzakeresi sürecini yavaşlatmış ve birçok faslın askıya alınmasıyla süreç durma noktasına gelmiştir (Küntay, 2013, s. 48). AB'nin Türkiye ile başlatılan müzakereleri sürüncemede bırakarak AB müktesebatında hiç görülmemiş 'imtiyazlı ortaklık' gibi ucu açık bir sürece dönüştürmesi, Türk kamuoyunda AB'ye karşı başlangıçtaki heyecan ve sempatinin yerini tepkilerin almasına yol açmıştır. Hatta dönemin Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılıç'ın Türkiye'nin AB'den ziyade Rusya ve İran gibi Avrasya lkeleriyle işbirliğine odaklanması gerektiği yönündeki açıklamaları kamuoyunda 'eksen kayması' tartışmalarına yol açmıştır. Org. Kılıç, 7 Mart 2002'de Harp Akademileri Komutanlığında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“AB, Türkiye'nin milli menfaatlerini ilgilendiren sorunlara menfi bakıyor. Bu nedenle Türkiye başka ülkelerle işbirliği yapmalı. Türkiye'nin mümkünse, Amerika'yı göz ardı etmeden Rusya ve İran'ı da içine alacak şekilde bir arayış içerisinde olmasında fayda buluyorum (Sabah Gazetesi, 2002).”

Dünyada Soğuk Savaşın bitmesiyle hızla yayılan neo-liberal ve küreselleşme söylemleri, küreselleşmeyi ülkenin üniter ulus-devlet yapısına bir tehdit olarak algılayan TSK içindeki Rusya, Çin ve İran ile işbirliğini savunan Avrasyacı grubun ön plana çıkmasını sağlamıştır. 2000'li yılların ortalarına kadar sivil siyaset üzerinde belirleyici bir role sahip olan TSK'nın ülkenin dış politikasına yönelik Batı-karşıtı yaklaşımları, 11 Eylül sonrası küresel terörizmle mücadele söylemleriyle ABD'nin Afganistan ve Irak'ta

yürüttüğü operasyonlara karşı toplumda artan ABD aleyhtarlığına da katkıda bulunmuştur.

Aynı yıllarda, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan gibi eski Sovyet coğrafyalarında başlayan ABD ve AB destekli ‘renkli devrimler’ ve NATO’nun Doğu Avrupa ve Kafkaslarda genişleme politikaları da Rusya’nın da Batı ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Yakın çevresindeki ülkelerde görülen halk ayaklanmaları sonucunda Batı destekli hükümetlerin işbaşına gelmesinden Batı’yı sorumlu tutan Rus siyasi karar alıcıları, bu süreçte Türkiye ile olan ilişkilere özel önem vermişlerdir (Erşen, 2017, s. 150).

Türk Hükümeti de halkın AB’ye tepkilerini dikkate alarak Rusya ile işbirliği sürecini derinleştirme kararı almıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, Kasım 2016’daki Pakistan ve Özbekistan gezileri sonrası Türkiye’ye dönüş yolunda gazetecilere yaptığı açıklamada söylediği sözler Türkiye’nin AB ekseninden Rusya-Çin eksenine doğru kaydığı tartışmalarına sebep olmuştur. Erdoğan şunları söylemiştir:

“Benim için varsa, yoksa Avrupa Birliği’ dememeli. Benim kanaatim bu. Yani, bazıları eleştiriyor olabilir ama ben de kendi kanaatimi söylüyorum. Mesela, ‘Şanghay Beşlisi içerisinde Türkiye niye olmasın?’ diyorum. Bunu Sayın (Rusya Devlet Başkanı Vladimir) Putin’e olsun, (Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan) Nazarbayev’e olsun, şu anda Şanghay Beşlisi’nin içerisinde olanlara da söyledim. Başlangıçta beş ülkenin kurduğu Şanghay İşbirliği Örgütü’ne daha sonra Özbekistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkeler de dâhil oldu. İran da girmek istiyor. Sayın Putin, ‘Bunu değerlendiriyoruz’ gibi bir ifade de kullandı. Temenni ederim ki orada olumlu bir gelişme olması halinde, yani Türkiye’nin Şanghay Beşlisi içerisinde yer alması, bu konuda çok daha rahat hareket etmesini sağlayacaktır diye düşünüyorum (Sputnik Türkiye, 2016).”

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın bu dönemde iki ülkenin stratejik ortaklık hedefinin ve jeopolitik sorunların arka plana atıldığı ‘kompartımanlaştırma’ stratejisinin sınırlarını zorlayan bazı önemli olaylar da olmuştur. Uzun süredir iki ülke arasında titizlikle inşa edilen işbirliği sürecinin test edildiği ve ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bu olaylar, 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan ‘Beş gün Savaşı’, 2014 yılında Rusya-Ukrayna gerginliği ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı ve son olarak 2015 yılı ‘uçak krizidir’. 2000’li yılların başından itibaren iki ülke arasında enerji, ticaret, ekonomi ve turizm başta olmak üzere birçok alanda kaydedilen ilerlemelerin sonucu olarak belirlenen ‘stratejik

ortaklık' hedefinin bu kısa süreli krizlerden nasıl etkilendiği araştırmanın son bölümünde ele alınacaktır.

4.2.2.1. Diplomatik İşbirliği Süreci

Türkiye ile Rusya yönetimleri arasında 90'ların sonundan itibaren başlayan yakınlaşma ve iyi komşuluk süreci, Türkiye'de AK Parti'nin güçlü bir şekilde tek başına iktidara gelmesi ve Rusya'da V. Putin'in devlet başkanı olmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır (Kamalov, 2010). Dini referansları ön plana çıkaran siyasi bir gelenekten gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Kasım 2002 erken genel seçimlerinde güçlü bir halk desteğiyle Türkiye'de tek başına iktidar oldu. Siyasal İslam geleneğinden bir partinin iktidara gelmesi, ilk başta Rusya tarafından tedirginlikle karşılandı. Bu tedirginliğin sebebi, Türkiye'de Çeçenistan bağımsızlık hareketini dini bir dava olarak gören ve destek veren siyasal bir geleneğin iktidara gelmiş olmasıydı (Arafat & Alnuaimy, 2011, s. 110). Ancak Rusya'nın İslami bir arka plana sahip olan bir partinin yönetimde olduğu Türkiye'ye karşı duyduğu çekimser tavır, hem Erdoğan'ın diplomatik ilişkilerde siyasal İslam kimliğini bir kenara bırakan pragmatik ve diyaloga açık tavrı hem de 2003 ABD-İrak Savaşı (Körfez Krizi) sırasında Amerikan askerlerinin Türkiye sınırlarından Irak'a girmesini sağlayacak bir tezkerenin TBMM'de reddedilmesi sonrası iyimserliğe dönüşmüştür. Hükümet kanadı her ne kadar bu tezkerenin meclisten geçmesini çok istese de meclisteki oylamanın grup kararı almaksızın yapılması sonucu birçok iktidar milletvekili de karşı oy vererek tezkerenin meclisten geçmesine engel olmuştur. ABD ile ilişkileri olumsuz etkileyen 1 Mart Tezkere Krizi sırasında TBMM'nin gösterdiği bağımsız duruş Rusya'da takdirle karşılanmıştır. Ayrıca, BM ve NATO gibi uluslararası örgütlerde Irak operasyonuna muhalefet eden başını Rusya ve Çin'in çektiği ülkelerin de ABD'nin bölgede uygulamak istediği askeri politikalara karşı ellerini güçlendirmiştir. Diğer bir deyişle, 1 Mart Tezkeresinin reddinden sonra, ABD'nin Irak'a karşı yürüteceği askeri harekât, BM Güvenlik Konseyinde daha ciddi bir dirençle karşılaşmış ve AB, Rusya, Çin, İslam dünyası gibi bölge üzerinde etkin olan kesimlerin yeterli desteğini alamamasına sebep olmuştur (Babacan, 2018, s. 26).

İki ülke Dışişleri Bakanları'nın Kasım 2001'de imzaladıkları *'Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili*

İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa’ belgesiyle Ak Parti iktidarı öncesinde başlayan yoğun diplomatik işbirliği süreci, uluslararası güvenliğe yönelik tehditler ve küresel terörizmle mücadele çerçevesinde ilerliyordu. AK Parti iktidarının göreve gelir gelmez ABD ile yaşadığı tezkere krizi, Türkiye’yi AB ile ilişkilere yoğunlaşmaya ve Avrasya coğrafyasının en büyük aktörü Rusya ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye zorlamıştır. Nitekim Aralık 2002’de siyasi yasağından dolayı TBMM’ye seçilemeyen ve dolayısıyla henüz başbakan olamayan R. Tayyip Erdoğan, AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla Rusya’da temaslarda bulunmuştu. Bu ziyaret sırasında, Erdoğan Rusya Devlet Başkanı V. Putin ve Başbakan M. Kasyanov ile Irak konusunu görüşmüş ve Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde fikir birliğine varmışlardı (Kamalov, 2010, s. 6).

4 Haziran 2003’te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Moskova ziyaretinde Rus mevkidaşı İgor İvanov ile görüşmesinde de küresel ve bölgesel güvenlik meseleler ön plana çıkmıştır. Bu görüşmede iki ülkenin dış politika yapıcıları, Kuzey Kafkasya da dâhil olmak üzere Avrupa ve Asya bölgelerinde güvenlik ve istikrara vurgu yapılmış ve uluslararası terörizmle mücadelede Türk-Rus işbirliğinin tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, ikili görüşmede bakanlar Irak’ın yeniden yapılandırılması ve Ortadoğu’da barışın sağlanmasına dönük görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Aynı yılın Eylül ayında da Moskova’da Rus-Türk Yüksek Seviyeli Ortak Çalışma Grubu Toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda iki ülke ilişkilerinin hukuksal altyapısının iyileştirilmesi ve Dışişleri Bakanlıkları arasında yürütülen uluslararası terörle mücadele işbirliği görüşmelerinin devamına dair fikir birliği teyit edilmiştir. 2003 yılının en üst düzey görüşmesi 17 Ekim’de Malezya’da gerçekleşmiştir. Bir çalışma ziyareti kapsamında Malezya’da bulunan Rusya Devlet Başkanı V. Putin, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile başta Irak olmak üzere bölgesel meseleler ve ikili işbirliğinin ele alındığı bir görüşme gerçekleştirmişlerdir (Çulha, 2016, s. 290).

Kıbrıs konusunun ve özellikle adada çözüme yönelik geliştirilen BM Annan Planı’yla ilgili görüşmelerin damga vurduğu 2004 yılında da Türk ve Rus karar alıcıları çeşitli vesilelerle bir araya gelmiştir. Diplomatik anlamda en önemli görüşme, 5-6 Aralık 2004 tarihlerinde V. Putin’in Ankara ziyareti olmuştur. Beş yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Türk-Rus ilişkilerinde, 1972 yılındaki SSCB Yüksek Prezidyum Başkanı Podgorni’nin ziyareti bir kenara bırakılırsa, bu görüşme bir Rus Devlet Başkanı’nın ilk kez Türkiye’yi ziyaret etmesi bakımından tarihsel bir öneme sahiptir. Tarihsel öneminin

yanı sıra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin tüm boyutlarıyla yeniden ele alındığı bu ziyaret sırasında ‘*Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon*’ dâhil olmak üzere askeri-teknik ve ekonomik işbirliğine yönelik bir dizi anlaşma imzalanmıştır (Özbay, 2011, s. 52). Soğuk Savaştan kalma karşılıklı tehdit algılamalarının hızla azaldığı ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığı gösteren iyimserlik işaretleri, ziyaret sırasında V. Putin’in yaptığı değerlendirmelerden de anlaşılabilmektedir. Putin, bu tarihi görüşmeden önce Türk gazetecileri ağırladığı Soçi’de iki ülke arasındaki tarihsel rekabetin geride bırakılması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Ortak çıkarlarımız çok fazla. Dünya iki kutuplu şeklinden çıktıktan sonra ilişkilerimiz de değişmeye başladı. İyi yönde gelişmeler var. Ülkelerimiz arasında bloklarla ilgili taahhütler kalmadı. Kendi çıkarlarımızı düşünmeye başladık. İlginç olan, tarihte birçok savaş yaşandı ama günümüzde çatışma ortamı oluşturacak tek bir sorununuz bile yok. Rekabet için bir neden yok (Yılmaz M. , 2004).”

Karşılıklı diplomatik ilişkilerin hız kazandığı 2005 yılı iki ülke için de çok verimli bir yıl olmuştur. Üst düzey görüşmelerin damga vurduğu 2005 yılı boyunca iki ülke liderleri, Erdoğan ve Putin, dört kez bir araya gelmiş ve bu dönem Türk-Rus ilişkilerinin yoğunluğu açısından tam bir *annus mirabilis*¹² olmuştur (Kınıklıoğlu, 2006, s. 101). Türkiye Başbakanı Erdoğan’ın biri Soçi, ikisi Moskova olmak üzere üç Rusya ziyaretine karşılık Rusya Devlet Başkanı Putin de 17 Kasım 2005’te Mavi Akım Doğal Gaz boru Hattının açılış törenlerine katılmak üzere Samsun’a gelmiştir (Hürriyet, 2005). Türk-Rus ilişkilerinde ‘balayı’ dönemi olarak tanımlanan bu süre zarfında Erdoğan’ın Putin’le beraber Türk İş Merkezi’nin açılışını yapmak için 10 Ocak 2005’te Moskova ziyaretinin AB ile müzakere tarihi alındıktan sonraya denk gelmesi, AB sürecinden bağımsız olarak Rusya ile sıcak ilişkilerin devam edeceğine bir işaret olarak yorumlanabilir. Ayrıca, bu ziyaret sırasında V. Putin’in Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) uluslararası alanda ekonomik izolasyonunu kaldırmaya dönük adımları destekleme ve Annan Planı’nı BM Güvenlik Konseyinde veto etmeme sözü de alınmıştır (Oğan, 2005).

¹² ‘Muhteşem olayların meydana geldiği yıl’ anlamına gelen Latince bir kelimedir (Cambridge Dictionary, 2019).

Diplomatik ilişkilerin ve karşılıklı ziyaretlerin nispeten azaldığı 2006-2007 yıllarında iki ülke arasında üst düzey iki önemli ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 1 Haziran 2006'daki Ankara ziyaretidir. Bu ziyarette, ikili ilişkilerin durumu, İran'ın yürütmekte olduğu nükleer programı ve Kıbrıs konuları ele alınmıştır. Aynı yılın 29 Haziran'ında Türkiye Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer de Moskova ziyaretinde bulunmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra cumhurbaşkanlığı düzeyinde Türkiye tarafından yapılan ilk ziyaret olması bakımından bu görüşme tarihi bir nitelik taşımaktadır (Çulha, 2016, s. 292).

İrili ufaklı karşılıklı on üç ziyaret ve görüşmenin yapıldığı 2008 yılı, iki ülke için bölgesel ve küresel sorunların en çok görüşüldüğü yıllardan biri oldu. Rusya ve Gürcistan'ın Güney Osetya bölgesi için karşı karşıya geldiği 'Beş Gün Savaşı' olmak üzere Karadeniz, Kafkasya, Ortadoğu ve Kıbrıs'la ilgili konuların sıklıkla ele alındığı görüşmelerde Türkiye'nin bölgesel güvenlik ve istikrarın muhafazası için önerdiği '*Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu*' da tartışılmıştır. Özellikle Rusya'nın Gürcistan'a bağlı Güney Osetya ve Abhazya bölgelerini özerk cumhuriyet olarak tanıması bölgede sıcak çatışmalara sebep olurken Türkiye-Rusya ilişkilerinde Soğuk Savaş havası oluşacağı izlenimi vermiştir. Rus askerlerinin Gürcistan topraklarına girdiği ve başkent Tiflis yakınlarına kadar ilerlediği 'Beş Gün Savaşı', Türkiye ile Rusya'nın Kafkasya'da jeopolitik kriz alanlarına farklı yaklaşıtlarını açıkça ortaya koymuştur. Çünkü Türkiye NATO bağlamında Batılı müttefikleriyle Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunurken Rusya ise Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinin Gürcistan'dan ayrılarak kendi kontrolünde özerklik kurmalarının yolunu açmıştır. Krize yine de temkinli bir iyimserlikle yaklaşan Türk Hükümeti, bölgedeki sorunların daha fazla işbirliği ve diyalogla çözülmesini savunarak '*Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu*'nun kurulmasını önermiştir. Türkiye'nin bölge sorunlarının çözümünde Rusya ile diplomatik işbirliği ve diyalogun arttırılmasına dönük önerileri Batılı ülkeler tarafında Türkiye'nin Rus eksenine kaydığı eleştirilerine sebep olmuştur. Her şeye rağmen karşılıklı ilişkileri 'çok boyutlu ileri ortaklık düzeyine' taşımak için ikili işbirliğini pekiştirmek niyetlerinin tasdik edildiği ikili görüşmelerde ayrıca 2007 yılının Türkiye'de 'Rusya Kültür Yılı' kutlanmasının ardından 2008 yılının da Rusya'da 'Türkiye Kültür yılı' olarak kutlanması kararlaştırılmıştır (Çelikpala, 2015, s. 136-137).

Diplomatik ilişkilerin zirve yaptığı bu dönemde kültürel işbirliği alanında da bazı adımlar atıldığı görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, 12-16 Kasım 2008'de Rusya Müslümanları Başkanlığı'nın davetlisi olarak bu ülkeye beş günlük bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile Rusya Müftüler Konseyi arasında '*Dinî Alanda İşbirliği Protokolü*' belgesinin imzalandığı bu ziyaret sırasında her iki ülkede bulunan Müslüman ve Hristiyan azınlıkların dini vecibelerini yerine getirirlerken yaşadıkları sıkıntıların giderilmesi hususu da bu protokol ile teminat altına alınmıştır (Çulha, 2016, s. 294).

İkili ilişkilerin kırılma noktasının test edildiği Gürcistan krizinin ardından beklenenin aksine Türkiye ile Rusya arasında gerginlik artmamış, aksine devam eden çok boyutlu ortaklık ve işbirliği süreci 12 Mayıs 2010'da Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin (ÜDİK) kurulmasıyla kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Karşılıklı istişarelerin her yıl iki ülke liderliklerinin katılımlarıyla düzenli yapılmasının kararlaştırıldığı bu mekanizmayla iki ülke arasındaki işbirliğinin siyasi, ekonomik-ticari ve kültürel-insani boyutlarının en geniş çerçevede ele alınarak geliştirilmesi ve sorunlu alanların giderilmesi amaçlanmıştır. Çok boyutlu ortaklığın bir nişanesi olarak kurulan ÜDİK toplantılarının ikincisi, Türkiye ile Rusya arasında dostluk ve dayanışmanın başlangıcı olarak kabul edilen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının 90. yıldönümünde Moskova'da yapılmıştır. Ayrıca tarihi sembolik öneme sahip bu toplantıda iki ülke halklarının birbirlerine daha da yakınlaşması ve kapsamlı Türk-Rus temaslarının geliştirilmesi amacıyla 30 günlük süreyi geçmeyecek şekilde vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması karara bağlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı , 2011).

Diplomatik ilişkilerde karar alma süreçlerini hızlandırmayı hedefleyen ÜDİK kapsamında bazı alt kurullar da oluşturulmuştur. İki ülke dışişleri bakanlıkları arasındaki eşgüdümü sağlamak amacıyla *Ortak Stratejik Planlama Grubu*; ekonomik ilişkilerin gelişimini denetlemek için *Karma Ekonomik Komisyonu* ve halkalar arasında etkileşimi arttırmak için iki ülke Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) temsilcilerinin olacağı *Türk-Rus Toplumsal Forumu* oluşturulmuştur (Çelikpala, 2015, s. 137).

Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere paralel olarak karşılıklı üst düzey ziyaretlerin nispeten azaldığı 2011 ile 2014 arasında dışişleri bakanlıkları düzeyinde diplomatik görüşmeler devam etmiştir. Bu görüşmelerde ağırlıklı ele alınan konular Suriye ve

Ukrayna'daki gelişmeler olmuştur. Her iki konuda da farklı pozisyonlarda olan iki ülke siyasi elitleri, Kasım 2015'te yaşanan ve ikili ilişkilere her açıdan darbe indiren 'Uçak Krizi'ne kadar bölgesel sorunların çözümüne yönelik farklı yaklaşımlarını karşılıklı diplomatik usullere uygun bir şekilde dile getirmişlerdir. Hatta bu süre içinde ticari anlamda Türkiye lehine gelişmeler de yaşanmıştır. Nitekim beşinci ÜDİK toplantısına katılmak üzere 1 Aralık 2014'te Ankara'ya gelen Rusya Devlet Başkanı V. Putin ile yapılan görüşmelerde, Türkiye'ye satılan doğal gaz fiyatında % 6 oranında bir indirimin yanı sıra Mavi Akım yoluyla gelen gaz miktarının da 3 milyar metreküp arttırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Çulha, 2016, s. 295).

Suriye krizinin gölgesinde diplomatik ilişkilerin devam ettiği bu süreçte, 23 Eylül 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin Moskova Merkez Camii açılışını beraber yapmış ve görüşmede ağırlıklı Suriye meselesi ve enerji konuları ele alınmıştır. Bu görüşmeden yaklaşık iki ay sonra iki lider Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya'da düzenlenen G-20 Zirvesinde de bir araya gelmiş ve Suriyeli mülteciler başta olmak üzere Suriye'de devam eden iç savaşın sonlandırılması noktasında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. İki lider bu görüşmede bir sonraki ÜDİK toplantısının 15 Aralık 2015'te Moskova'da yapılması konusunda mutabık kalmış ancak bir süre sonra meydana gelen 'uçak krizinden' dolayı bu toplantı askıya alınmıştır (Sputnik News, 2015).

24 Kasım 2015'te Türkiye'nin güney sınırlarını ihlal eden bir Rus savaş uçağının Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesi iki ülke ilişkilerini bıçak gibi kesmiştir. İki ülke tarafından 'stratejik ortaklık' hedefiyle ekonomiden enerjiye, ticaretten turizme, siyasetten kültüre birçok alanda büyük bir titizlikle geliştirilen ilişkiler bu süreçte çok zarar görmüştür. Karşılıklı suçlama ve tehditlerin yoğunluk kazandığı uçak düşürme meselesi, Rusya'nın uygulamaya koyduğu sert yaptırımlardan dolayı Türkiye'ye pahalıya mal olmuştur. Özellikle turizm ve ticaret durma noktasına gelmiştir. Enerjide büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan Türkiye'de bu durumun Rusya tarafından bir 'diplomatik silah' olarak kullanılabileceği endişeleri uzun süre tartışılmıştır (Hürriyet, 2015).

İkili ilişkilerin büyük yara aldığı bu kriz süreci, Rusya'nın Türkiye'den beklediği 'özür mektubunun' 27 Haziran 2016'da Putin'e ulaştırılmasıyla ancak çözüm yoluna girebilmiştir. Ayrıca, Rus uçağının düşürülmesi sonrası "*Emri ben verdim*" (Davutoğlu, 2015) diyerek krizin tırmanmasına sebep olduğu düşünülen Başbakan Ahmet

Davutoğlu'nun yerine daha uyumlu ve ılımlı özellikleriyle tanınan Binali Yıldırım'ın başbakanlığa getirilmesi de Rusya'ya karşı krizi çözme noktasında bir iyi niyet adımı olarak değerlendirilmiştir. Devam eden süreçte, Türkiye'de yaşanan '15 Temmuz Askeri Darbe' girişimi sırasında Batılı ülkelerin darbeye karşı net tutum sergilemeyen ikircikli tutumlarına karşın Rusya'nın Türkiye'ye karşı gösterdiği dayanışma tavrı verdiği destek mesajları da iki ülke arasındaki kriz sürecinin daha hızlı atlatılmasına imkân sağlamıştır (Kılıçaslan, 2017, s. 54).

Uçak krizinin ilişkilere verdiği hasarı düzeltmek için iki ülke liderlikleri ve üst düzey heyetleri arasında görüşmeler 15 Temmuz Darbe sonrası tekrar hızlandırıldı. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan 8 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da Konstantin Sarayı'nda Putin tarafından ağırlandı. Görüşmede uluslararası ve bölgesel sorunların yanı sıra Türk Akımı Projesi ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali ile ilgili gelişmeler ele alındı. İki lider aynı yılın Eylül ayında Çin'de düzenlenen G-20 Zirvesinde tekrar bir araya geldiler. Bu görüşmeleri Rus lider Putin'in 2016 Ekim'inde 23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında yaptığı Türkiye ziyareti izledi. Kongre bitiminde iki lider Mabeyn Köşkü'nde baş başa ve heyetler arası görüşme imkânı buldular. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde terör örgütlerine karşı yürüttüğü Fırat Kalkanı harekâtı ve Halep'in tahliyesi konularının ele alındığı bu görüşmenin en dikkat çekici detayı *Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hükümetler Arası Anlaşması*'nin resmi olarak imzalanması oldu. İki ülkenin de çok önem verdiği bu projeye göre, Rus doğal gazı Karadeniz'in altından Türkiye'ye ulaştırıldıktan sonra buradan da Avrupa pazarına aktarılacaktır. Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar yüzünden bu ülke üzerinden Avrupa'ya taşınan doğal gaz hattına alternatif olan Türk Akımı ile Türkiye'nin enerji koridoru olma hedefine de katkı sağlanması hedeflenmektedir (Turkstream.info, 2019).

2016 yılının son üst düzey ziyareti 6 Aralık'ta Başbakan Binali Yıldırım'ın Rusya Federasyonu Başbakanı Dmitry Medvedev'in konuğu olarak gerçekleştirdiği Moskova ziyareti olmuştur. Yıldırım'ın Medvedev'in yanı sıra Putin'le de görüştüğü bu ziyaret sırasında, iki ülke arasındaki ticaretin TL ve Ruble ile yapılmasına dönük hazırlık çalışmalarının başlatılması kararı alınmıştır (Çulha, 2016, s. 296).

Suriye'de devam eden iç savaşın sonlandırılmasına dönük uluslararası çabalar, savaştan kaçan mültecilerin Türkiye için yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar,

DAEŞ/İŞİD ve PYD-YPG terör örgütleriyle mücadele gibi konular, son yıllarda uluslararası gündemde yoğun olarak yer almaktadır. Sorunun çözümüne yönelik başlatılan girişimler şimdiye kadar sonuçsuz kalmıştır. BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın önerdiği 'barış planı' çerçevesinde 2012 yılında başlatılan Cenevre Görüşmeleri 8 kez yapılmasına karşın çözüme dönük bir başarı elde edilememiştir. Ancak Suriye meselesine dönük pozisyonları farklı olmasına rağmen Türkiye, Rusya ve İran'ın Ocak 2017'de Kırgızistan'ın başkenti Astana'da başlattıkları çözüm süreci, Suriye'de ateşkes sağlanması ve çatışmasızlık bölgeleri oluşturularak muhalefetin terör gruplarından ayrıştırılmasını sağlamıştır. Türk, Rus ve İranlı karar alıcıların diplomatik inisiyatifleriyle ilerleyen Astana Süreci 22 Kasım 2017'de Rusya'nın ev sahipliğinde düzenlenen Soçi Zirvesi tüm dünyada büyük yankı uyandırmıştır (Stratejik Ortak, 2018).

ABD ve Batılı ülkelerin öncülüğünde yürütülen Cenevre Görüşmelerine nazaran Suriye'de somut adımların atılmasını sağlayan Astana Süreci, Türkiye ve Rusya'nın büyük bir kararlılık ve titizlikle devam ettirdikleri diplomatik işbirliğinin bölgesel sorunların çözümünde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bulunmaktadır. Her ne kadar Suriye krizine farklı pencerelerden bakıyor olsalar da Türkiye ve Rusya'nın sahada çözüme dönük sergiledikleri diplomatik işbirliği ve diyalog sürecini ABD ve Batı'nın Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırıcı politikalarından bağımsız düşünmemek gerekir. Suriye ile 911 km'lik uzun bir sınıra sahip olmanın getirdiği tüm dezavantajları uzun yıllardır hisseden Türkiye, bu süreçte DAEŞ ve PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD-YPG gibi terör örgütlerine karşı yürüttüğü askeri mücadelede Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Sınırlarını tehdit eden terör örgütlerine karşı sahada askeri olarak yürüttüğü Fırat Kalkanı (24 Ağustos 2016) ve Zeytin Dalı Harekâtlarını (20 Ocak 2018) başarıyla icra eden Türkiye, Suriye meselesinde Batılı müttefikleriyle yaşadığı sıkıntılı sürecin sonunda Rusya ile daha fazla yakınlaşma ihtiyacı hissetmiştir. Öyle ki Türkiye, son yıllarda bölgesel krizlerin tetiklemesiyle artan tehdit algılamalarının üstesinden gelebilmek için üyesi olduğu savunma örgütü NATO'dan talep ettiği Patriot hava savunma sistemlerini alamayınca Rus yapımı S-400 hava savunma sistemi almaya karar vermiştir. NATO ittifakına bağlı bir ülke olarak Türkiye'nin bu kararı ABD ve NATO müttefikleri tarafından 'kabul edilemez bir hareket' olarak algılanmıştır (NTV, 2019). Türkiye'nin NATO üyeliğini tartışmaya açan bu süreç,

Türkiye ile Rusya'yı daha da yakınlaştırırken Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Jeopolitik risklerin arttığı ve terörizmin küresel ve bölgesel istikrarı tehdit ettiği günümüzde Avrasya'nın iki büyük aktörü olan Türkiye ve Rusya, diplomatik alanda kurdukları yakın diyalog ve işbirliğini bölgesel sorunların çözümünde daha etkin kullanma isteği içinde görünmektedirler. Avrasya'da bölgesel güvenlik, istikrar ve barış ortamının sağlanması ve sürdürülmesinde iki ülkenin ortak yaklaşımları önem arz etmektedir. Nitekim İran'ın uranyum zenginleştirme sorunundaki arabuluculuk misyonu, Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik atılan adımlar, Yukarı Karabağ meselesinin çözümü için kurulan diyalog, Suriye krizine dönük yürütülen ortak diplomatik süreçlerde Türkiye ve Rusya'nın benzer yaklaşımlara sahip oldukları gözlemlenmektedir. Son dönemlerde bölgesel krizlerle ilgili Türkiye'nin Batı'dan bağımsız geliştirdiği politikalar, Rusya'nın Türkiye'yi Atlantik ittifakından ayrı bir yere oturtmaya ve bölgesel konularda siyasi irade gösterebilen güçlü ve güvenilir bir ülke konumuna getirmiştir. İki ülkenin Soğuk Savaş algılamalarından çıkarak kurdukları yakın diplomatik işbirliği, uluslararası alanda da kendini göstermiştir. Örneğin, 2000'lerin başında başlatılan Türkiye-AB yakınlaşması Rusya tarafından genellikle desteklenmiştir. Aynı şekilde Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğinin yanı sıra İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) gözlemci üye statüsünde katılımı da Türkiye tarafından hem teşvik edilmiş hem de desteklenmiştir (Karabağ, 2011).

Özetlemek gerekirse, Batı ile yaşanan anlaşmazlıkların da sonucu olarak güçlü ve karizmatik liderliklerin şemsiyesi altında kurulan diplomatik süreç, Türkiye ve Rusya'yı Erdoğan'ın deyimiyle 'birilerini kısıktırcaacak bir işbirliği ve dayanışma seviyesine' yükseltmiştir (Yeni Şafak, 2018).

4.2.2.2. Ticari ve Ekonomik İşbirliği Süreci

Ticaret ve ekonomi, Soğuk Savaş dönemi dâhil olmak üzere Türkiye ve Rusya ilişkilerini şekillendiren temel dinamikler olmuştur. Trenin'in (2002, s. 13) ifadesiyle *"jeopolitik rekabet halinde olan Türkiye ve Rusya'yı ekonominin itici gücü bir araya getirebilmiştir."* İki ülke arasında ticareti geliştirmek için imzalanan ilk belge 8 Ekim 1937 tarihli *Ticaret ve Seyrüseferin Antlaşması*'dır. Bu antlaşmaya dayalı olarak iki ülke

Soğuk savaş döneminde bile birbiriyle ticari ve ekonomik ilişkisini kesmemiştir. Hatta Türkiye, Batılı müttefiklerinden gerekli ekonomik ve mali destek alamadığı dönemlerde SSCB'den dış finansman ve yatırım kredileri almıştır. Nitekim SSCB kredileriyle Türkiye'de birçok KİT kuruluşu, fabrika ve rafineri açılmıştır.

SSCB'nin dağılmasını izleyen yıllarda iki ülke arasında ticari ve ekonomik hareketlilik daha da artmıştır. Rusya Federasyonu ile 25 Şubat 1991'de *Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma* imzalanmıştır. Özellikle serbest teşebbüse dayalı kalkınma modelinin savunuculardan Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türk işadamları Rusya pazarını tanımaya başlamıştır. Yaptığı dış gezilere yatırımcı işadamlarını da götüren Özal, Rusya ve yeni bağımsızlığını kazanmış Orta Asya cumhuriyetlerinde Türk iş insanlarının ticari ve ekonomik faaliyetlerde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, Efes Pilsen, Şişecam, Enka, Vestel, Beko, Zorlu Enerji gibi Türk firmalarının ve Yapı Kredi, Denizbank, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Garanti Bankası gibi Türk bankalarının Rusya'da faaliyet göstermeye başladıkları görülmektedir (Karaçay, 2017, s. 233).

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin temellerinin atıldığı bu dönemde, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek için Cumhurbaşkanı Özal'ın girişimleriyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) kurulmuştur. Nihai hedefi bölge ülkeleri arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bu platformun, küreselleşme eğilimlerinin hızla arttığı bir dönemde bölge ülkelerinin ekonomik işbirliği olanaklarını arttırmayı ve bölgedeki zengin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde pazarlanmasını sağlamayı hedeflemişti. Ancak serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında bölge ülkelerinde yaşanan ekonomik altyapı sorunları ve hukuki eksiklikler bu örgütün başlangıçtaki hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. Ayrıca Türkiye ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizler de KEİB'in verimliliğini azaltmıştır (Büyükakıncı, 2004, s. 35-36).

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde iki ülke arasında başlayan 'bavul ticareti' ile günümüz ikili ticari ve ekonomik işbirliği sürecinin temelleri atılmıştır. Zamanla kayıt altına alınan 'bavul ticareti' hacmi, 90'lı yılların ortalarına gelindiğinde milyar dolarlarla ifade ediliyordu. O yıllarda bavul ticaretinin iki ülke için önemini anlamak için resmi ticaret verileriyle karşılaştırılabilir. Şöyle ki; 90'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki

kayıtlı, resmi dış ticaret hacmi 2.5 milyar dolarken bavul ticaretinin yarattığı hacim bu rakamın iki katı olarak gerçekleşmiştir. Rus vatandaşlarınca bazı tüketim mallarının yurt dışından ucuz olarak satın alınmasını ve bu malların yolcu beraberinde ülkeye getirilmesini kapsayan ‘bavul ticaretinin’, iki ülke için de olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında, ülkeye yüksek oranda döviz girdisi sağlamış ve istihdam yaratmıştır. Ancak bavul ticaretiyle genellikle kalitesi düşük mallar Rus pazarına girdiği için bu ülkede Türk mallarının olumsuz bir imaja sahip olmasına neden olmuştur. Rusya açısından bakıldığında ise, halkın alım gücünün düşük olmasından dolayı ilk dönemlerde bavul ticareti ile ülkeye giren ürünler kısıtlanmamıştır. Ancak, iç sanayiini olumsuz etkilediği ve kayıt dışı olması nedeniyle devleti vergi kaybına uğrattığı gerekçesiyle bavul ticaretine kısıtlamalar getirilmiştir (Duman & Samadov, 2003, s. 28-39).

Soğuk Savaş sonrası erken dönemin yarattığı jeopolitik riskler ve güvenlik kaygılarının ön planda olduğu 90’lı yıllarda iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi ve kayıt altına alınması için bazı anlaşmalar da imzalanmıştır. Bu bağlamda, 15 Aralık 1997’de imzalanan *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma ve Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması* ile iki ülke arasında ticaretin önündeki kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Ancak Rusya’nın SSCB sonrası serbest piyasa yapısına geçişte yaşadığı sıkıntılar, iki ülkede yaşanan ekonomik krizler, özellikle Türkiye’de koalisyon hükümetlerinin yarattığı siyasal istikrarsızlık ve her iki ülkede karşılıklı güvensizlik yaratan sorun alanlarına odaklanıldığı için bu dönemde ticari ve ekonomik ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmış ve 2000’li yıllara kadar arzu edilen seviye yakalanamamıştır.

Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin birbirini ‘tamamlayıcı’ bir niteliği mevcuttur. Buna göre, Türkiye artan enerji talebini karşılamak için Rus doğal gazı ve petrolü alırken Rusya’ya hazır giyim, gıda ve müteahhitlik hizmetleri gibi alanlarda ihracat yapmaktadır. Böylece iki ülke ihtiyaç duydukları ürünleri karşılıklı olarak birbirlerinden temin etmektedir. Her ne kadar tamamlayıcı özellikte olsa da bu durumun dış ticarete Türkiye’nin aleyhine bir dengesizlik yarattığı savunulmaktadır (Duman & Samadov, 2003, s. 39).

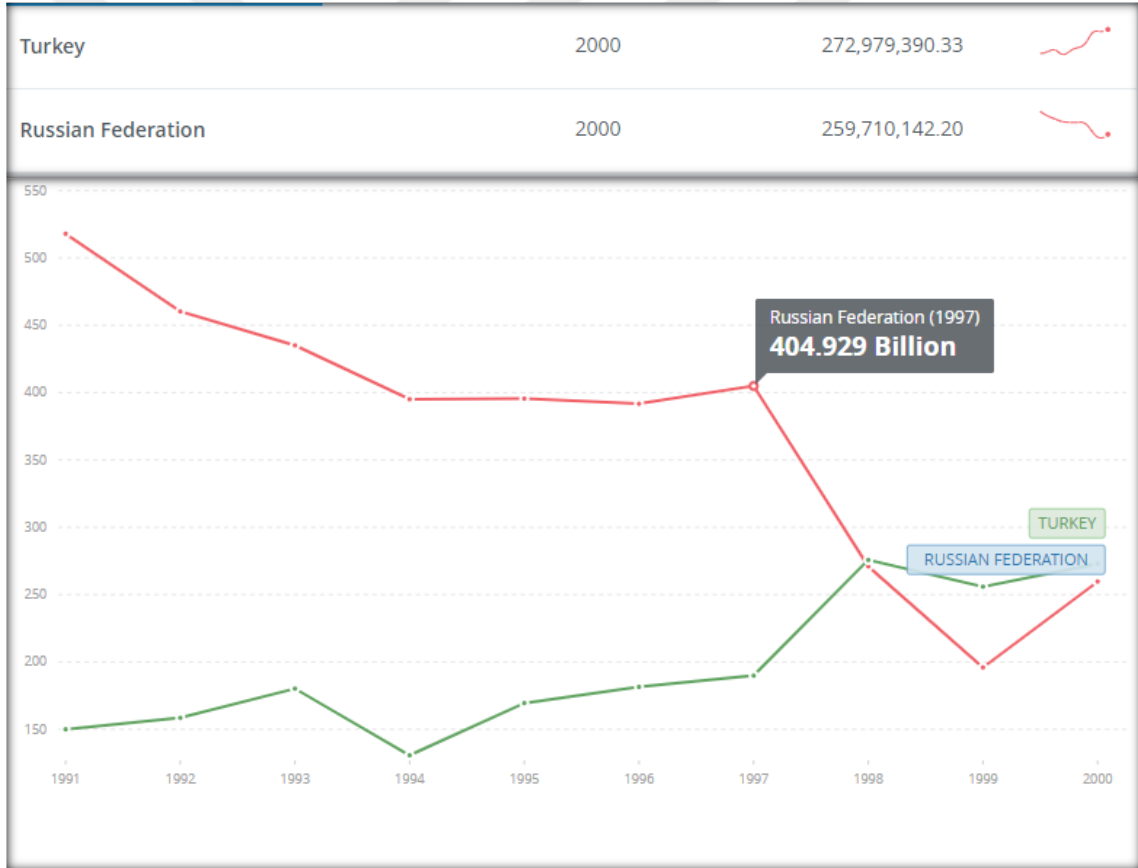
İkili ticaretteki Türkiye aleyhine oluşan bu açığın iki ülke ticari ve ekonomik ilişkilerinde ‘karşılıklı bağımlılıktan’ ziyade bir tarafın daha baskın görüldüğü ‘asimetrik bağımlılık’ olgusunun giderek güçlendiği gözlemlenmektedir. Bu asimetrik bağımlılığa dayalı ortaklığın karşılıklı ilişkilerde Türkiye’nin pazarlık gücünü zayıflattığı iddia edilmektedir. İlişkileri bir süre sekteye uğratan uçak krizinden sonra Türkiye’nin Rusya tarafından ticari ve ekonomik yaptırımlara tabii tutulması ikili ekonomik işbirliğinin asimetrik doğasını açıkça ortaya koymuştur. Ancak bu kırılganlığa rağmen Rusya’nın Ukrayna ve Suriye konularında Batı ile yaşadığı anlaşmazlıklar, bölgede Türkiye ile ilişkilerini güçlü tutmayı gerektiren temel faktörler olarak göze çarpmaktadır (Köstem, 2018, s. 27). Nitekim uçak kriziyle bozulan ilişkilerin çok kısa bir süre içinde onarılması ve iki ülke liderleri tarafından bölgesel ve ekonomik alanlara yönelik daha güçlü işbirliği mesajlarının verilmesi Rusya’nın da Türkiye gibi bölgesel bir aktörün ortaklığından kolay kolay vazgeçemeyeceğini göstermiştir.

Türkiye’de 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, ticari ilişkilerdeki seyri Türk ihracatçısı lehine değiştirmeye başlamıştır. Türk Lirasında yapılan devalüasyon, ihracatçı firmaları olumlu etkilemiş ve bir önceki yıla göre Rusya’ya yapılan ihracat %43.3 oranında artış göstermiştir. Buna karşın Rusya’dan yapılan ithalat %25.7 azalmıştır. Türkiye’nin Rusya’dan ithal ettiği ürünler ağırlıklı olarak düşük elastikiyete sahip enerji ürünleri olduğundan dolayı yapılan devalüasyonun sağladığı rekabetçilik etkisi ithalatta pek hissedilmemiştir (Gürtuna, 2006, s. 79). 1997 yılından itibaren Türkiye’nin dış ticarete Rusya’ya karşı açık vermesinin en önemli sebeplerinden biri, 1984 tarihli Doğal Gaz Antlaşması’nda öngörülen alınan gazın bedelinin %70’inin Türk mallarıyla karşılanması şartının gevşetilmesi ve 1997 tarihli Mavi Akım Boru Hattı Anlaşmasına böyle bir maddenin konulmamasıdır. Bundan dolayı, dış ticaretteki Türkiye aleyhine olan bu dengesizliği gidermek ve Türk ihraç mallarının Rusya’daki Pazar paylarını arttırmak için AK Parti döneminde Rusya’da yoğun bir şekilde fuarcılık ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Aktürk’e göre (2017, s. 130-131) Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrini belirleyen temel etkenlerden birisi, iki ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyeleridir. Yani, Türkiye ve Rusya ekonomik olarak zayıf ya da eşit olduklarında yakın; biri diğerini ekonomik olarak geçtiğinde ise daha mesafeli bir ilişki biçimi benimsemektedirler. Doğrusu 90’lı yıllarda SSCB’nin dağılışımdan sonra Türkiye ve

Rusya ekonomik güç olarak denk durumdaydılar. Hatta 1992’de Rus ekonomisi Türk ekonomisinin yaklaşık üç katı büyüklüğündeyken (460 milyar dolara karşı 158 milyar dolar) 1999 itibariyle ekonomik güç dengesi Türkiye lehine bozulmuştu – 196 milyar dolara karşı 250 milyar dolar (Bkz. Grafik 1). Rusya aleyhine bu bozulmanın sebeplerinden bazıları Çeçen savaşının ekonomiye yüklediği ağır yük, SSCB sonrası yapısal dönüşümün tam olarak sağlanamaması ve 1998 ekonomik kriziydi. Yaşadığı ağır ekonomik kriz sonrası artan enerji fiyatlarının da etkisiyle hızla büyüyen Rus ekonomisi, 2001 kriziyle daralan Türk ekonomisini geçmiştir ve 2000’ler boyunca iki ülke arasındaki ekonomik büyüme makası Türkiye aleyhine açılmıştır (Bkz. Grafik 2).

Grafik 1. Türkiye ve Rusya’nın 90’lı Yıllardaki Ekonomik Büyüklükleri (milyar \$)

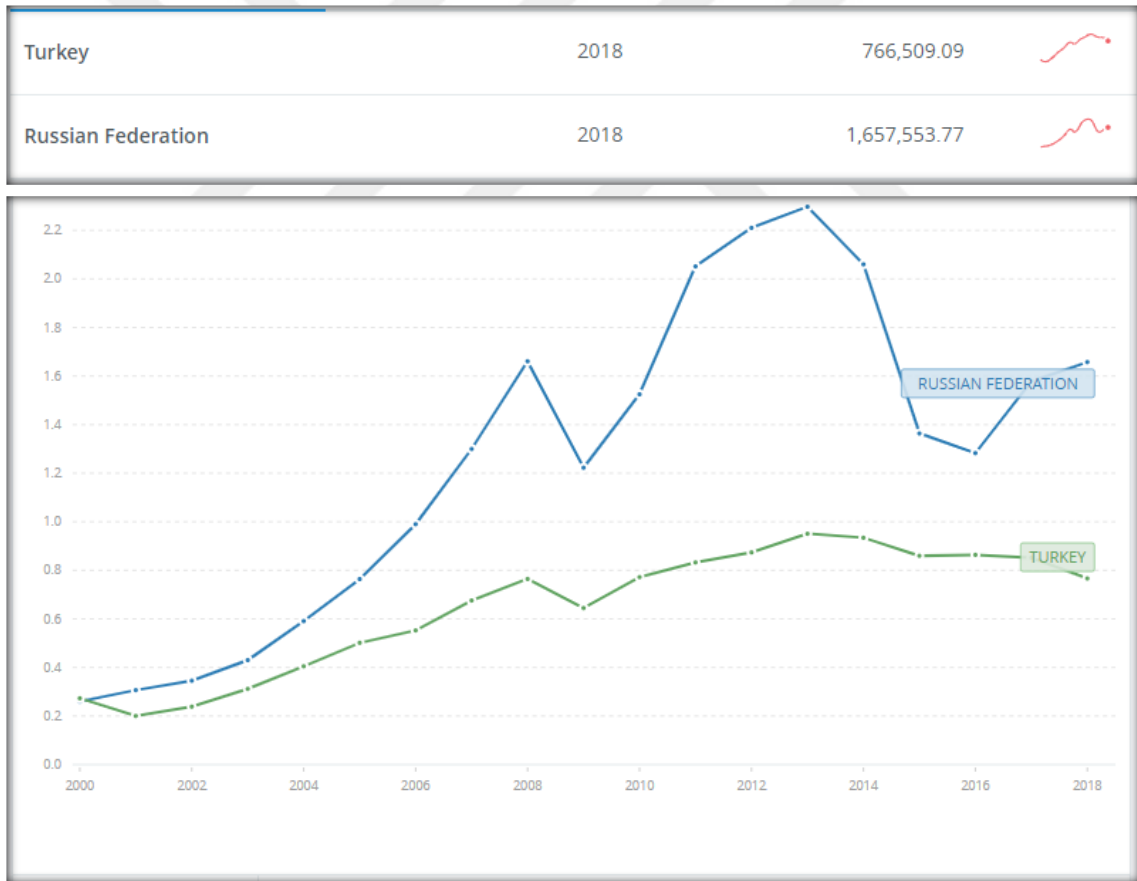
Kaynak: (Dünya Bankası, 2018). “Türkiye ve Rusya’nın 90’lı Yıllardaki Karşılaştırmalı

EkonomikBüyüklükleri”. 17 Temmuz 2019 tarihinde

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?contextual=default&end=2018&locations=RUTR&name_desc=true&start=2000 adresinden alınmıştır.

Grafik 1’de görüldüğü üzere 90’ların sonuna kadar Türk ekonomisi belli bir büyüme ivmesi yakalmışken aynı dönemde Rus ekonomisinde daralma eğilimi mevcuttur. Rus ekonomisinde yaşanan daralma, SSCB sonrası serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan yapısal sorunlardan kaynaklanmıştır. Rusya, 1998 yılındaki büyük finans krizinden sonra, ekonomik büyüklük olarak ilk defa Türkiye’nin gerisine düşmüştür. 2000’li yıllara ekonomik hacim olarak Rusya’nın önünde giren Türk ekonomisi, 2001 ekonomik kriziyle ağır bir darbe almış ve sonraki yıllarda bir daha Rusya’yı yakalayamamıştır. 2000’den sonra daralan Türk ekonomisinin aksine enerji fiyatlarında görülen artışın da etkisiyle Rusya’da ekonomi her geçen yıl büyümüş ve 2013’te Türkiye’nin ekonomik büyüklüğünün iki katından daha fazla bir hacme ulaşmıştır (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2. Türkiye ve Rusya’nın 2000’li Yıllardaki Ekonomik Büyüklükleri (milyar \$)

Kaynak: (Dünya Bankası, 2018). “Türkiye ve Rusya’nın 2000’li Yıllardaki Karşılaştırmalı Ekonomik Büyüklükleri”. 19 Temmuz 2019 tarihinde

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?contextual=default&end=2018&locations=RU-TR&name_desc=true&start=2000 adresinden alınmıştır.

Aktürk'ün (2017, s. 130) '*zayıfsan dostuz, güçlüysen düşman*' diye tanımladığı Türk-Rus ilişkilerine yönelik ekonomik güce dayalı tespitlerinin 2000 sonrası iki ülke arasında gelişen ticari ve ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında tartışmaya açık olduğu düşünülebilir. Çünkü 2000'ler boyunca iki ülke birkaç kriz sayılabilecek durum haricinde daha çok işbirliğini geliştirici alanlara odaklanmış ve hatta bu işbirliği için aralarında oluşturdukları Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), Karma Ekonomik Komisyonu (KEK), Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG) ve Türk-Rus Toplumsal Forumu (TRTF) gibi yapılarla kurumsal bir altyapı oluşturmuştur. Karşılıklı olumsuz algılamaların kırıldığı, jeopolitik rekabetin ikinci planda kaldığı ve her iki ülkede de siyasi ve ekonomik istikrarın sağlandığı 2000'li yıllarda iki ülke arasında kurulan güçlü karar alma mekanizmalarıyla ikili işbirliği seviyesi bir üst noktaya taşınmıştır (Özdal, Özertem, Has, & Demirtepe, 2013, s. 45-48).

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ağır ekonomik krizin sonucunda her ne kadar ihracat rakamları artsa da halkın alım gücünün düşmesi ve bankacılık sektörünün adeta iflas etmesi ülkenin erken seçime gitmesine neden olmuştur. 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkan AK Parti, önceliğini ekonomiyi düzeltmeye vermiştir. Bu amaçla, 'komşularla sıfır sorun' politikasının temel önceliği komşu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek olmuştur. Bu çerçevede çok önemli bir ticari ilişki potansiyeli taşıyan Rusya ile de ekonomik ilişkileri en üst düzeye çıkarmak AK Parti'nin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Rusya ile ilişkilere verilen önem AK Parti seçim beyannamelerine de yansımıştır. 2002'den başlamak üzere tüm seçim beyannamelerinde Rusya Federasyonu ile siyasi ve ekonomik ilişkilere geniş yer ayırmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkilerde kurumsal işbirliğinin güçlendirildiği 2011 yılı AK Parti seçim beyannamesinde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere şu şekilde değinilmiştir:

"AK Parti iktidarı Türkiye'nin Rusya ile olan siyasi ve ticari ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Komşularla sıfır problem ve tam ekonomik işbirliği politikamızın bir tezahürü olarak Rusya ile ticari ilişkilerimiz büyük bir sıçrama göstermiştir. Rusya, Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını karşılarlarken, Türk firmaları Rusya'da büyük projeleri hayata geçirmeye başlamışlardır. Rusya ile vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması, siyasi ve ekonomik ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştır. Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, Kafkaslardan Orta Asya'ya kadar çeşitli bölgesel konularda yeni bir işbirliği zemininin doğmasına imkân tanımıştır. Rusya ile vizelerin tedrici olarak kaldırılması, ikili ilişkilerin

ivme kazanmasını sağlayan önemli bir adımdır. Rusya ile ilişkilerimizi bu çerçevede güçlendirmeye devam edeceğiz (AK Parti, 2011).”

Bölgesel ilişkilerde ‘sıfır sorun’ yaklaşımıyla ekonomi-politiği ön plana çıkaran AK Parti iktidarı sonrası, Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ve ticari ilişkiler jeopolitik sorun alanlarının önüne geçmiş ve 2008 yılında yaklaşık 38 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşarak tarihi bir rekor kırmıştır. İki ülke arasındaki ticarete yaşanan bu tarihi zirve, aynı yıl tüm dünyada hissedilen finans krizinin etkisiyle daha sonraki yıllarda gerilese de 2015’teki uçak krizine kadar belli bir seviyede kalabilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Yıllara Göre Türkiye -Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2000	0.6	3.9	4.5
2001	0.9	3.4	4.3
2002	1.2	3.9	5.1
2003	1.4	5.5	6.9
2004	1.9	9	10.9
2005	2.4	12.9	15.3
2006	3.2	17.8	21
2007	4.7	23.5	28.2
2008	6.5	31.3	37.8
2009	3.2	19.5	22.7
2010	4.6	21.6	26.2
2011	5.9	23.9	29.8
2012	6.7	26.6	33.3
2013	7	25	32
2014	5.9	25.3	31.2
2015	3.6	20.4	24
2016	1.8	15.1	16.9

Kaynak: (TÜİK, 2019). “Yıllara Göre Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu Dış Ticaret Hacmi”. 17 Temmuz 2019 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801> adresinden alınmıştır.

Rusya Federasyonu, günümüzde Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin ihracat yaptığı 236 ülke ve serbest bölge içerisinde 5. sırada bulunurken ithalat yapılan 224 ülke ve serbest bölge içerisinde de 1. sıradadır. Aynı zamanda bu ülkede başta inşaat ve hizmet sektörü olmak üzere 1500 Türk şirketinin yaklaşık 10 milyar dolarlık yatırımları mevcuttur. Bugüne kadar Türk müteahhitlik firmaları Rusya'da 68 milyar dolar değerinde 1946 adet proje tamamlamıştır. Bu anlamda inşaat ve taahhüt alanında dünyada Çin'den sonra 2. sırada bulunan Türk şirketlerinin Rus ekonomisinde yarattığı işgücüyle istihdama katkısı önemli düzeylere ulaşmıştır. Rusya, Türk müteahhitlik firmalarının dünyada en fazla iş üstlendikleri ülke konumundadır. Türkiye'de de son yıllarda özellikle enerji, haberleşme ve ulaşım sektörlerinde 2130 Rus sermayeli şirket yaklaşık 10 milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır (T.C. Moskova Büyükelçiliği, 2019).

İki ülke arasındaki ilişkilerin itici gücünü oluşturan ticaret ve ekonomi, karşılıklı çıkarlar bağlamında Türkiye ve Rusya'yı birbirine yakınlaştıran en önemli alanlar olmaya devam etmektedir. Nisan 2019'da 8. ÜDİK toplantısı için Moskova'da bulunan Erdoğan'ın Putin'le yaptıkları ortak basın toplantısında ifade ettiği 'iki ülke arasında 100 milyar dolarlık ticaret hedefi' ilişkilerin geleceğine dair güçlü bir iradenin varlığını ortaya koymaktadır (Sabah Gazetesi, 2019). Ancak yine de iki ülke arasında 'uçak krizi' esnasında da görüldüğü gibi siyasi olaylardan etkilenen kırılgan bir ilişki biçimi vardır. İlişkilerdeki bu kırılganlığı azaltacak kurumsal yapıların işletilmesi ve karşılıklı güçlü iletişim kanallarının sürekli açık tutulması ilişkilerin geleceği açısından hayati derecede önem arz etmektedir.

4.2.2.3. Enerji Alanında İşbirliği Süreci

Enerji, Soğuk Savaş sonrası gelişen Türk-Rus ilişkilerinde başat rol oynamaktadır. İkili ilişkilerde tamamlayıcı bir unsur olarak varlığını koruyan enerji ve enerji taşımacılığı, iki ülkeyi son dönemlerde yakınlaştıran temel başlıklar olmuştur. Enerji kaynakları bakımından kısıtlı bir ülke olan Türkiye için 1984 tarihli Doğal Gaz Anlaşması'ndan itibaren Rusya en güvenilir enerji tedarikçisi konumuna yükselmiştir. Rusya açısından bakılacak olursa da Türkiye, Rus doğal gazı ve petrolü için önemli bir

pazar olmasının yanı sıra sahip olduğu enerji kaynaklarını Avrupa piyasalarına taşınması için güvenli bir transit ülke konumundadır.

Temiz ve ucuz bir enerji kaynağı olan doğal gaz, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son 30 yılda giderek yaygınlaşmıştır. Bu süreçte, Türkiye, enerji talebi açısından Avrupa’da en başta gelen ülkelerden birisi olmuştur. Ekonomik anlamda hızlı bir kalkınma gösteren Türkiye, gelişen sanayi sektörü ve bireysel konutların enerji ihtiyacını gidermek için komşu ülkelerle enerji alışverişine başlamıştır. Çevre ülkelerle dış politikasını enerji diplomasisi üzerine konumlandıran Türkiye’nin bu dönemde en istikrarlı ve güvenilir tedarikçisi Rusya Federasyonu olmuştur (Çelikpala, 2013, s. 545). Enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye, hızla gelişen sanayisi, bireysel konutlardaki kullanım ve elektrik üretimi için ihtiyaç duyduğu doğal gazın yaklaşık % 50’lik kısmını sadece Rusya’dan tedarik etmektedir (Bkz. Tablo 2). Diplomatik ilişkilerin gerildiği 2015 uçak krizi sonrası Rusya’dan alınan gazın kesintiye uğraması endişeleri Türkiye’yi doğal gaz alımı için Azerbaycan, İran ve Katar gibi diğer ülkelere yönlendirse de Rusya gaz kesme kozunu kullanmamış ve güvenilir tedarikçi rolünü sürdürmüştür.

Tablo 2. Türkiye’nin Doğalgaz İthalatında Ülkelerin Payları

İthal Edilen Ülke	2017 Haziran		2018 Haziran		Değişim (%)
	Miktar	Pay(%)	Miktar	Pay(%)	
Rusya Federasyonu	1.900,94	52,66	1.444,38	49,42	-24,02
Azerbaycan	575,05	15,93	578,87	19,81	0,66
İran	751,18	20,81	388,01	13,28	-48,35
Katar	133,41	3,70	258,43	8,84	93,70
Cezayir	162,56	4,50	168,27	5,76	3,51
Nijerya	86,74	2,40	84,62	2,90	-2,44
Genel Toplam	3.609,89	100	2.922,57	100	-19,04

Kaynak: (EPDK, 2018). “Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu – Haziran 2018”. 19 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.epdk.org.tr/Detay/DownloadDocument?id=DPRLgiOFFEs> adresinden alınmıştır.

Zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Rusya, doğal gaz ve petrol rezervleri bakımından dünyada ilk üç ülke arasındadır (EIA, 2018). Bu bakımdan, ekonomisi büyük oranda yer altı kaynaklarına bağlı olan Rusya, çıkardığı doğal gaz ve petrolü hem Türkiye’ye hem de Türkiye üzerinden boru hatlarıyla Avrupa pazarına ihraç etme fırsatı elde etmiştir. İki ülke arasında 1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşması ile başlayan

enerji alışverişine dayalı işbirliği günümüzde imzalanan boru hattı projeleriyle artarak devam etmektedir.

Türkiye ile Rusya arasındaki enerji odaklı ilişkiler üç dönem halinde incelenebilir. İlk dönem SSCB'nin Türkiye ile daha iyi politik ilişkiler geliştirme niyetine binaen 1984 yılında yapılan ve Türkiye lehine ödeme kolaylığı sağlayan maddeler içeren ilk doğal gaz anlaşmasıdır. İkinci dönem, 1992-1997 yılları arasında, SSCB'den sonra onun yerini alan Rusya Federasyonu ile kurulan ticari ilişkilerin enerji odaklı olduğu ve iki ülke arasındaki sorun alanlarından ayrı tutularak geliştirildiği dönemdir. Bu dönemde Rusya ekonomik çıkarları için Türkiye ile gaz anlaşmaları yapmanın önemini fark etmiştir. Üçüncü ve son dönem ise 1997'de Mavi Akım ile başlayan ve Rusya'nın artık büyük bir enerji pazarı olarak gördüğü Türkiye ile enerji temelli ekonomik ilişkiler yoluyla politik ilişkilerini düzeltmeye ve geliştirmeye başladığı dönemdir (Oğan, 2003, s. 4).

Türkiye ve Rusya arasında enerji işbirliğinin ilk örneği 18 Eylül 1984'te SSCB ile imzalanan doğal gaz alımı anlaşmasıdır. Her iki ülkenin devlet şirketleri olan BOTAŞ (Boru Hatları ile Petrol Taşımacılığı A.Ş.) ve Soyuzgazeksport arasında 1986 yılında imzalanan protokol çerçevesinde 25 yıllık gazı alımı teminat altına alınmıştır. Aynı yıl inşasına başlanan Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı) ile alınan gaz 1988 yılında başkent Ankara'ya ulaşmıştır. Yapılan ilk gaz anlaşmasında alınacak gaz bedelinin %70'lik kısmının Türk mal ve hizmetleriyle karşılanması hükmü Türkiye'nin makroekonomik göstergeleri açısından olumlu bir etki yapmıştır. Bu sayede Türk ihracatçıları Rusya pazarında varlık gösterebilmiş ve ilerleyen yıllarda bu ülkede yapılacak Türk yatırımlarının önü açılmıştır. Ayrıca, gaz bedelinin nakit yerine mal ve hizmetlerle ödenmesi, Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaretine olumlu yansımıştır. Ancak, SSCB'nin dağılması sonrası Rusya Federasyonu ile 1994 yılında yapılan yeni düzenlemelerle Türkiye lehine olan takas yöntemi kaldırılmış ve alınacak doğal gazın bedelinin tamamı nakit olarak ödenmesi hükmüne bağlanmıştır. Yapılan bu yeni düzenleme dış ticarete ithalat-ihracat dengesindeki makasın Türkiye aleyhine açılmasına neden olmuştur (Oğan, 2003, s. 1-3).

Türkiye'nin artan enerji talebi ve Rusya'nın Türk enerji pazarına her geçen gün artan ilgisi iki ülkeyi yeni gaz anlaşmalarıyla yakın ilişkilerini geliştirmeye olanak sağlamıştır. 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan Mavi Akım Projesiyle Rus gazının

aracı ülke olmadan doğrudan Karadeniz'in altından boru hattıyla Samsun'a oradan da Ankara'ya ulaştırılması amaçlanmıştır. Toplam uzunluğu 1200 km olan bu boru hattının 380 km'lik kısmı Karadeniz'in altından geçmektedir. Rus Gazprom ve İtalyan ENİ şirketlerinin ortaklığıyla hayata geçirilen Mavi Akım Projesi 17 Kasım 2005'te Erdoğan ve Putin'in katılımlarıyla resmi olarak faaliyete geçmiştir. 25 yıllık bir süreyle 16 milyar metreküp doğal gaz alımını öngören bu anlaşma, Türkiye ile Rusya arasındaki mevcut jeopolitik çekişmelerin de bir kenara bırakılmasına ve iki ülke arasında enerji ile kurulan işbirliği ve ortaklığın ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Her ne kadar anlaşma gereğince alınacak gazın bedeli 1984 anlaşmasındaki gibi 'takas' ya da 'barter' yöntemiyle ödenmese ve Türkiye'nin dış ticarete Rusya'ya karşı sürekli açık vermesine yol açsa da Mavi Akım, diğer kaynaklardan gelen gazın kesintiye uğraması durumunda Rusya'dan ek gaz alımını garanti altına alması bakımından Türkiye için bir çeşit sigorta işlevi görmektedir (Çelikpala, 2013, s. 535). Ayrıca, aracısız bir şekilde Rusya ile Türkiye arasında kurulan bu doğrudan boru hattı sayesinde hem Türkmen gazının güvenli bir şekilde Batı pazarlarına taşınması hem de Rus gazının Türkiye üzerinden İsrail pazarına ulaşmasının yolu açılmıştır (İskit, 1996, s. 69).

Mavi Akım Anlaşmasına konulan 'al ya da öde' şartı Türkiye'nin ihtiyacından fazla gaz alımı yaparak Rusya'ya gereğinden fazla ödeme yapacağı tartışmalarını gündeme getirmişti. Ancak sonraki yıllarda artan doğal gaz talebi ve fazla gazın muhafaza edilmesini sağlayacak yer altı depolama tesislerinin yapılmaya başlanmasıyla beraber ihtiyaç fazlası gazın depolarda korunarak sonradan kullanılmasıyla bu tartışmalar gündemden düşmüştür (Oğan, 2003, s. 20).

Türk-Rus enerji işbirliğinin en son örneği Türk Akımı Projesidir. Bu proje, Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar yüzünden Avrupa'ya sattığı doğal gazı Ukrayna yerine (Güney Akım Boru Hattı) Türkiye üzerinden taşımaya karar vermesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla, BOTAŞ ve Gazprom arasında 1 Aralık 2014'te Karadeniz'in altına döşenecek boru hattının inşası için bir protokol anlaşması imzaladılar. Rusya'nın Anapa Limanı'ndan başlayan ve Karadeniz'in altından geçerek Türkiye topraklarına ulaşan iki boru hattıyla yıllık toplam 31.5 milyar metreküp doğal gaz taşınması öngörülmektedir. Bu miktarın yarıya yakını Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılamak için alınırken, geri kalanı Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılacaktır. Rus gazının Türkiye'ye girişi Batı Hattı ve Mavi Akım üzerinden iki şekilde sağlanıyordu. Türk Akımı'nın devreye girmesiyle

Ukrayna üzerinden gelen Batı Hattından sağlanan doğal gaz mevcut sözleşmelere uygun bir şekilde Türk Akımı Boru Hattından tedarik edilmeye devam edecektir. 2014 yılında temelleri atılan proje, Türkiye ve Rusya arasında yaşanan ‘uçak krizi’ dolayısıyla gecikmeli olarak 10 Ekim 2016 yılında iki ülke liderleri tarafından atılan imzalarla resmîyet kazanmıştır. Daha önce Ukrayna üzerinden geçmesi planlanan Güney Akım Boru Hattına göre yapım maliyeti açısından daha uygun olan Türk Akımı Boru Hattından gelecek ilk gazın 2019 yılı içinde Türkiye’ye ulaşması beklenmektedir. (Demirci, 2019).

Nüfus artışı ve ekonomik büyümeye bağlı olarak Türkiye’nin enerji kaynaklarına olan talebi her geçen yıl artmaktadır. Öyle ki, son on yıllık dönemde OECD ülkeleri içinde enerjiye olan talepte en hızlı artış gösteren ülke Türkiye olmuştur. Hatta 2002 yılından itibaren elektrik ve doğal gaz talebinde Çin’den sonra ikinci sırada yer almıştır. (TC Dışişleri Bakanlığı, 2019). Enerji ürünlerinde dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye’de siyasi ve ekonomik karar alıcıları, enerji arz çeşitliliğini arttırmak için daha ucuz ve güvenilir alternatif enerji bağlantılarına yönelmektedir. Bu bağlamda, 1970’li yıllarda başlayan Türkiye’yi Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arası bir ‘enerji koridoru’ ya da ‘bölgesel enerji merkezi’ yapma çabaları 2000’lerin başından itibaren hızlanmıştır. Zengin yeraltı rezervlerine sahip ülke ve bölgelere yakınlığı dolayısıyla jeostratejik bir avantaja sahip olan Türkiye, bu avantajını son dönemlerde dış politikasının merkezine oturtmuştur. Bu anlamda, komşu ülke ve bölgelerle enerji diplomasisini ön plana çıkararak enerjinin güvenli bir şekilde taşınmasını sağlayacak boru hattı projelerine yoğun destek vermektedir. Bu şekilde hem ihtiyaç duyduğu enerji ürünlerini daha uygun maliyetlerle satın alırken hem de bu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında transit bir ülke olarak fayda sağlamaktadır.

Coğrafi konumunu enerji kaynaklarının başka pazarlara taşınmasında bir avantaj olarak kullanmak isteyen Türk dış politika yapıcıları, desteklenen boru hattı projeleriyle Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya’da çıkarılan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa’ya iletilmesini öncelikli dış politika meselesi olarak oldukça önemsemektedirler. Bu amaçla hâlihazırda bitmiş veya inşası devam eden çok sayıda boru hattıyla Türkiye enerji merkezi ya da enerji koridoru olma hayaline her yıl bir adım daha yaklaşmaktadır (Bkz. Grafik 3).

Bu çerçevede, Ortadoğu (Irak) petrollerinin Türkiye'ye iletimini sağlayan ilk petrol boru hattı Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı 1977'de faaliyete geçmiştir. Aynı şekilde Hazar petrollerinin taşınması için de 90'lı yıllarda Rusya ile gerginliğin sebeplerinden biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı 2006'da hizmete alınmıştır (Çelikpala, 2013, s. 536).

Petrolün yanı sıra doğal gaz ihtiyacını karşılamak için SSCB ile 1984 yılında yapılan ilk gaz alım anlaşmasıyla Ukrayna, Romanya, Moldova ve Bulgaristan üzerinden gelen Batı Hattı ile Rus doğal gazını 1987'den itibaren almaya başlamıştır. Büyüyen ekonomiye paralel olarak artan doğal gaz ihtiyacını yine Rusya'dan temin etme yoluna giden Türkiye, 1997'de imzalanan Mavi Akım Projesiyle Karadeniz'in altına döşenen Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattını 2005 yılında devreye almıştır. Aynı dönemlerde, enerji arz çeşitliliği sağlamak için 1996'da İran ile gaz alım-satım anlaşması yapılmış ve Doğubayazıt ile Ankara ve Seydişehir arasına inşa edilen Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı ile 2001 yılından itibaren yıllık 10 milyar metreküplük gaz alımı başlamıştır. Azerbaycan'ın Şahdeniz Bölgesinde çıkarılan doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa pazarına taşınması için 2001'de BOTAŞ ve Azerbaycan şirketi SOCAR arasında 15 yıl süreli yıllık 6.6 milyar metreküplük gaz alımını öngören *Türkiye-Azerbaycan Hükümetlerarası Gaz Alım-Satım Antlaşması* imzalanmıştır. Bu amaçla BTC Petrol Boru Hattı ile paralel inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı 2007 yılından itibaren devreye alınmıştır. Ayrıca Avrupa ülkelerinin gaz ihtiyacını karşılamak üzere INOGATE Programı kapsamında Türkiye ve Yunanistan boru hatlarının bağlanması kararlaştırılmıştır. Hazar Havzasından çıkarılan gazın Türkiye'den Yunanistan'a oradan da Avrupa'ya arzına ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma 23 Şubat 2003 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanmıştır. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz İnterkonneksiyonu (ITG) hattıyla doğal gaz ihracatına yönelik 15 yıl süreli *Doğal Gaz Alım Satım Antlaşması* ise her iki ülkenin enerji şirketleri olan BOTAŞ ile DEPA arasında 23 Aralık 2003 tarihinde imzalanmıştır. Bu bağlantı hat yoluyla Avrupa'ya gaz arzı 2007 Kasım ayında faaliyete geçmiştir. Türkiye artan gaz talebini karşılamak ve doğal gaz temininde arz çeşitliliğini sağlamak adına Azerbaycan Hükümeti ve bu ülkenin Şahdeniz gaz sahasını işleten Şahdeniz Konsorsiyumu ile 2011 yılında Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesini imzalamıştır. 2018 yılından başlamak üzere yıllık 6 milyar m³ gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarımını öngören bu proje ile Türkiye, doğal

gazın üretiminden son kullanıcıya kesintisiz ve uygun koşullarda arz edilmesine kadar olan süreçlerin tümünde aktif bir rol oynamayı hedeflemektedir. TANAP yoluyla Türkiye'ye ilk gaz akışı 2018 Haziran'ında başlamış olup Avrupa pazarına gaz arzının da 2020 içerisinde yapılması beklenmektedir. Tüm bu boru hatlarının yanı sıra son olarak Rus gazının Karadeniz'in altından Trakya'ya ve Avrupa'ya iletimini sağlayacak olan Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi Kasım 2016'da Türkiye ile Rusya liderlikleri arasında imzalanmış ve projenin resmi onay süreçleri tamamlanmıştır. Bu projenin hayata geçirilmesinin sebeplerinden biri Rusya'nın Ukrayna ile son dönemlerde yaşadığı siyasi sıkıntıların doğal gaz arzı üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmektir. Böylece hem Rusya doğal gazını güvenli bir şekilde Türkiye üzerinden satma imkânı bulurken hem de Türkiye aracı ülke olmadan Rus gazının doğrudan alma imkânına kavuşmuş olacaktır. Deniz ve kara olmak üzere iki kısımdan oluşan bu projeye inşa edilecek olan dört hattan ikisinin yapımı ve işletimi Rusya tarafından; Türkiye'ye gaz arzı sağlayacak kara hatlarından birisi BOTAŞ tarafından ve Avrupa'ya gaz iletecek olan diğer kara hattının yapımı ve işletimi ise iki ülke şirketleri arasında %50 ortaklık şeklinde Türk Akım Gaz Taşıma Anonim Şirketi tarafından yapılacaktır. 2019 yılının sonlarında faaliyete geçmesi planlanan Türk Akım Gaz Boru Hattı sayesinde Türkiye ihtiyacı olan gazı kesinti endişelerine maruz kalmadan temin etme fırsatı bulacaktır. Ayrıca 1987'den beri Ukrayna, Romanya ve Moldova üzerinden Batı Hattı yoluyla tedarik edilen yıllık 14 milyar m³ gaz da Türk Akım üzerinden güvenli ve kesintisiz bir şekilde Türkiye'ye ulaştırılacaktır (Enerji Bakanlığı, 2019).

Tüm bu boru hattı projelerinin yanı sıra AB ülkelerinin doğal gaz alımında Rus Gazprom şirketinin tekeli kırılmak ve Orta Asya ve Ortadoğu gaz kaynaklarına Türkiye üzerinden erişim sağlayabilmek için 2002 yılında BOTAŞ tarafından başlatılan ve 2009'da hükümetlerarası anlaşmaların imzalandığı Nabucco Projesini hayata geçirmek istemektedirler. AB ülkelerinin en büyük gaz tedarikçisi olan Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak ve Azeri, Türkmen, Kazak, İran ve hatta Mısır gibi alternatif gaz kaynaklarına Türkiye topraklarına dönecek uzun bir boru hattı güzergâhıyla ulaşmak için yapılan çalışmalar ABD tarafından da desteklenmektedir (Örmeci, 2012). Özellikle 2006-2014 arası Ukrayna'daki devrimler ve çatışmalar sebebiyle Rusya'nın bu ülke üzerinden Avrupa'ya gönderdiği doğal gazı kesme tehditleri AB ülkelerini alternatif doğal gaz hatları arayışına itmiştir. Ancak hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin AB ile yaşadığı

sıkıntıların aynı döneme denk gelmesi Nabucco Projesinin şimdilik rafa kalkmasına ve Türk Akımı Boru Hattının ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

Grafik 3. Türkiye Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası

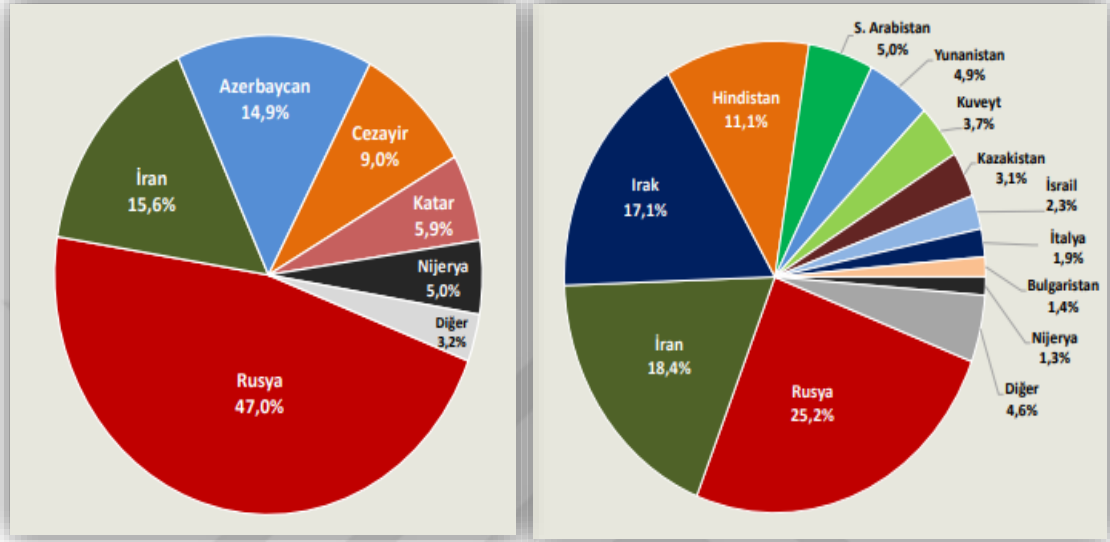
Kaynak: (BOTAŞ, 2019). “Türkiye Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası”. 22 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168> adresinden alınmıştır.

Grafik 3’e bakıldığında, Türkiye’nin Ortadoğu, Hazar Havzası, Rusya ve Orta Asya gibi zengin yeraltı kaynaklara sahip bölgeler ile başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere enerji kaynaklarını büyük oranda ithalat yoluyla sağlayan ülkeler arasında transit bir ülke konumunda olduğu görülmektedir. Enerji kaynaklarının arz ve talep döngüsü içinde stratejik bir konumda olması sebebiyle Türkiye, titizlikle yürüttüğü enerji diplomasisi sayesinde inşa edilen ya da edilmesi planlanan boru hatları vasıtasıyla bir taraftan kendi enerji ihtiyacını daha uygun ve güvenli bir şekilde karşılarken diğer taraftan bu kaynakların diğer pazarlara ulaşmasında da koridor işlevi görmektedir. Özellikle Azeri ve Rus gazının Avrupa pazarlarına taşınmasında kilit rol oynayacak olan TANAP ve Türk Akımı projeleriyle Türkiye’nin enerji nakil alanındaki stratejik rolünün gelecekte daha da önem kazanması beklenmektedir.

Petrol ve doğal gaz gibi birincil enerji kaynakları bakımından kısıtlı bir ülke olan Türkiye, bu kaynaklara olan talebini çevre ülke ve bölgelerden ithalat yoluyla tedarik

etmektedir. Bu enerji ürünlerinin tedarikinde 2018 verilerine göre %25 petrol ve %47 doğal gaz ithalatıyla Rusya ilk sırada yer almaktadır (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4. 2018 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğal Gaz ve Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: (EPDK, 2019). “2018 Yılı Türkiye’nin İthal Ettiği Doğal Gaz ve Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı”. 22 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri> adresinden alınmıştır.

Türkiye’nin enerji ithalatı konusunda Rusya’ya aşırı bağımlılığı zaman zaman kamuoyunda tartışılrsa da bu ülkeyle olan enerji alım-satımına dayalı ilişkiler 2010 yılında Mersin Akkuyu’da bir nükleer güç istasyonu kurma kararıyla bir adım ileriye taşınmıştır. 12 Mayıs 2010’da iki ülke hükümetleri arasında imzalanan anlaşmayla resmîyet Akkuyu Nükleer Güç Santralinin (NGS) ilk ünitesinin temeli Nisan 2018’de yapılan törenle atılmıştır. 2023 yılında ilk ünitesinin faaliyete geçmesi planlanan bu projeye Türkiye, enerjide dışa bağımlılığını azaltmayı ve enerji arz güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Rus Rosatom firması tarafından yapımı üstlenilen Akkuyu NGS’den 2023 yılında 110.000-130.000 MW elektrik üretilmesi ve bu sayede büyük ölçüde enerji ithalatından kaynaklanan dış ticaret açığının da azaltılması planlanmaktadır. Ayrıca bu proje kapsamında Rusya ile nükleer teknoloji transferi konusunda da çalışmalara yapılmaktadır. Bu kapsamda, toplamda 300 Türk mühendisin Rusya’da nükleer alanında eğitim alması ve bu mühendislerin daha sonra Akkuyu NGS’de istihdam edilerek nükleer teknolojinin Türkiye’ye kazandırılması düşünülmektedir (Enerji Bakanlığı, 2018).

Özetlemek gerekirse, Türkiye ve Rusya'yı karşılıklı ekonomik çıkarlar noktasında 'stratejik ortaklık' hedefine ulaştıracak en önemli unsur iki ülke arasındaki enerji odaklı işbirliği sürecidir. Türkiye'nin artan enerji talebi ve Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarını pazarlamada Türkiye'yi güvenilir bir ortak olarak görmesi sonucu ilişkilere yansıyan pozitif havanın geleceğe dair ilişkilerin yönünü tayin etmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Enerji bağlamında her ne kadar Türkiye'nin aleyhine asimetrik bir ilişkinin varlığından söz edilebilse de iki ülkenin dış politikasında enerji konusunun siyasi ve bölgesel sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlara olumlu katkılar sunabileceği aşikârdır.

4.2.2.4. Kültür ve Turizm Alanında İşbirliği Süreci

Askeri ve ekonomik güce dayalı sert realizmin egemen olduğu Soğuk Savaş döneminde ülkeler arası turizm ve kültür faaliyetleri büyük ölçüde devlet erkinin kontrolündeydi ve gelişimi çok kısıtlıydı. Bir başka ifadeyle, Soğuk savaşın keskin kutuplu yapısı, bireyler ve halklar arasındaki sosyal ve kültürel etkileşimlerin gelişmesine olanak vermiyordu. Bu dönemde insanlar devletlerin çizdiği sınırlar dâhilinde karşılıklı kültürel etkileşimde bulunabiliyorlardı.

Türkiye ve SSCB özelinde bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrası artan olumsuz algılamalar, halklar arasında kültürel etkileşimin gelişmesini engelliyordu. Savaş sonrası Sovyetlerin Boğazlarda üs ve Türkiye'den toprak talepleri, Türkiye'de komünizme ve dolayısıyla SSCB'ye karşı bir antipati oluşmasına yol açmıştı. Öyle ki karşılıklı devletler eliyle halkların adeta düşmanlaştırıldığı 1940'lı yıllarda Türkiye'de Puşkin, Gogol, Turgenyev ve Tolstoy gibi önemli Rus yazarların kitapları kütüphanelerden toplatılıyordu (Tacıbayev, 2004, s. 218).

Küreselleşmenin ülkelerin siyasi ve ekonomik ilişkilerinde egemen olduğu günümüzde uluslararası alanda sosyal ve kültürel etkileşimlerin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle dünyada internetin yaygınlaşması ve ekonomik büyümenin sağladığı refah ortamı ülkelerin fiziksel sınırlarını belirsizleştirmekte ve farklı kültürel arka planlara sahip insanların ülkeler arası hareketliliklerini kolaylaştırmaktadır.

Uluslararası işbirliği ve barışı önceleyen liberalizmin 1980'lerden itibaren sisteme egemen olmaya başlamasıyla, bireylerin aktör olarak uluslararası ilişkilerde etkinlikleri

ön plana çıkmıştır. Bireylerin farklı ülke insanlarıyla iletişimlerinin son derece kısıtlı olduğu, ülkeler arası insani hareketliliğin ve kültürel etkileşimin yok denecek kadar az olduğu hatta bu etkileşimlerin önüne Berlin Duvarı örneğindeki gibi engeller konulduğu Soğuk Savaş ortamının 1980'lerden itibaren hafiflemesiyle kültürler arası etkileşim ve turistik seyahatler de artmaya başlamıştır. Sınırları aşan bu tür insani hareketliliklerin oluşturduğu sosyal ve kültürel bağlar, devletlerin karşılıklı ilişkilerini de etkilemeye başlamıştır. Uluslararası turizm faaliyetlerinin uluslararası barışın korunmasına etkilerini inceleyen Başaran ve Akdevelioğlu (2017) Soğuk savaş döneminde Sovyet ve Türk halkları arasında bireysel temas olmadığından her iki ülke karar alıcılarının karşılıklı olumsuz propagandalarının etkisiyle toplumlar arası önyargıların oluştuğunu belirtmişlerdir. Ancak Gorbaçov dönemiyle beraber SSCB'nin kapalı toplum yapısından uzaklaşmasıyla iki ülke arasında başlayan bireysel ziyaretlerle halklar arasında doğrudan iletişim kurulmuş ve bu durum karşılıklı önyargıların kırılmasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye ve SSCB arasında 1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşmasıyla beraber iki ülke arasında ticari ilişkilere dayalı olarak başlayan işçi bazlı nüfus hareketliği, 90'lı yıllarda 'bavul ticaretinin' etkisi ve Türk işadamlarının Rusya'da faaliyet göstermeye başlamalarıyla hız kazanmıştır. Aynı dönemde Yeltsin liderliğinde Rusya'nın dışa açılım hamleleri de iki ülke vatandaşları arasındaki serbest hareketliliğin gelişmesi için elverişli bir ortam yaratmıştı. Bavul ticareti için Türkiye'ye gelen Rusların ülkelerine döndüklerinde Türkiye ile ilgili olumlu izlenimlerinin de etkisiyle ilerleyen yıllarda bu ülkeden daha fazla insanın Türkiye'yi ziyaret etmesinin yolu açılmıştır. Karşılıklı bireysel seyahatlerin arttığı bu yıllarda iki ülke insanları birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı bulmuş ve bu durum Soğuk Savaş döneminden kalma histerik korkuların ve karşılıklı önyargıların aşılmasına yardımcı olmuştur (Aksay, 2004).

SSCB'nin dağılması sonrası bu ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar, farklı pazarlar arayışı içinde olan Türk girişimcileri için bir fırsat olmuş ve özellikle turizm sektöründeki boşluklar Türkiye'den giden turizm yöneticileri, tur operatörleri, rehberler ve tercümanlar için yeni iş fırsatları doğurmuştur. Türk girişimcilerin turizm alanındaki başarılı faaliyetleri sonucu etkinlikleri artan Coral, Anex ve Pegas gibi Rus seyahat acentelerinde istihdam edilen Türk yönetici ve tur operatörleri sayesinde iki ülke arasındaki turistik seyahat hacmi artmaya başlamıştır. 90'ların başında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 200 bin civarında iken bu sayı 90'ların sonunda 700 bine ulaşmıştır. Aynı

dönemlerde Rusya'ya giden Türk ziyaretçi sayısı da 200 bine yaklaşmıştır (Karaçay, 2017, s. 234-235).

2000'li yıllara girildiğinde iki ülkenin karar alıcıları, jeopolitik gerginlik ve rekabetin iki ülkeye de fayda sağlamadığını fark edip karşılıklı çıkarlar doğrultusunda işbirliği alanlarına yoğunlaşmaya karar verdiler. Bu işbirliği alanlarının başında enerji, ticaret ve turizm geliyordu. Coğrafi yakınlık, uygun maliyetler, Türkiye'de turistik bölgelerin çokluğu Türkiye'yi Rus ziyaretçiler arasında kısa zamanda birinci tercih haline getirmiştir. 2001 kriziyle ekonomisi ağır bir darbe alan Türkiye'de ülkeye döviz girdisi sağlamak için turizm sektörü devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bu amaçla Türk turizm firmalarının Rusya'da turizm fuarlarına yoğun olarak katılmaları desteklenmiştir. Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticaretinde enerji alışverişinden kaynaklanan açığın turizmle dengelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda 2011 yılında iki ülke arasında ticari ve turistik seyahatleri kolaylaştırmak için vizelerin kademeli olarak kaldırılması kararı alınmıştır. Bu kararın alınmasında sonra Türkiye'ye gelen Rus turistlerin sayısı 3.5 milyona ulaşarak rekor kırmıştır (Büyükkakıncı, 2012, s. 834).

Turizmin iki ülke ilişkileri üzerindeki pozitif katkısı siyasi karar alıcıları harekete geçirmiş ve 2007 yılının Rus Kültür Yılı ve 2008 yılının da Türk Kültür Yılı olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla her iki ülkede yıl boyu yapılan kültür-sanat etkinlikleri, karşılıklı halkların birbirlerini tanıması ve turistik seyahatlerin sıklaştırılması sağlanmıştır. Bu kapsamda 2010 yılında Rusya Başbakanı Medvedev'in Ankara ziyareti sırasında kurulması kararlaştırılan Türk-Rus Toplumsal Forumu da her iki ülkedeki sivil toplum örgütlerinin ve derneklerinin ortak faaliyetler düzenlemesine katkıda bulunmuştur (Özbay, 2011, s. 52).

Her yıl giderek artan sayıda Rus turistin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle gelişen ilişkiler bu süreçte Türk-Rus evliliklerinin yaygınlaşmasıyla insani bir boyut da kazanmıştır. Sayıları on binleri bulan bu karma evlilikler sayesinde iki toplum arasında kurulan aile bağları iki ülkenin diplomatik ilişkilerinde gelecek yıllarda belirleyici bir rol oynayabilir. Rus ziyaretçilerin en çok tercih ettiği Antalya'da 30 bin Rus vatandaşın daimi ikametgâhı bulunmakta olup 18 bin Rus gelinin sadece bu şehirde yaşadığı bilinmektedir (Çınar M. , 2012).

Antalya’da yaşayan Rus vatandaşlar tarafından kurulan Özel Uluslararası Rus Okulu ve bu okula bağlı eğitim veren Turizm Meslek Lisesi de bu insanların eğitim ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Eğitim dilinin Rusça olduğu bu okullarda dersler Rusya’daki müfredata uygun şekilde işlenmektedir. Okulların bir diğer işlevi de Antalya’ya gelen Rusların Türkiye’ye intibak sorunlarını hızlı bir şekilde aşarak kendilerini yeni bir toplumda yabancı hissetmemelerini sağlamaktır. Kültürel adaptasyon anlamında çok değerli bir misyon üstlenen benzer bir Türk okulunun Rusya’da olmaması Türkiye ve Türk vatandaşları için bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Kültürel etkileşimin önemli bir parçası olan eğitim konusunda Rusya’da Türk Dünyası ve Türkoloji alanlarında araştırmalar yapmak için kurulmuş olan yükseköğretim kurumlarının tarihi 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Türk dili ve edebiyatı, Türkiye tarihi, ekonomisi ve siyaseti ile ilgili araştırmaların yapıldığı bu eğitim kurumlarının sayısı 30’dan fazladır. Buna karşın Türkiye’de Rusya ve Rus dili ve kültür ile ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Rusya ile ilgili araştırmalar yapan kurum sayısı yok denecek kadar azdır. Avrasya ile ilgili çalışmaların yapıldığı birkaç düşünce kuruluşunun haricinde bu ülke ve kültürüne yönelik kapsamlı araştırmaların yapıldığı ve Rusya uzmanı yetiştiren öğretim kuruluşu bulunmamaktadır. Ancak, bu ülkeyle son yıllarda gelişen yoğun ilişkilere paralel olarak Rusça’ya ilgi artmaktadır. Buna bağlı olarak Anadolu, İstanbul ve Ankara üniversiteleri dâhil olmak üzere 10 üniversitede Rus dili ve Edebiyatı bölümleri açılmış olup ODTÜ, Boğaziçi, Bilkent üniversitelerinde seçmeli olarak Rusça dersleri öğrencilere sunulmaktadır (Özdal, Özertem, Has, & Demirtepe, 2013, s. 65-68).

SSCB’nin dağılmasından sonra iki ülke arasında bavul ticaretiyle başlayan karşılıklı bireysel ziyaretler 2000’lerden sonra turistik seyahat boyutu kazanarak 2014 yılında 4.5 milyonluk Rus turistin Türkiye’yi ziyaret etmesiyle rekor kırmıştır. Ancak 2014 yılından sonra AB’nin Rusya’ya uyguladığı yaptırımlar, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve son olarak iki ülke arasında yaşanan uçak düşürme krizinden dolayı 2016 yılında Rus turist sayısında çok ciddi bir azalma yaşanmıştır. Özellikle iki ülke ilişkilerinde ağır hasarlar oluşturan uçak krizi sürecinde Rusya’nın Türkiye’ye karşı aldığı yaptırım kararları, Rus turist sayısında keskin bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye’de turizm sektörü üzerinde sarsıcı bir etki gösteren uçak krizinin kısa

sayılabilecek bir zaman diliminde çözülmesiyle Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısı 2017 ve 2018 yıllarında tekrar artmaya başlamıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Rusya'dan Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları 2000-2018. (Milyon)

Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Turist Sayısı (milyon)	0.7	0.8	0.9	1.2	1.6	1.8	1.8	2.4	2.8	2.7
Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Turist Sayısı (milyon)	3.1	3.4	3.6	4.2	4.5	3.6	0.8	4.7	5.7	

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). "Turizm İstatistikleri Yıllık Bültenler". 24 Temmuz 2019 tarihinde <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-201114/yillik-bultenler.html> adresinden alınmıştır.

İki ülke ilişkilerinde belirleyici bir unsur olan turizm, siyasi karar alıcıları tarafından da çok boyutlu ve stratejik ortaklığın öncü göstergelerinden biri olarak desteklenmektedir. Nitekim Şubat 2019'da Moskova'da yapılan ÜDİK toplantısında iki ülke Kültür ve Turizm Bakanlarının imzaladığı "2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı Niyet Bildirgesi" ile 2019 yılında her iki ülkede düzenlenecek olan kültür, sanat ve turizm etkinlikleriyle karşılıklı kültürel etkileşimin ileri bir boyuta taşınması kararı alınmıştır (AA, 2019). Kısacası, 6 milyon Rus turist Türkiye'ye geleceğinin öngörüldüğü 2019 yılının kültür ve turizm açısından her iki ülke için de çok verimli bir yıl olması beklenmektedir.

4.2.2.5. Askeri, Teknik ve Güvenlik Alanında İşbirliği Süreci

Türk-Rus ilişkileri tarihi incelendiğinde iki devletin istisnai dönemler hariç çoğunlukla rekabet halinde oldukları görülmektedir. Çarlık döneminden itibaren Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefi hep baki kalmıştır. Ancak Türklerin kuzey-güney

bağlantısını sağlayan Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki hâkimiyeti Rusların bu kadim ideallerinin önündeki engel olarak görülmüştür. Bu bağlamda Osmanlı-Rus ilişkileri genellikle savaşlar üzerinden şekillenmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Rusya'da işbaşına gelen Bolşevik yönetimi, Atatürk liderliğinde işgalci Batı emperyalizmine karşı Anadolu'da verilen Türk Milli Mücadelesini desteklemiştir. Bu mücadelenin başarıya ulaşması için askeri, teknik ve mali yardım da sağlamıştır. Ortak düşman olarak görülen Batı ittifakına karşı kader birliği yapan Türkiye ve Sovyet Rusya yönetimleri arasında kurulan dostluk ve işbirliği süreci İkinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir. Dünyada tüm dengeleri değiştiren bu büyük savaştan galip çıkan Stalin liderliğindeki SSCB ile Batı ittifakının liderliğini üstlenen ABD olmuştur. Savaşa katılmayarak tarafsızlığını ilan eden Türkiye ise savaş sonunda Sovyetlerin kabul edilemez talepleriyle karşılaşmıştır. Boğazlarda üs ve Doğuda Kars ve Ardahan illerini kapsayan toprak talepleri, Türkiye'nin başlamak üzere olan çift kutuplu dünyada tarafını seçip Batı ittifakının askeri ve güvenlik şemsiyesi olan NATO'ya üyeliğiyle karşılık bulmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca iki ayrı düşman kampta bulunan bu iki ülke arasında son derece gergin, mesafeli ve kısıtlı bir ilişki olmuştur. Bu dönemde iki tarafın askeri ve güvenlik söylemleri taban tabana bir zıtlık teşkil ediyordu; dolayısıyla askeri ve güvenlik alanlarında ikili bir işbirliği hayal dahi edilemezdi. Bu kısıtlı ilişki her ne kadar Sovyet lider Stalin'in ölümüyle yumuşama emareleri gösterse de SSCB'nin dağılışına kadar devam etmiştir.

1991'de Sovyetlerin yıkılmasıyla oluşan yeni denklem ve Avrasya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanları 90'ların sonlarına iki ülkenin bölgedeki rekabetine sahne olmuştur. Bir taraftan SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu'nun 'arka bahçe' olarak gördüğü eski SSCB ülkelerine yönelik geliştirdiği 'Yakın Çevre' politikası diğer taraftan bölgede yeni kurulan Türki Cumhuriyetlere dönük Türk karar alıcılar tarafından geliştirilen 'Pan-Türkçü' söylemlerden kaynaklı karşılıklı güvenlik kaygıları, iki ülke arasındaki ilişkileri kısıtlayıcı faktörler olmuştur.

İkili ilişkilerin askeri ve güvenlik boyutu, 2000'lere kadar karşılıklı jeopolitik kaygılardan dolayı gelişmemiştir. 2001 yılında Türkiye'nin öncülüğünde Deniz Kuvvetlerinin koordine ettiği Karadeniz'in güvenliğine yönelik kıyıdaş devletlerin oluşturduğu Karadeniz Görev Gücü (BLACKSEAFOR) ve buna bağlı olarak kurulan

Karadeniz Uyum (Blacksea Harmony) platformlarının kurulması, ilk defa Türkiye ve Rusya'yı ortak çıkarlar bağlamında güvenlik işbirliğine yöneltmiştir. Karadeniz'e komşu ülkeler arasında dostluk, iyi ilişkiler ve karşılıklı güvenin tesis edilmesi hedefiyle kurulan bu örgüt, ülkelerin Deniz Kuvvetlerinin karşılıklı kullanılabilirliğini ve Karadeniz'de ortak tatbikatlar yapmayı da öngörüyordu (TC Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2015). Bu süreçte, NATO'nun Doğu Avrupa ve Karadeniz'e komşu ülkelere yönelik başlattığı genişleme politikaları, SSCB sonrası askeri ve ekonomik olarak zayıflayan Rusya'yı endişelendirmiş ve Putin'le birlikte eski gücüne kavuşmaya başlayan Rusya da 2006 yılında Karadeniz Uyum platformuna katılmıştır. Başlangıçta Türkiye'nin Karadeniz'deki artan faaliyetleri her ne kadar Rus kamuoyunda Karadeniz'in giderek bir 'NATO gölü' haline geleceği endişelerini doğursa da sonraki süreçte iki ülkenin ortak amaçlar doğrultusunda bölgesel işbirliği yapmasına mani olmamıştır (Sezer & Naumkin, 1997).

Bölgesel ve jeopolitik sorunlara yaklaşımda farklı bakış açılarına sahip olan iki ülke arasında askeri ve güvenlik alanındaki ilişkiler sınırlı bir işbirliği imkânı sunmaktadır. Buna rağmen, Türkiye, 2000'li yılların ilk yarısında uzun süredir ihtiyacı olan ATAK helikopterleri ihalelerine Rus-İsrail ortak konsorsiyumunun da katılımı planlanmış ancak savunma sanayii ihalelerinin 2004'te iptal edilmesiyle Rusya'da silah ve helikopter alımı süreci gerçekleşmemiştir. Rus Savunma Bakanı Sergey İvanov'un Aralık 2004'te Ankara ziyareti sırasında yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki askeri ve teknik işbirliğinin istenen düzeyde olmadığı, hatta Rusya'dan silah alım noktasında Türkiye'nin birçok NATO ülkesinin gerisinde olduğu belirtilmiştir. Bilgi ve teknoloji transferi paylaşımını da kapsayacak anlaşmaların Rus silahlarının lisanslı olarak Türkiye'de üretileceği gibi avantajlar sunduğu bilinmektedir. Ancak Türkiye ile AB ilişkilerinin çok olumlu bir aşamada olduğu ve Türkiye'nin AB üyeliği için müzakere tarihi aldığı bir dönemde Rusya ile yapılacak silah anlaşmalarının AB ilişkilerine olumsuz yansıyabileceği endişeleriyle o dönem bu ülkeden helikopter alımı yapılmamıştır. Hâlbuki SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da silah alımı yapan ilk NATO üyesi ülke Türkiye olmuştur. Fakat bazı NATO üyelerinin yanı sıra ABD ve AB ülkelerinin baskıları ve lobi faaliyetleri sonucu Türk-Rus askeri ve teknik işbirliği fazla ilerleyememiştir (Özbay, 2005).

Soğuk Savaş sonrası yaşadığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları aşarak 2000’li yıllara güçlü bir giriş yapan Rusya, askeri ve teknik malzeme üretimi ve ihracatı konusunda da dünyanın önde gelen ülkeleri arasına girmeyi başaramıştır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) 2019 yılı raporuna göre Rusya, silah ihracatında ABD’den sonra 2. sırada yer almaktadır. Aynı raporda son yıllarda savunma sanayiine yaptığı yatırımlarla askeri ve teknik araç-gereç ihracatında hızlı bir ilerleme gösteren Türkiye ise 14. sırada bulunmaktadır (SIPRI, 2019). Son dönemlerde Batı ile yaşadıkları sıkıntılı süreçler, iki ülkeyi askeri ve güvenlik alanlarında işbirliğini geliştirmeye yöneltmiştir. Rusya’nın Gürcistan, Ukrayna ve Suriye krizlerine yaklaşım biçimi, Batı ve ABD tarafından ağır askeri ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmasına yol açmıştır. Bu durum, Rus karar alıcıların bir NATO üyesi olan Türkiye ile ilişkilerini derinleştirmeye yönlendirmiş ve her ne kadar bölgesel ve küresel meselelere bakışta farklı stratejik hedeflere sahip olsalar da Suriye konusunda Astana ve Soçi süreçleri gibi ortak platformlarda yakınlaşmalarını sağlamıştır.

Suriye krizi bağlamında sınırlarında artan terör tehditlerine yönelik sergilediği mücadelede ve Suriyeli mülteciler konusunda Batı tarafından yalnız bırakıldığını hisseden Türkiye de Rusya ile yakınlaşma ve bölgesel sorunları birlikte çözme iradesi ortaya koymuştur. Hatta ABD ve diğer Batılı ülkelerin Suriye politikalarında Türkiye’yi bölgede yalnızlaştırıcı yaklaşımları, Türk dış politikası yapıcılar tarafından ‘değerli yalnızlık’ kavramıyla tanımlanmıştır. Başbakan Erdoğan’ın dış politika baş danışmanı İbrahim Kalın tarafından ilk kez kullanılan bu kavram, Batı’nın Ortadoğu yaklaşımlarındaki tutarsızlıklara ve Türkiye’nin bölgesel sorunlara bakışındaki moral değerleri önceleyen tutarlılığına vurgu yapmak için kullanılmıştı (Gürcanlı, 2013).

Batılı müttefiklerince yalnızlığa itilen Türkiye’nin bu süreçte Rusya ile yakınlaşmaması için hiçbir sebep görünmüyordu. Bir NATO üyesi olarak Rusya ile yakınlığını jeopolitik gerçeklikler üzerine temellendirmek isteyen Türkiye, Rusya ve İran gibi bölgesel aktörlerle ortak bir mutabakat çerçevesinde Suriye krizinin çözümü için dengeleyici bir rol üstlenmek istiyordu. Nitekim iki ülkenin Suriye krizini çözmek için İran’la 2017’de başlattıkları Astana ve Soçi görüşmelerinde sergiledikleri uyum ve işbirliği sonucunda Suriye’deki savaş bitme noktasına gelmiştir. İki ülkenin askeri ve güvenlik alanında gösterdikleri uyum, Türkiye’nin sınırlarını tehdit eden DEAŞ/DAEŞ/İŞİD ve YPG/PYD terör örgütlerine karşı Suriye topraklarında yürüttüğü

Fırat Kalkanı ve Zeytindalı operasyonlarının başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte, Kasım 2015'te güney sınırlarını ihlal eden bir Rus savaş uçağının Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesi ile iki ülke arasında yaşanan derin krize rağmen, 15 Temmuz Darbe girişimi sırasında Rusya'nın Türkiye'ye karşı sergilediği dayanışma ve desteğe karşın AB ve ABD'nin ikircikli tutumları da Türkiye'nin Rusya ile güvenlik politikaları bağlamında daha fazla yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. İki ülke arasında Suriye krizi çerçevesinde başlayan diplomatik işbirliği süreci, askeri ve güvenlik alanında da etkisini göstermiş ve bu süreçte Türkiye, Eylül 2018'de Rusya ve Çin'in ortaklaşa düzenledikleri Vostok-2018 askeri tatbikatına katılması için Rusya tarafından davet edilmiştir (Habertürk, 2018).

Bu ikili yakınlaşmanın taraflarından biri olan Rusya için bir NATO üyesi ile yakın ilişkiler kurmak, ABD ile mevcut rekabet bağlamında Rusya'nın küresel stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olarak görünmektedir. ABD'nin küresel hegemonya kurmak için NATO'yu bir araç olarak kullandığını düşünen Rus karar alıcıları, bu durumun Rusya için bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedirler. ABD ve NATO kaynaklı bu tehditleri dengelemek veya azaltmak için arayışlarını sürdüren Rusya, bu kapsamda NATO üyesi Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Başka bir ifadeyle, askeri güç olarak NATO'da önemli bir ağırlığı bulunan Türkiye ile ilişkilerin derinleştirilerek çok boyutlu hale getirilmesi Rusya'nın küresel hedefleriyle de uyumlu görünmektedir. Bu süreçte, Türkiye'nin de Batı ile son dönemde yaşadığı 'güvensizlik' problemlerinin sonucunda daha bağımsız bir dış politika yürütmesi, iki ülkenin ilişkilerine olumlu olarak yansımaktadır (Askeroğlu, 2019).

İki ülkenin son yıllarda Batı ile yaşadıkları sorunlar dolayısıyla kurdukları yakın ilişki ve 'kader ortaklığı', Türkiye'nin 90'lı yılların ikinci yarısından beri bölgesel tehditlere karşı korunmak için yürüttüğü hava savunma sistemleri arayışlarına olumlu katkılar sunmaktadır. Özellikle Suriye krizinden sonra sınırlarında artan güvenlik risklerini üyesi olduğu NATO'nun envanterinde bulunan Patriot sistemleriyle gidermek isteyen Türkiye'nin talepleri NATO tarafından kısmen karşılanmıştır. Hollanda ve Almanya'dan gönderilen Patriot hava savunma bataryaları Türkiye'nin güney sınırlarına yerleştirilmiş ancak üç yıllık süreleri bitince bu sistemler 2015 yılı sonlarında geri alınmıştı. Bu süreçte Türkiye'de yaşanan darbe girişimi ve güney sınırlarında artan terör tehditleri siyasi karar alıcıları, FD-2000 hava savunma sistemlerinin alımı için Çin'li

CPMIEC şirketiyle anlaşmaya yönlendirmişti. Ancak bu şirket ABD'nin yaptırım listesinde yer aldığı için alım anlaşması iptal edilmek durumunda kalmıştı. Yapılan savunma ihalesine katılan ABD'li Raytheon şirketinin ürettiği Patriot sistemleri de hem fiyatının daha pahalı olması hem de Türkiye ile teknoloji transferine onay vermemesinden dolayı tercih edilmemiştir. Savunma sistemi arayışlarına devam eden Türkiye, 2017 yılında Rusya ile S-400 hava savunma sistemlerinin alımı için anlaşma sağlamıştır (BBC, 2019).

Teknoloji transferi ve ortak üretimi de içeren Rusya ile yapılan S-400 anlaşması, başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerinin tepkilerine neden olmuş; hatta bu konuda Türkiye, ABD yönetimi tarafından askeri ve ekonomik yaptırımlarla tehdit edilmiştir. Ancak, Haziran 2019'da Çin'de düzenlenen G-20 Zirvesi'nde S-400 konusunu görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ABD Başkanı Donald Trump'ın verdiği olumlu mesajlar, Türkiye'de yaptırımlar konusunda iyimser bir hava oluşmasına neden olmuştur. Nitekim iki liderin görüşmesinden kısa bir süre sonra S-400 sistemlerinin Türkiye'ye ilk transferi gerçekleşmiş ve Nisan 2020'de bu transferlerin tamamlanıp sistemin aktif hale getirileceği hem Türk hem de Rus yetkililer tarafından açıklanmıştır. NATO sistemleriyle uyumsuz olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin Rus yapımı S-400 savunma füzelerinin alımına tepki gösteren ABD ve Batılı ülkeler, Türkiye'yi finansman ve üretim ortağı olduğu F-35 savaş uçağı projesinden çıkarma kararı almışlardır. Buna karşılık olarak Türkiye'nin Rus yapımı SU-35 uçaklarını almaya dönük bir anlaşma yapabileceği ifade edilmektedir (Aydınlık, 2019).

Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin yeniden tanımlandığı son süreçte Rusya ile Türkiye'nin askeri ve güvenlik alanlarında işbirliğini arttırmaya yönelik adımlarının Batı ittifakı tarafından nasıl karşılanacağı iki ülke ilişkilerinin sınırlarını belirleyici bir rol oynayabilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İki kadim imparatorluğun selefleri olarak bugüne kadar Avrasya coğrafyasında varlıklarını koruyan Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, istisnai dönemler haricinde genellikle rekabete dayalı gergin ve mesafeli bir ilişki biçimini tercih etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında yaşanan onlarca savaş ve çatışmanın şekillendirdiği tarihsel rekabet ve düşmanlık algısı, iki dünya savaşı arası dönemde Atatürk ve Lenin gibi iki kurucu liderin vizyoner kişiliklerinin de etkisiyle dostluk ve işbirliği sürecine evrilmiştir. Batı emperyalizmine karşı iki ülke liderlikleri arasında kurulan dostluk ve iyi niyete dayalı ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar devam etmiştir. Tarafsızlığını ilan ederek İkinci Dünya Savaşı katılmayan Türkiye, savaş sonrası Sovyetlerin ölçsüz talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak gördüğü SSCB'den korunmak için Batı ittifakına dâhil olan Türkiye, yaklaşık 50 yıl süren Soğuk Savaş boyunca bu ülke ile çok kısıtlı bir ilişki içinde olmuştur. İki ülke yönetimlerinin karşılıklı düşmanlaştırma politikalarının yoğun olarak hissedildiği bu dönemde, resmi görüşmeler haricinde toplumlararası bir diyalog ve etkileşim kurulamamıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla beraber uluslararası alanda çift kutuplu Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve Türkiye için kuzeyden gelen '*komünizm tehdidi*' de büyük ölçüde son bulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası denklem, SSCB'nin dağılmasıyla beraber Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi Türkiye'nin etrafındaki bölgelerde birçok jeopolitik boşluk alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Etnik ve siyasi çatışmaların yaşandığı bu yeni jeopolitik alanlar, 90'lı yıllarda Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Özellikle, dönemin Türk liderlerinin ve dış politika yapıcılarının SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik geliştirdiği bütünleşme söylemleri, Rusya'nın tepkilerine neden olmuş ve Rus karar alıcıları, kendi 'arka bahçeleri' olarak gördükleri eski Sovyet coğrafyası üzerindeki nüfuzunu korumak için 'Yakın Çevre' doktrinini hayata geçirmişlerdir. Ulusal sınırlarının güvenliğini eski Sovyet ülkelerini kapsayacak şekilde genişleten bu politik yaklaşımın temel amacı, Türkiye'nin bölgeye karşı artan ilgisini ve 'Türk birliği' söylemlerinin bölge ülkeleri üzerindeki etkinliğini kırmaktır.

Türk-Rus ilişkilerinde rekabetin ön plana çıktığı 90'lı yıllarda iki ülke arasındaki politik düzlemde ortaya çıkan sorunlar, iki ülkenin Soğuk Savaş'tan kalma karşılıklı olumsuz algılamalarının devam ettiğini gösteriyordu. Özellikle Rusya'nın sınırlarına yakın bölgelerdeki etnik çatışmaları öne sürerek AKKA düzenlemelerine aykırı olarak silah limitlerini arttırması ve Ermenistan ve Gürcistan'a askeri yığınaklar yapması, bu süreçte Türkiye'yi endişelendirmiştir. Aynı dönemlerde başlayan Rus-Çeçen Savaşı sırasında Türkiye'nin Çeçen direnişçilere yardım etmekle suçlanması, Rusya'nın Türkiye'ye karşı PKK kartını koz olarak kullanmasına yol açmıştır. Bu süreçte Rus Duması, Rusya'daki PKK faaliyetlerine göz yumarak bir anlamda Türkiye'ye Çeçenistan'a verdiği desteği çekmesi için gözdağı vermiştir.

İkili ilişkilerde çatışma alanlarının baskın olduğu Soğuk Savaş'ın bitişinin bu erken döneminde, Türkiye'nin Boğazlardaki büyük tonajlı yük gemilerinin geçişini düzenleyen yeni bir tüzük hazırlaması da iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Avrupa pazarına petrolünü büyük tankerlerle Boğazlardan geçirerek ulaştıran Rusya, yapılan yeni tüzüğün Montrö Sözleşmesine aykırı olduğu gerekçesiyle uluslararası alanda girişimlerde bulunmuş ve tüzüğün kendi çıkarlarını zedelemeyecek şekilde yumuşatılmasını sağlamıştır. Aynı dönemlerde, Rusya'nın GKRY'ye orta menzilli S-300 füzeleri satışı meselesi de Türkiye'nin güvenlik endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Kıbrıs Adası'na konuşlandırılması halinde Türkiye'nin güney sahillerini tehdit etme riski bulunan bu füzelerin Türk makamlarının ABD ve NATO nezdinde yaptığı girişimler sonucunda Girit Adası'na pasif olacak şekilde yerleştirilmesi sağlanmıştır.

Uluslararası terörizmin yoğun bir şekilde dünya gündemini meşgul ettiği 2000'li yıllara girildiğinde Türk ve Rus karar alıcıları, iki ülke arasında çatışma ve rekabet yaratan sorun alanları yerine işbirliği ve ortaklığı geliştirecek ticaret, ekonomi, enerji ve turizm başlıklarına öncelik vermeye başlamışlardır. İç siyasette 90'lı yıllarda yaşadıkları siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkları güçlü ve istikrarlı yönetimlerle aşmayı başaran iki ülke arasında artan diplomatik ilişkilere paralel olarak enerji, ticaret ve turizm alanlarında hızlı gelişmeler kaydedilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 40 milyar dolara yaklaşarak rekor kırdığı bu dönemde problemli konu başlıklarının bir kenara bırakılarak işbirliği alanlarına odaklanıldığı görülmektedir.

İki ülke arasında ‘karşılıklı bağımlılığa’ dayalı tamamlayıcı nitelikteki ekonomik ilişkilerin ön plana çıktığı bu yeni dönemde, iki ülke liderlikleri arasında kurulan güçlü diyalog sayesinde başta doğal gaz alışverişi olmak üzere enerji boru hatları, ticaretin arttırılması, turizmin geliştirilmesi gibi karşılıklı yarar sağlayacak faaliyetler öncelik kazanmıştır. ÜDİK ve alt platformlarının oluşturulmasıyla beraber ikili ilişkilerin kurumsal bir nitelik kazandığı 2010’lu yıllarda karşılıklı vize muafiyeti ve ticaretin yerel paralar üzerinden yapılması konuları da iki ülke yöneticilerinin gündemlerinde üst sıralara yerleşmiştir.

Putin ve Erdoğan’ın karizmatik liderlikleri sayesinde kurulan kişisel iletişimin de etkisiyle pozitif bir hava yakalanan bu dönemde ikili işbirliğinin sınırlarının test edildiği krizler de yaşanmıştır. 2008 yılında Güney Osetya’nın bağımsızlığı ile ilgili Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan ‘Beşgün Savaşı’, 2014 yılında Ukrayna’da meydana gelen halk ayaklanmaları ve buna bağlı olarak Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve son olarak Suriye krizi bağlamında Kasım 2015’te iki ülke ilişkilerini derinden sarsan ‘uçak krizi’ gibi olaylar Türk-Rus ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu süreçlerde Rusya’nın bölgesel konularda takındığı saldırgan tutum ve uçak krizi sürecinde Türkiye’ye karşı uyguladığı ağır yaptırımlar, iki ülke ilişkilerine zarar vermiştir. Ancak, özellikle Türkiye’ye ekonomik maliyeti daha ağır olan uçak krizinin kısa sürede çözülmesi ve hemen ardından iki ülke arasında Rus gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşıyacak olan Türk Akımı Boru Hattı Anlaşmasının imzalanması, son dönemlerde Batı tarafından yalnızlaştırılmaya çalışılan iki ülkenin uzun yıllardır titizlikle inşa ettikleri güçlü diyalog ve işbirliği mekanizmasının önemini ortaya koymuştur.

Suriye krizinin çözümüne yönelik Türkiye, Rusya ve İran’ın inisiyatifleriyle başlatılan Astana, Soçi ve Tahran süreçleri de iki ülkeyi ortak platformlarda yakınlaştıran faktörler olmuşlardır. Bu süreçlerin sonucunda Suriye’de sağlanan ateşkes, çatışmasızlık alanlarının oluşturulması ve terör gruplarının ayrıştırılarak ılımlı muhalefetin siyasi çözüme katılımının sağlanması, bölgesel sorunların iki ülkenin ortaya koydukları güçlü irade ve kararlılıkla çözülebileceğinin işaretlerini vermiştir. Suriye meselesinde her ne kadar farklı bakış açılarına sahip olsalar da iki ülke karar alıcıları, Suriye’nin toprak bütünlüğünü koruyacak siyasi bir çözüm için ortak çalışmalara devam etmektedirler.

İki ülke arasında son dönemlerde giderek yoğunluk kazanan ekonomik ve siyasi işbirliğinin yanı sıra, askeri savunma ve güvenlik alanlarında da kayda değer ilerlemeler görülmektedir. Geleneksel müttefikleri olan ABD ve AB ülkeleri tarafından son yıllarda özellikle Suriye krizinin tetiklediği terör tehdidine karşı verdiği mücadelede yalnız bırakılan Türkiye, NATO'nun askeri ve güvenlik şemsiyesi altında kendisine sağlanmayan hava savunma sistemlerini Rusya'dan S-400 savunma füzelerini alarak tedarik etmiştir. Askeri ve güvenlik alanlarında da yakın işbirliği kararı alan iki ülke yöneticileri, savunma sistemlerinin ortak üretimi ve teknoloji transferini de öngören S-400 anlaşmasıyla 'stratejik ortaklık' hedefini gerçekleştirme iradesini ortaya koymuşlardır.

Günümüz uluslararası konjonktüründe Avrasya'nın iki önemli aktörü olan Türkiye ve Rusya, karşılıklı ortak çıkar alanlarını genişleterek bölgesel ve küresel sorunların çözümünde anahtar rol oynayabilirler. Temelde Batı karşıtlığıyla şekillenen ikili işbirliği ve diyalog süreçleri, uluslararası sistemde Doğu-Batı dengesinin sağlanmasında ve uluslararası barış ve istikrarın korunmasında etkin bir şekilde kullanılabilme potansiyeline sahiptir. İki ülke liderlikleri düzeyinde sergilenen güçlü ve kararlı işbirliği iradesi, bir yandan ticaret, enerji ve turizm gibi karşılıklı yarara dayalı alanların geliştirilmesi diğer yandan terörizm, etnik çatışmalar ve mültecilik gibi bölgesel ve küresel tehditlerin azaltılması için uluslararası diplomatik kanalların işletilmesini sağlayabilir. Nitekim İran'la beraber iki ülke karar alıcıları öncülüğünde başlatılan Astana süreci, 8 yıldır devam eden Suriye krizinin çözümünde önemli mesafeler kaydedilmesini sağlamıştır. Ancak, liderler düzeyinde kurulan bu güçlü işbirliği ve dayanışmanın istikrar kazanması için ilişkilerin kişilere bağımlılıktan çıkarılıp kurumsal ve yapısal bir boyut kazandırılması ilişkilerin geleceğe dönük istikrarı açısından son derece hayati görünmektedir. Aksi halde, liderlerin kişisel diyalog ve çabalarına bağlı gelişen ilişkilerin uzun ömürlü olmayabileceği ve her iki ülkede olası yönetim değişikliklerinde ikili ilişkilerin olumsuz etkilenme riskinin bulunduğu değerlendirilmektedir.

Birbirini tamamlayıcı bir niteliğe sahip olan Türk-Rus ekonomik ilişkilerinde karşılıklı ürün ve hizmet çeşitliliği artırılarak 100 milyar dolarlık ticaret hedefi yakalanabilir. Enerjide dışa bağımlı bir ülke olmasından dolayı Rusya ile dış ticarete açık veren Türkiye, buna karşılık turizmde nitelikli Rus turistlerin sayısını arttıracak

faaliyetler ve bu ülkedeki ekonomik yatırımları genişletici politikalarla dış ticaretteki açığı dengeleyebilir.

İki ülkeyi yakınlaştıran ve karşılıklı bağımlılık yaratan temel dinamiklerin varlığı ikili ilişkilerin geleceğini şekillendirmektedir. Bu temel dinamikler arasında stratejik önemi bakımından ön plana çıkan iki faktör enerji ve Boğazlardır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve Doğu-Batı arasında enerji koridoru olma hedefiyle Rusya'nın sıcak denizlere inmesini sağlayacak Boğazların hâkimiyetinin Montrö Sözleşmesiyle Türkiye'ye verilmesi iki ülke arasında rekabetten ziyade işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Savaş tehlikesi ya da kendisine yönelik herhangi bir tehdit algılaması durumunda Boğazları savaş gemilerinin geçişine kapatma hakkı bulunan Türkiye, sahip olduğu bu stratejik ayrıcalığı Rusya ile ilişkilerinde dengeleyici bir güç mekanizması olarak kullanabilir. Nitekim 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşı sırasında Gürcistan'a yardım için Karadeniz'e girmek isteyen ABD ve NATO gemilerine Montrö hükümleri uygulayarak izin vermeyen Türkiye, bölgedeki durumun Rusya lehine sonuçlanmasına dolaylı katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde stratejik üslerinin bulunduğu Suriye'de rejimi destekleyen ve 2015'ten itibaren de askeri olarak sahada bulunan Rusya, Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarlarını korumak için bölgeye gönderdiği personel ve lojistiği Boğazlardan geçirmek durumundadır. Türkiye, Montrö Sözleşmesinin kendisine tanıdığı yetkilerle Avrupa pazarına enerji ürünleri taşıyan Rus petrol tankerlerini ve savaş gemilerinin geçişlerini de kısıtlayabilir. Sonuç olarak her iki ülke de karşılıklı ortak menfaatlerin gerçekleştirilebilmesi için stratejik üstünlüklere sahiptir. Bu stratejik üstünlükleri, ayrışma ve çatışma yerine yakınlaşma ve işbirliğini arttırmak için kullanmak iki ülkenin de menfaatleri için önem arz etmektedir.

Son tahlilde, çalışmanın başında iki ülke ilişkilerinin tarihsel boyutunu yorumlarken Türkiye ve Rusya arasında geçmişten gelen 'zorlu ve karmaşık' bir ilişki biçiminin olduğunu vurgulamak için Schopenhauer'in '*kirpi ikilemi*' teorisi kullanılmıştır. Zorlu bir coğrafyanın ve çatışmalarla dolu bir tarihin arka planını oluşturduğu Türk-Rus ilişkilerinin bugünkü durumu ise bal porsuğu ile bal kılavuzu kuşunun arılarla dolu kovandaki balı yemek için sergiledikleri '*doğal müttefiklik*' örneği ile açıklanabilir (Perinçek, 2019). Arı larvalarıyla beslenen bal kılavuzu kuşu, arılardan dolayı kovana yaklaşamayınca bal porsuğunu devreye sokar. Çıkardığı sesler ve yaptığı hareketlerle bal porsuğunun arı kovanına yaklaşmasını ve arıları dağıtmasını sağlar.

Arılara karşı dayanıklı olan ve balı çok seven porsuk, kovandaki balı ihtiyacı kadar yer ve gerisini ortağı bal kılavuz kuşuna bırakır. Böylece, kılavuz kuşu arılardan arınmış bal kovanındaki kurtlu bal larvalarını yiyerek karnını doyurmuş olur. İki hayvan arasındaki bu doğal ittifak ve ortaklık, hangisinin bal porsuğu ve hangisinin bal kılavuz kuşu olduğundan bağımsız olarak son dönemlerde Türkiye ve Rusya arasında *'karşılıklı bağımlılığa'* dayalı olarak gelişen işbirliği ve ortaklığı yansıtan bir örnek olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- AA. (2019, Nisan 6). *www.aa.com.tr*. Temmuz 24, 2019 tarihinde Anadolu Ajansı Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogan-ve-putin-rusya-turkiye-kultur-ve-turizm-yilini-acacak/1443842> adresinden alındı
- Acar, O. (2016, Kasım 7). Haziran 27, 2019 tarihinde Kafkassam.com Web Sitesi: <https://kafkassam.com/turkiyenin-cecenistan-sorununa-iliskin-politikasi.html> adresinden alındı
- Açıkses, E., & Kışman, Z. A. (2017, Aralık). Soğuk Savaş Sonuna Kadar Ortadoğu ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları. *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives-Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*(8), 4.
- Ahmad, F., & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AK Parti. (2011). *12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Temmuz 17, 2019 tarihinde AK Parti Web Sitesi: <http://www.akparti.org.tr/media/272799/secim-beyannamesi-2011.pdf> adresinden alındı
- Akbaş, Z. (2011). ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi. *History Studies*, s. 2.
- Akgün, M. (1994). Türk Dış Politikasında Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (2. b., s. 389-402). İstanbul: Der Yayınları.
- Akgün, M., & Aydın, T. (1999). *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Aksay, H. (2004, Nisan 10). *Rusların Gözüyle Türkler*. Temmuz 22, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/pembenar/ruslarin-gozuyle-turkler-5104612> adresinden alındı
- Akturan, U. (2008). Doküman İncelemesi. T. Baş, & U. Akturan içinde, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (s. 117-126). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktürk, Ş. (2017). Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015: Neorealist Bir Değerlendirme. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül içinde, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk* (s. 129-145). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Amirbek, A., Anuarmakuly, A., & Makhanov, K. (2017, Aralık). Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 164-204.

- Anadolu Ajansı. (2017, Haziran 6). *Ülke Profilleri: Kazakistan*. Temmuz 1, 2019 tarihinde Anadolu Ajansı Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/kazakistan/902415#> adresinden alındı
- Antlaşmalar.com. (2017, Temmuz 22). *Montrö Boğazlar Sözleşmesi*. Temmuz 18, 2018 tarihinde Antlaşmalar.com Web Sitesi: <https://antlasmalar.com/montro-bogazlar-sozlesmesi/> adresinden alındı
- Arafat, M., & Alnuaimy, L. O. (2011). The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 103-133.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arık, U. (2016). Johnson Mektubu ve Kıbrıs Krizi. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* (5 b., s. 106). Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım Şirketi.
- Arık, U. (2016). Kıbrıs Barış Harekatı ve Kıbrıs Krizi. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* (5 b., s. 132). Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Armaoğlu, F. (1958, 2 13). İkinci Dünya Harbinde Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 139-179.
- Armaoğlu, F. (1964). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (18. b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Askeroğlu, S. (2019, Haziran 1). *Rusya'nın Gözünden Türkiye'nin Denge Politikası*. Temmuz 29, 2019 tarihinde Kriter Dergi Web Sitesi: <https://kriterdergi.com/dis-politika/rusyanin-gozunden-turkiyenin-denge-politikasi> adresinden alındı
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*. (2001). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, F. R. (1969). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sa. A.Ş.
- Aydın, M. (2001). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 399-476). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Aydın, M. (2001). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 399-476). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Aydın, M. (2003). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus. I. Tareq, & A. Mustafa içinde, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, (s. 139-160). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Aydınlık. (2019, Temmuz 30). *Türkiye Rusya İlişkileri S-400'lerin Alınmasıyla Yeni Bir Faza Geçti*. Temmuz 30, 2019 tarihinde Aydınlık Gazetesi Web Sitesi:

<https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-rusya-iliskileri-s-400-lerin-alinmasiyla-yeni-bir-faza-gecti-turkiye-temmuz-2019> adresinden alındı

- Babacan, A. (2018, Ocak-Haziran). AK Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma: 1 Mart 2003 Tezekeresi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(51), 21-38.
- Bağcı, H. (2007). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Gelişme Vakfı Yayınları.
- Başaran, A., & Akdevelioğlu, A. (2017). Uluslararası Turizm ve Uluslararası Barış: Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye Ziyaretçi Akımı Örneği, 1992-1999. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 244-256.
- BBC. (2019, Nisan 4). S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler. Temmuz 29, 2019 tarihinde BBC Web Sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807> adresinden alındı
- Benhür, Ç. (2004). Stalin Dönemi Türk-Sovyet ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 325-337.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bilge, S. (1991). *Güç Komşuluk Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara: Ofset Repromat Matbaası.
- Bilge, S. (1997, Haziran-Ağustos). *An Analysis of Turkish-Russian Relations*. Ağustos 16, 2019 tarihinde Center for Strategic Research (SAM) Web Sitesi: <https://sam.gov.tr/an-analysis-of-turkish-russian-relations/> adresinden alındı
- Bodger, A. (1999). Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. M. Kent içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* (s. 97). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), s. 173.
- BOTAŞ. (2019). *Türkiye Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası*. Temmuz 22, 2019 tarihinde BOTAŞ Web Sitesi: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168> adresinden alındı
- Bölükbaşı, S. (1993, Temmuz). The Johnson Letter Revisited. *Middle Eastern Studies*, 29(3), s. 505-525.
- Bölükbaşı, S. (2001). Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümözlük. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (2. b., s. 285). İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükkakıncı, E. (2004). Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 685-716). İstanbul: Der Yayınları.

- Büyükakıncı, E. (2012). Türk-Rus ilişkilerinin değerlendirilmesi: Güvenlik sorunsalından çok boyutlu derinliğe geçiş. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu: Türk dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler* (s. 779-842). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Canar, B. (2018, Kasım). SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979). *ViraVerita E-Dergi*(8), 228.
- Cemil, A. (1992). *İttihatçı Şeflerin gurbet Maceraları*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Churchill, W. (1946, Mart 5). *The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')*. Mart 5, 2019 tarihinde [winstonchurchill.org](https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/): <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/> adresinden alındı
- Cumhuriyet Gazetesi. (1991, Mart 12). *Cumhuriyet Arşivi*. Haziran 21, 2019 tarihinde [Cumhuriyet Arşivi Web Sitesi: https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1991/3/9/10.xhtml](https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1991/3/9/10.xhtml) adresinden alındı
- Cutler, R. M. (2001, Ağustos 6). *Peace, Conflict and Cooperation in Greater Eurasian Energy Development Strategy and Security Policy*. Temmuz 5, 2019 tarihinde [www.robertcutler.org Web Sitesi: http://www.robertcutler.org/blog/2001/08/orta_asya_ulkelerinde_yayimlan.html](http://www.robertcutler.org/blog/2001/08/orta_asya_ulkelerinde_yayimlan.html) adresinden alındı
- Çakmak, H. (2016). *Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)*. Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Çelikpala, M. (2013). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (Cilt III, s. 532-559). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Çelikpala, M. (2013). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (Cilt III, s. 532-559). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Çelikpala, M. (2013). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)* (Cilt III, s. 532-559). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Çelikpala, M. (2013). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası (2001-2012): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar* (Cilt III, s. 532-559). İstanbul: İletişim yayıncılık A.Ş.
- Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri . *Bilig*, 117-144.
- Çelikpala, M. (2017). Rusya Gazı Keser mi? Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerine Bakmak. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül içinde, *Türkiye ve*

- Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk* (1. b., s. 205-223). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Çınar, B. (2018). SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979). *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*(8), 225.
- Çınar, M. (2012, Ocak 31). *Antalya'da 18 bin Rus gelin*. Temmuz 24, 2019 tarihinde Hürriyet Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/antalyada-18-bin-rus-gelin-19810152> adresinden alındı
- Çulha, E. (2016). Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 287-298. doi:10.16985/MTAD.2016227953
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik* (12. b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2015, Kasım 25). *Davutoğlu: Uçağın Vurulması Emrini Bizzat Ben Verdim (AK Parti Grup Toplantısı)*. Temmuz 12, 2019 tarihinde Youtube Web Sitesi: <https://www.youtube.com/watch?v=6sBi8F34Lbk> adresinden alındı
- De Vries, M. F. (2011, Haziran 14). *The Hedgehog Effect: The Secrets of Building High Performance Teams*. San Francisco: John Wiley & Sons. Wikipedia Web Sitesi. adresinden alındı
- Demir, A. F. (2003). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*(2), 161-178.
- Demirci, M. C. (2019, 1 28). *Türk Akımı mı, Rus Akımı mı? Boru hattı en çok kime yarıyor?* Temmuz 19, 2019 tarihinde Euronews Web Sitesi: <https://tr.euronews.com/2019/01/28/turk-akimi-mi-rus-akimi-mi-dogal-gaz-boru-hatti-en-cok-kime-yariyor> adresinden alındı
- Demirel, S. (1978, Mart 27). Süleyman Demirel'in Cüneyt Arcayürek'le Yaptığı Röportaj. (C. Arcayürek, Röportaj Yapan) Hürriyet Gazetesi.
- Duman, M., & Samadov, N. (2003). Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 25-47.
- Dünya Bankası. (2018). *GDP (current US\$) - Russian Federation, Turkey*. Temmuz 19, 2019 tarihinde Dünya Bankası Web Sitesi: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?contextual=default&end=2018&locations=RU-TR&name_desc=true&start=2000 adresinden alındı
- EIA. (2018). *Total Petroleum and Other Liquids Production - 2018*. Temmuz 18, 2019 tarihinde EIA (Energy Information Administration) Web Sitesi: <https://www.eia.gov/beta/international/> adresinden alındı
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Encyclopedia Britannica. (2019, Kasım 19). *Brezhnev Doctrine*. Kasım 25, 2019 tarihinde [www.britannica.com: https://www.britannica.com/event/Brezhnev-Doctrine](https://www.britannica.com/event/Brezhnev-Doctrine) adresinden alındı
- Encyclopedia Britannica. (2019). *Cominform*. Haziran 5, 2019 tarihinde <https://www.britannica.com/: https://www.britannica.com/topic/Cominform> adresinden alındı
- Enerji Bakanlığı. (2018). *NÜKLEER SANTRALLER VE ÜLKEMİZDE KURULACAK NÜKLEER SANTRALE İLİŞKİN BİLGİLER*. Temmuz 22, 2019 tarihinde Enerji Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2fN%3%bckleer+Santraller+ve+%c3%9clkemizde+Kurulacak+N%3%bckleer+Santrale+%c4%b0li%5%9fkin+Bilgiler.pdf> adresinden alındı
- Enerji Bakanlığı. (2019). *Doğalgaz ve Petrol Boru Hatları*. Temmuz 22, 2019 tarihinde TC Enerji Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogalgaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alındı
- Enerji Enstitüsü. (2012, Şubat 8). *Bulgaristan, Rusya'yı yarı yolda bıraktı*. Haziran 25, 2019 tarihinde Enerji Enstitüsü Web Sitesi: <http://enerjiensitusu.de/2012/02/08/bulgaristan-rusyaya-yari-yolda-birakti/> adresinden alındı
- EPDK. (2018). *Dağalgaz Piyasası Sektör Raporu-Haziran 2018*. Ankara: EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu).
- EPDK. (2019). *Petrol ve Doğalgaz Piyasası Resmi İstatistikleri Listesi*. Temmuz 22, 2019 tarihinde EPDK Web Sitesi: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-168/resmi-istatistikleri> adresinden alındı
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-576). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-575). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-575). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-542). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-575). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-575). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-576). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-576). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-576). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erhan, Ç. (2001). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 522-576). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Erol, M. S. (2015). Türkiye-Rusya İlişkilerinin Geleceğinde Tarihsel Kodlar ve Soğuk Savaş Faktörü. A. A. Merkezi içinde, *Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri* (s. 87). Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası.
- Erşen, E. (2017). 2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: Kompartımanlaştırma Stratejisinin Sorunları. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül içinde, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk* (1. b., s. 147-161). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 271.
- Fırat, M. (2001). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 577-614). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Gaddis, J. L. (1982). *Strategies of Containment-A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2011, Kasım 28). A conversation with Kennan's biographer. (T. Economist, Röportaj Yapan) Ağustos 2, 2019 tarihinde Office of the Historian Web Sitesi: <https://www.economist.com/blogs/prospero/2011/11/quick-study-george-kennan%E2%80%99s-cold-war-policy-containment> adresinden alındı
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. İstanbul: Heretik Yayınları.
- Göktürk, T. B. (2008). Rumlar'ın Kıbrıs' taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 335-363.

- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (9. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, R. (2006). Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci. *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), 115-146.
- Gürcanlı, Z. (2013, Ağustos 21). *Dış politikada 'değerli yalnızlık' dönemi*. Temmuz 29, 2019 tarihinde Hürriyet Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602> adresinden alındı
- Gürsel, H. F. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Ak Yayınları.
- Gürtuna, A. (2006, Ocak). TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE POST SOVIET ERA: FROM CONFLICT TO COOPERATION? 1-112. Ankara, Türkiye: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumuj.
- Habertürk. (2018, Eylül 9). *Rusya'dan 300 bin askerin katılacağı tatbikat için Türkiye'ye davet*. Temmuz 29, 2019 tarihinde Habertürk Web Sitesi: <https://www.haberturk.com/rusya-dan-300-bin-askerin-katilacagi-tatbikat-icin-turkiye-ye-davet-2135704> adresinden alındı
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-1994*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Halil, A. (1968). *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Han, A. K. (2011, Ocak). Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), s. 57-95.
- Hasanli, J. (2011). *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War 1945-1953*. Lanham: Lexington Books.
- Hasanoğlu, E. (2005, Şubat). *Yeniden Biçimlenen Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri*. 5 8, 2019 tarihinde http://www.aso.org.tr: http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedia/subat2005/buyute_c_subat2005.html adresinden alındı
- History.com. (2009, Kasım 13). *Bernard Baruch coins the term "Cold War"*. Mart 1, 2019 tarihinde HISTORY.COM Web Sitesi: <https://www.history.com/this-day-in-history/bernard-baruch-coins-the-term-cold-war> adresinden alındı
- Hodaloğulları, Z., & Aydın, A. (2016). Türkiye ile Rusya arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 744-755.
- Hürriyet. (1997, Ağustos 28). *S-300 Baskını*. Temmuz 2, 2019 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/s-300-baskini-39261690> adresinden alındı

- Hürriyet. (2005, 17 Kasım). *Mavi Akım'a liderli açılış*. Temmuz 10, 2019 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/mavi-akima-liderli-acilis-3533389> adresinden alındı
- Hürriyet. (2015, Aralık 12). *"Bana mert derdi"*. Temmuz 11, 2019 tarihinde Hürriyet Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bana-mert-derdi-40021650> adresinden alındı
- Hürriyet Gazetesi. (1997, Ağustos 28). *S-300 baskını*. Haziran 22, 2019 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/s-300-baskini-39261690> adresinden alındı
- İskit, T. (1996, Mart-Mayıs). Turkey: A New Actor in the Field of Energy Politics. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 1(1), s. 58-82.
- İşyar, Ö. G. (2008). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası (1919-2008)* (s. 806-813). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Kalashnikov, A. M. (2013). Goluboi potok' kak vazhnyi faktor razvitiia rossiisko-turetskikh otnoshenii. *Vlast*(2), 100-102.
- Kamalov, İ. (2010). *Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri*. ORSAM, Ankara.
- Kanbolat, H. (2001). *Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan*. ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), Avrasya Dosyası, Rusya Özel. İstanbul: ASAM Yayınları.
- Karabağ, M. (2011, Ekim 31). *Rusya ve İslam Dünyası*. Temmuz 13, 2019 tarihinde www.bilgesam.org Web Sitesi: <http://www.bilgesam.org/incele/1081/-rusya-ve-islam-dunyasi/#.XSntheszbIU> adresinden alındı
- Karabekir, K. (1995). *İstiklal Harbimiz* (Cilt 1). İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabulut, B. (2011, Eylül). *Süleyman Demirel'in Dış Politika Anlayışı*. Haziran 27, 2019 tarihinde Türk Yurdu Dergisi Web Sitesi: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1627> adresinden alındı
- Karabulut, B. (2016). U-2 Casus Uçağı Krizi. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2014)* (s. 85). Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Karaçay, A. B. (2017). Türkiye-Rusya İlişkilerinin Unutulan İnsani Boyutu. E. B. Gencer Özcan içinde, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler - Kuşku ile Komşuluk* (1 b., s. 227-228). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 69-86.
- Keohane, R. O. (1986). Reciprocity in International Relations. *International Organization*, 40(1), 1-27.

- Khalid, A. (2006). Bacwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective. *Slavic Review*, 51.
- Kılıç, S. (2010). Unutulmuş Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918). *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (1. Çalıştay Bildirileri)* (s. 51-52). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kılıçaslan, H. (2017). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye'nin Ekonomik ve Mali Göstergeleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 51-64.
- Kınıkloğlu, S. (2006). Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi. *Avrasya Dosyası*, 12(1), 99-124.
- Köse, İ. (2015). Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 245.
- Köstem, S. (2018). The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 23(2), s. 10-32.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi - Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 256.
- Küntay, B. (2013). Turkey on the Path of the European Union. N. Narlı, & B. Küntay içinde, *New Perspectives on Turkish Foreign Policy* (s. 31-51). İstanbul: Doğan Kitap.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Dış politikası (1945-1970)*. Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lebedev, A. (2002, Nisan-Temmuz). Russia and Turkey in the 21st Century: What is Behind Us and What is Ahead? *Insight Turkey*, s. 5.
- Lindley, D. (1997, Mayıs). *The Strategic Environment: Greece, Turkey, Russia, the U.S., and Europe*. Temmuz 3, 2019 tarihinde HRI Web Sitesi: <http://www.hri.org/forum/intpol/UNFICYP/6.html> adresinden alındı
- Luneva, Y. (2010). *Bosfor i Dardanel. Taynie Provokatsii Nakanune Pervoy Mirovoy Voyni (1907-1914)*. Moskova: Kvadriga-Obyedinennaya Redaksiya MVD Rossii.
- McMahon, R. (2003). *The Cold War: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Mevzuat.gov.tr. (1994, Temmuz 1). *Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü*. Haziran 24, 2019 tarihinde [mevzuat.org.tr](http://www.mevzuat.gov.tr) Web sitesi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.9811860.pdf> adresinden alındı

- Mevzuat.gov.tr. (1998, Kasım 6). *Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü*. Haziran 25, 2019 tarihinde Mevzuat.gov.tr Web Sitesi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.9811860.pdf> adresinden alındı
- Meyer, M. (2003). 18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri. G. Kazgan, & N. Ulçenko içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 3-15). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Milliyet. (1997, Aralık 11). *Rusya'dan S-300 resti*. Temmuz 3, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/12/11> adresinden alındı
- Milliyet. (1999, Kasım 4). *Rusya'da sıcak temas*. Haziran 20, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/1999/11/04/dunya/dun02.html> adresinden alındı
- Milliyet. (1999, Kasım 4). *Rusya'da sıcak temas*. Haziran 27, 2019 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/dunya/rusyada-sicak-temas-5234557> adresinden alındı
- Most, B. A., & Starr, H. (1980, Aralık). Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War. *The American Political Science Review*, 74(4), s. 923-946.
- NATO. (2019). *What was the Warsaw Pact?* Haziran 19, 2019 tarihinde NATO Web Sitesi: https://www.nato.int/cps/us/natohq/declassified_138294.htm adresinden alındı
- NTV. (2019, Mayıs 31). *Pentagon: S-400'ler kabul edilemez riskler oluşturun*. Temmuz 12, 2019 tarihinde NTV Web sitesi: https://www.ntv.com.tr/dunya/pentagon-s-400ler-kabul-edilemez-riskler-olusturuyor,HSXwxK5hhE217GdeevdgdA?_ref=infinite adresinden alındı
- Oğan, S. (2003, Ağustos). MAVİ AKIM PROJESİ: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği. *Stradigma.com e-dergi*(7), 1-20.
- Oğan, S. (2005, Ocak 14). *Erdoğan'ın Moskova Ziyareti*. Temmuz 10, 2019 tarihinde turksam.org Web Sitesi: <http://turksam.org/erdogan-in-moskova-ziyareti> adresinden alındı
- Oğan, S. (2005, Şubat 6). *Rusya Federasyonu'nun Kıbrıs Politikası*. Temmuz 3, 2019 tarihinde TÜRKSAM Web Sitesi: <http://turksam.org/rusya-federasyonu-nun-kibris-politikasi> adresinden alındı
- Olcott, M. (1996). *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security*. Washington D.C.: US Institute of Peace Press.
- Olson, R. (1996). The Kurdish Question and Chechnya: Turkish and Russian Foreign Policies since the. *Middle East Policy*, 4(3), s. 106.

- Oran, B. (2001). 1939-1945 Savaşın Kaosunda Türkiye: Dönemin Bilançosu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 387-399). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980). *Türk Dış Politikası 1919-1980* (Cilt 1, s. 155-176). içinde İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Oran, B. (2012). *Türk Dış Politikası-“Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1999). XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri. *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)* (s. 128). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (2015, Aralık 9). Türk-Rus İlişkileri (Teke Tek Özel - İlber Ortaylı - 9 Aralık 2015). (F. Altaylı, Röportaj Yapan) Habertürk TV. Kasım 25, 2019 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=ICLeq9uJMoc> adresinden alındı
- Önder, Z. (2010). *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Örmeci, O. (2012, Mart 28). *Nabucco Projesi*. TUIÇ Web Sitesi: <http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> adresinden alındı
- Özbay, F. (2005, Temmuz 20). *Askeri Amaçlı Helikopter Alımı İhalesi Ve Türkiye-Rusya*. Temmuz 27, 2019 tarihinde TASAM Web Sitesi: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/281/askeri_amacli_helikopter_alimi_ihalesi_ve_turkiye-rusya_ adresinden alındı
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri 1992-2010. *Bilge Strateji*, 3(4), 35-77.
- Özcan, G. (1998). Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (2. b., s. 511-534). İstanbul: Der Yayınları.
- Özdal, H., Özertem, H. S., Has, K., & Demirtepe, M. t. (2013). *Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine*. USAK. Ankara: USAK Yayınları.
- Özkan, B. (2017). 1945 Türkiye-SSCB Krizi - Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül içinde, *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk* (s. 56-57). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, O. M. (2004). *Dış Politikada Kriz Yönetimi* (2 b.). Ankara: Odak Yayınevi.
- Pamir, N. (2004). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum. *Panorama Dergisi*(3), 1-9.
- Perinçek, M. (2016). *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Perinçek, M. (2019, Temmuz 30). *Türk-Rus ilişkilerine dair tespit ve öneriler: Bal porsuğuyla bal kuşunun işbirliği perspektifleri*. Kasım 25, 2019 tarihinde Independent Türkçe:

<https://www.independentturkish.com/node/56391/t%C3%BCrkiyeden-sesler/t%C3%BCrk-rus-ili%C5%9Fkilerine-dair-tespit-ve-%C3%B6neriler-bal-porsu%C4%9Fuyla-bal> adresinden alındı

Petkar, S. (2018, Nisan 14). *What is a cold war, what's the definition and where does the phrase come from?* www.thesun.co.uk: <https://www.thesun.co.uk/news/5815267/cold-war-definition-what-is-it-origins/> adresinden alındı

Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.

Resmi Gazete. (1993, Aralık 10). *Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*. Haziran 22, 2019 tarihinde Resmi Gazete Web Sitesi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21784.pdf> adresinden alındı

Rozakis, C. L., & Stagos, P. N. (1987). *The Turkish Straits*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.

Sabah Gazetesi. (2002, Mart 8). *Türkiye, Rusya ve İran'la ittifak arayışında olmalı*. Sabah Gazetesi Web Sitesi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/03/08/p01.html> adresinden alındı

Sabah Gazetesi. (2019, Nisan 8). *Başkan Erdoğan: Rusya ile ticaret hedefimiz 100 milyar dolar*. Sabah Gazetesi Web Sitesi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/04/08/baskan-erdogan-rusyada-1554742338> adresinden alındı

Sander, O. (2013). *Türkiyenin Dış Politikası* (4 b.). (M. Fırat, Dü.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Sander, O. (2014). *Siyasi Tarih: 1918-1994* (25 b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Saray, M. (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Saray, M. (2011). II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay bildirileri* (s. 249). Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası.

Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1930-1952)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sayari, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs - Columbia University*, 54(1), 169-180.

Sezer, D., & Naumkin, V. (1997, Eylül 30). *Turkey and Russia*. Temmuz 25, 2019 tarihinde The Washington Institute Web Sitesi:

<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkey-and-russia-regional-rivals> adresinden alındı

- SIPRI. (2019). *SIPRI Yearbook 2019: Armaments, Disarmament and International Security*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute. Temmuz 27, 2019 tarihinde https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng.pdf adresinden alındı
- Small, M., & Singer, J. D. (1970). Patterns of International Warfare 1816-1965. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*(1), s. 145-165.
- Sotniçenko, A. (2011). 1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (s. 321). Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk Dış Politikası - 2. Dünya Savaşından Günümüze*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sputnik News. (2015, Kasım 15). *Putin ve Erdoğan 15 Aralık'ta Rusya'da yeniden görüşecek*. Temmuz 11, 2019 tarihinde Sputnik News Web Sitesi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201511151019032370-turkiye-antalya-g20-liderler-zirvesi/> adresinden alındı
- Sputnik Türkiye. (2016, Kasım 20). *Erdoğan: 'Şanghay Beşlisi içerisinde Türkiye niye olmasın?' diyorum*. Temmuz 7, 2019 tarihinde Sputnik Türkiye Web Sitesi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201611201025892702-erdogan-ab-sanghay-beslisi/> adresinden alındı
- Stalin, J. (1920, Kasım 30). *Polojenie Na Kavkaze*. (Pravda, Röportaj Yapan) Gazeta Pravda .
- Stratejik Ortak. (2018, Nisan 4). *Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)*. Temmuz 12, 2019 tarihinde Stratejik Ortak Web Sitesi: <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> adresinden alındı
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı . (2011). *Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısına ilişkin ortak basın açıklaması*. Temmuz 11, 2019 tarihinde mfa.gov.tr Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisina-iliskin-ortak-basin-aciklamasi.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı . (2019). *BLACKSEAFOR*. Temmuz 6, 2019 tarihinde mfa.gov.tr Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> adresinden alındı

- T.C. Dışışleri Bakanlığı . (2019). *Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma*. Haziran 25, 2019 tarihinde mfa.gov.tr Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2019). *Türkiye-Rusya İlişkileri*. Haziran 20, 2019 tarihinde mfa.gov.tr Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Enerji Bakanlığı. (2019). *Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri*. Temmuz 1, 2019 tarihinde T.C. Enerji Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatları> adresinden alındı
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). *Yıllık Bültenler*. Temmuz 24, 2019 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-201114/yillik-bultenler.html> adresinden alındı
- T.C. Moskova Büyükelçiliği. (2019, Kasım 1). *Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri*. T.C. Moskova Büyükelçiliği Web Sitesi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219659> adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019, Mart 8). Temmuz 14, 2019 tarihinde www.ticaret.gov.tr: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret> adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *İkili Anlaşmalar*. Temmuz 14, 2019 tarihinde T.C. Ticaret Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ikili-anlasmalar> adresinden alındı
- Tacibayev, R. (2004). *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları.
- TASAM. (2004, Nisan 20). *Kafkasya'da Bir Ülke: Çeçenistan*. Haziran 26, 2019 tarihinde TASAM (Türk Asya Stratejik araştırmalar Merkezi) Web Sitesi: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1519/kafkasyada_bir_ulke_cecenistan adresinden alındı
- TBMM Arşivi. (1936, Ağustos 1). *Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavele*. Haziran 23, 2019 tarihinde TBMM Web Sitesi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603056.pdf adresinden alındı
- TBMM Arşivi. (1992, Haziran 18). *Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Antlaşma'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*. Haziran 25, 2019 tarihinde TBMM Arşivi Web Sitesi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc075/kanuntbmmc075/kanuntbmmc07503818.pdf adresinden alındı
- TBMM Kütüphanesi. (2002). *AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi*. Temmuz 6, 2019 tarihinde TBMM Kütüphanesi Web Sitesi:

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/954/200304063.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

TC Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2015, Ağustos). *Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)*. Temmuz 25, 2019 tarihinde TC Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Web Sitesi: https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/229/Karadeniz_2.pdf adresinden alındı

TC Dışişleri Bakanlığı. (2019). *Türkiye'nin Enerji Profili Ve Stratejisi*. Temmuz 20, 2019 tarihinde TC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden alındı

Tellal, E. (2001). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 155-177). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 314-324). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 314-324). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 314-324). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 314-324). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 499-520). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 499-520). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 499-520). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 499-520). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 314-324). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (Cilt I, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Tokgöz, E. (2009). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33-53.
- Trenin, D. (2002, Nisan-Haziran). Really Burrying the Hatchet: Russia and Turkey Find Themselves on the Same Side. *Insight Turkey*, 4(2), s. 13.
- TUİÇ . (2014, Ocak 31). *Silahlanma Yarışı*. Şubat 28, 2019 tarihinde Tuiç Akademi Web Sitesi: <http://www.tuicakademi.org/silahlanma-yarisi/> adresinden alındı
- Turan, Y. (1999). *Satılık Müttefik: Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye* (1. b.). İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.

- Turkstream.info. (2019). *Türk Akım Boru Hattı*. Temmuz 12, 2019 tarihinde Turkstream.info Web sitesi: <http://turkstream.info/tr/project/> adresinden alındı
- Tüfekçi, Ö. (2017). İşbirliği ve Kriz İkileminde Türkiye-Rusya İlişkileri. K. İnat, A. Aslan, & B. Duran içinde, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika* (s. 135-155). İstanbul: Turkuvaaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
- TÜİK. (2019). *Dış Ticaret İstatistikleri*. Temmuz 19, 2019 tarihinde TÜİK Web Sitesi: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitce=0&isicrev=0&sayac=5801> adresinden alındı
- Türel, Y. (2005). Rusya Federasyonu Dış Politikasında Türkiye ve İran. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 197.
- Türk Tarih Kurumu. (1920, Ocak 28). *Misak-ı Milli Beyannamesi*. Kasım 25, 2019 tarihinde www.ttk.gov.tr: <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/misak-i-millibeyannamesi/> adresinden alındı
- Türkiye Gazetesi. (2001, Haziran 9). *Rusya ile hassas dönem*. Temmuz 5, 2019 tarihinde Türkiye Gazetesi Web Sitesi: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a112286.aspx?/Genel/a112286.aspx&> adresinden alındı
- Ulagay, O. (1974). *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Uslu, N. (2004). The Cyprus Question Between 1974 and 2004, and Its Relation to Turkish Foreign Policy. İ. Bal içinde, *Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era* (s. 229). Florida: Brown Walker Press.
- Varlı, D. (2006). 1962 Küba Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. 73. İzmir, Türkiye: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yalçın, H. C. (1945, Haziran 29). Moskova Radyosunun Hücumları. *Tanin Gazetesi*.
- Yatırım Barter. (2016). http://www.yatirimbarter.com.tr/barter-nedir,YT_5.html. Haziran 18, 2019 tarihinde Yatırım Barter: <http://www.yatirimbarter.com.tr> adresinden alındı
- Yeni Şafak. (2018, Temmuz 26). *Erdoğan: Rusya ile ilişkilerimiz birilerini kışkandırıyor*. Temmuz 13, 2019 tarihinde Yeni Şafak Web Sitesi: <https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-rusya-ile-iliskilerimiz-birilerini-kiskandiriyor-3386237> adresinden alındı
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2004, Eylül 1). Temmuz 10, 2019 tarihinde mehmetiyilmaz.com Web Sitesi: <https://mehmetiyilmaz.com/milliyet/antalyaya-asik-oldum-turkiye-fikrim-degisti/> adresinden alındı

- Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 27-42.
- Yüceer, S. (2010). Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (1. Çalıştay Bildirileri)* (s. 76-77). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Zarakol, A. (2017). Türkiye ve Rusya Tarihsel Benzerlikler. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 25-37). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zarakol, A. (2017). Türkiye ve Rusya Tarihsel Benzerlikler. E. B. Gencer Özcan içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 26). İstanbul: İletişim Yayınları.

